

2016'DA

DIŞ POLİTİKA

UFUK ULUTAŐ • ENES BAYRAKLI • KILIÇ BUĞRA KANAT • MEHMET UĞUR EKİNCİ
CAN ACUN • EMRAH KEKİLLİ • İSMAİL NUMAN TELCİ • FİLİZ CİCİOĞLU • BÜNYAMİN KESKİN
MUHAMMET KOÇAK • BİLAL SALAYMEH • MUSTAFA CANER • KAZIM KESKİN
HACI MEHMET BOYRAZ • DİLEK KÜTÜK

GİRİŞ

Türkiye'nin dış politikasındaki öncelikli konu başlıklarını geçtiğimiz birkaç yılda olduğu gibi 2016 yılında da Ortadoğu'daki meseleler teşkil etti. Başta Suriye ve Irak olmak üzere bölgedeki sıcak çatışma ve istikrarsızlıklar, Türkiye'nin bölgesel aktörlerle ilişkilerini etkilemesinin ötesinde kendi iç dinamikleri üzerinde göç, terörizm ve ekonomi gibi alanlarda da belirleyici oldu. Türkiye'nin AB, ABD ve Rusya gibi üçüncü taraflarla olan ilişkileri de çoğunlukla Ortadoğu meseleleri üzerinden şekillendi. Örneğin Ortadoğu'daki otorite boşluğu ve sıcak çatışma ortamında zemin bulan ve Türkiye'de kanlı eylemler gerçekleştiren terör örgütlerinin zaman zaman Batı ülkelerinden sempati, destek ve hatta himaye görmesi Ankara ile Batılı siyasetçiler arasında tartışmalara neden oldu. Ortadoğu'daki krizlerin beslediği uluslararası göçün önlenmesi yıl içerisinde Türkiye, AB ve Balkan ülkeleri arasındaki ilişkileri etkileyen önemli bir konu başlığı oldu. Suriye gündemi sebebiyle bir önceki yılın sonlarında krize giren Türkiye-Rusya ilişkileri ancak yılın ikinci yarısında normale dönerken Kremlin'in Suriye rejimi ile ittifakını devam ettirmesi ilişkilerin daha da güçlenmesinin önünde bir engel teşkil etti.

Yıl içinde Türkiye'nin yaşadığı en önemli olay olan 15 Temmuz darbe girişiminin Türkiye'nin dış ilişkilerine yansımaları da oldu. Darbe girişimi karşısında Rusya, Türk Cumhuriyetleri, Balkan ve Körfez ülkelerinden Türkiye'ye güçlü destek geldi. Batı dünyasında darbe girişiminin olduğu gece sergilenen "bekle gör" tavrı, ABD'nin Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) lideri Fetullah Gülen'in iadesi konusunda isteksiz hareket etmesi ve AB çevrelerinden olağanüstü hal (OHAL) önlemlerine karşı gelen tepkiler, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde zaman zaman pürüzler meydana getirdi. 15 Temmuz'un akabinde Türkiye girişiminin yurt dışında anlatılması, firari durumdaki FETÖ mensuplarının iadesi ve bu yapıya bağlı kuruluşların kapatılması yönünde yoğun bir diplomatik çaba gösterdi.

2016 yılında Türkiye Suriye'de çeşitli meydan okumalarla karşı karşıya geldi. PKK/PYD ve DEAŞ eş zamanlı terör saldırılarıyla Türkiye'yi hedef aldı. Türkiye ise oluşan bu tehdit ortamına cevap olarak güvenlik politikalarında yeni bir strateji geliştirerek Fırat Kalkanı Harekatı ile Suriye'de oyunu değiştirmeyi hedefleyen bir hamlede bulundu. Irak ile ilişkiler de gergin bir atmosferde çeşitli gelişmelere sahne oldu.

DEAŞ ile mücadele için Türkiye'nin Başka'da yerel unsurlara eğitim vermesi Bağdat ve bölgesel hamisi İran tarafından rahatsızlıkla karşılandı. Irak hükümeti bir yandan Türkiye'yi işgalcilikle suçlarken diğer taraftan üçüncü aktörlerin (İran) nüfuz araçları haline gelmiş olan Haşdi Şabi gibi yapılanmaları meşrulaştırdı.

Türkiye-AB ilişkileri ise 2016 yılında inişli çıkışlı bir seyir izledi. Kasım 2015 ve Mart 2016'daki zirvelerden mülteci krizi temelinde bir dizi mutabakata varılması gelişmelerin daha iyiye doğru gideceğini düşündürse de bu beklenti gerçekleşmedi. Vize serbestisi konusunda Mayıs ayında Avrupa Komisyonu tarafından alınan tavsiye kararına rağmen Avrupa Parlamentosu (AP) şartların yerine getirilmesi konusunda daha sert bir tutum sergiledi. Türkiye'de yaşanan terör saldırıları ve özellikle 15 Temmuz darbe girişiminin Türkiye-AB ilişkileri üzerinde olumsuz etkileri oldu. Darbe girişiminin ardından güvenlik ve kamu düzeninin yeniden tesisi amacıyla ilan edilen OHAL ve bu kapsamda alınan önlemler AB'de rahatsızlık meydana getirdi. Özellikle AP'nin OHAL bitinceye kadar Türkiye ile üyelik müzakerelerin dondurulmasına dair Kasım ayında aldığı tavsiye kararı Ankara'da tepkiyle karşılandı. Türkiye ise AB'yi göçmen mutabakatında verdiği sözleri yerine getirmemesi ve terörle mücadele konusunda yeterince destek olmamasından dolayı eleştirdi.

Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerine bağlı olarak Almanya ile olan ilişkiler de iniş ve çıkışlara sahne oldu. Mülteciler konusunda Almanya adeta AB'nin yetkili temsilcisi gibi hareket ederek Türkiye ile sıkı görüşmeler gerçekleştirdi ve mutabakata ön ayak oldu. Almanya'nın Suriye'de uçuşa yasak bölge fikrine sıcak bakması da Türkiye tarafından olumlu karşılandı. Öte yandan 1915 olaylarının Almanya Parlamentosu tarafından "soykırım" olarak tanınması ilişkilerde soğumaya yol açtı. Alman medyasında Türkiye ve özellikle Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a yönelik sergilenen olumsuz tutum 15 Temmuz sonrasında daha da netleşti. Ayrıca Almanya'nın PKK, DHKP-C ve FETÖ gibi örgütlere faaliyet alanı sağlaması Türkiye için bir başka eleştiri konusu oldu.

Türkiye NATO'daki müttefiki ABD ile ilişkilerinde de kayda değer bir güven bunalımı yaşadı. Suriye'de güvenli bölge ilan edilmesi konusunda ABD inisiyatif almadı ve DEAŞ'a karşı PKK ile organik bağı olan PYD'yi desteklemeyi sürdürdü. 15 Temmuz darbe girişimi hakkında ABD'li yetkililerden gelen karışık tepkiler de Türkiye'nin terörle mücadeledeki hassasiyetinin yeterince dikkate alınmadığına dair şüpheleri artırdı.

Rusya ile ilişkiler Kasım 2015'teki jet krizinin ardından yılın ilk yarısında fazlasıyla sorunlu ilerledi. Enerji, turizm ve ticaret alanlarındaki iş birliğini neredeyse durma noktasına getiren bu kriz her iki ülke için de büyük bir ekonomik maliyete yol açarken Suriye gibi önemli bir konuda diyalog ve olası iş birliği imkanlarını da ortadan kaldırdı. Nihayet yaz aylarında Türkiye'nin normalleşme adımına Rusya'dan olumlu karşılık geldi ve ilişkilerdeki soğukluk kısa bir süre içinde giderildi. Rusya'nın darbe girişimi karşısında Türkiye hükümetine verdiği kuvvetli destek de ilişkilerin

ivme kazanmasını sağladı. Böylelikle iki ülke arasındaki turizm ve ticaret faaliyetleri yeniden canlandırıldı ve enerji konusunda önemli anlaşmalara imza atıldı.

Ankara'da bir sanat galerisini ziyaret eden Rusya Büyükelçisi Andrey Karlov'un 2016'nın son ayında polisin içerisine sızmış FETÖ mensubu olduğu değerlendirilen bir terörist tarafından öldürülmesi Türk-Rus yetkililer tarafından iki ülke ilişkilerine yapılan bir suikast olarak nitelendirildi ve bu olayın iki ülke ilişkilerine zarar vermesine müsaade edilmeyeceği ifade edildi.

Ortadoğu'daki yoğun gündem karşısında Türkiye ile Körfez ülkeleri arasında diplomatik temaslar arttı. Türkiye başta Suriye'deki iç savaş olmak üzere birçok bölgesel meselede Katar ve Suudi Arabistan ile mutabık hareket etti. Kuzey Afrika ile ilişkiler son yıllardaki olağan seyrini devam ettirirken 2013 darbesinden beri varolan Mısır ile Türkiye arasındaki gerginlik bu yıl da giderilemedi. 2016 yılında birçok önemli politik gelişmenin ışığında şekillenen Türkiye-İran ilişkilerinde Suriye ve Irak'taki gelişmeler bir hayli belirleyici oldu. Sorunların çözümü noktasında farklı taraflarda bulunan iki ülke bu farklılıkların diplomatik çabaların önünü tıkamasına müsaade etmedi ve diplomatik temaslar en üst düzeyde sürdürüldü.

Türkiye ile İsrail arasında Mavi Marmara olayından sonra bozulan diplomatik ilişkiler 2016 yılında varılan mutabakatla normalleşme yoluna girdi. Mutabakata göre İsrail, Mavi Marmara saldırısı mağdurlarına tazminat ödemeyi ve Türkiye'nin Gazze'ye yardım göndermesini kabul ederken iki ülke karşılıklı olarak büyükelçi atadılar. Mutabakat İsrail'in Filistin'e uyguladığı ablukanın hafiflemesini sağladı. Türkiye bu sırada Gazze konusundaki hassasiyetini sürekli vurgularken gerek kalkınma gerekse sağlık hizmetleri ve ekonomi alanındaki desteğini sürdürmeye devam etti.

TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ

Türkiye-ABD ilişkileri 2016'da oldukça ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldı. 2015 yılının Kasım ayında G20 zirvesi ve Aralık ayında Paris İklim Zirvesi sırasında yapılan üst düzey görüşmeler sonrasında oldukça olumlu bir atmosfere giren ikili ilişkiler 2016 yılında bu trendi sürdüremedi. Her ne kadar üst düzey görüşmeler özellikle Mart ayında Washington'da yapılan Nükleer Zirve sırasında da devam etmiş olsa da bu diplomatik yakınlık kendini ikili ilişkilerin sorunlu alanlarında gösteremedi. Bu süreçte özellikle askeri anlamda yapılan karşılıklı ziyaret ve zirvelerin sayısının oldukça fazla olduğu görüldü. Bu toplantıların elbette birçoğu DEAŞ ile mücadele konusuna odaklanmıştı. ABD'de seçim kampanyalarının da başlaması ile birlikte Türkiye'nin belli başlı konulardaki pozisyonları Amerikan yönetimince yeterince dikkate alınmadı. Son olarak 15 Temmuz'daki darbe girişimi sonrasında gerek ABD tarafından gelen ilk açıklamalar gerekse FETÖ liderinin iadesi konusundaki anlaşmazlıkla ilişkiler oldukça türbülanslı bir döneme girdi. Bu noktada DEAŞ ile mücadele konusunda koordinasyona dönük askeri çalışmalar iki ülke arasında güvenlik meselelerinde önemli yeni bir ortak paydanın ortaya çıkmasını sağladı.

Aslında ilişkilerin yönünü belirleyen temel meselelerde 2016 yılı içinde çok ciddi bir değişim olmadı. 2014 ve 2015'den miras kalan sorunlar aynı şekilde devam etti. Ancak gerek PKK'nın artan saldırıları gerekse darbe girişimi sonrasında bu problemlerin etkisi ciddi bir şekilde arttı. Her ne kadar iki ülke DEAŞ ile mücadele konusunda daha koordineli hareket etmeye başlamış olsa da YPG konusunda yaşanan ayrışma ve gerilim 2016'da ciddi bir şekilde yükseldi. Bu kriz hatırlanacağı üzere Kobani krizi sırasında ABD'nin YPG güçlerine Türkiye'nin tamamen karşı durmasına rağmen silah yardımı yapmaya başlaması ile tırmanış sürecine girmişti. Mesele YPG'nin örgütsel olarak bağlı bulunduğu PKK'nın Temmuz 2015'te Türkiye'de yeniden saldırılara başlaması üzerine daha ciddi bir hal almaya başladı. 2015 yılının ikinci yarısında giderek artan PKK saldırıları ve YPG-PKK bağlantısının tüm göstergelerine rağmen aynı dönemde ABD'nin söz konusu örgüte yardımının sürekli

olarak artması meseleyi daha da sorunlu bir hale getirdi. Türkiye 2015 yılı boyunca ABD ile yaptığı her görüşmede bu soruna dikkat çekerek yapmakta olduğu silah yardımlarının Türkiye'nin ulusal güvenliği için ciddi bir tehdit oluşturduğu mesajını yineledi. Ancak 2015 sona ererken bu konuda hiçbir gelişme yaşanmadı. Dahası ABD'de kimi çevreler PKK'nın saldırıları sonrasında bölgede Türkiye'nin uygulamaya koyduğu terörle mücadele adımlarının Amerika'nın DEAŞ'a karşı mücadelesine zarar verip vermeyeceğini tartışmaya başladı. 2016 yılında PKK'nın bölgede yaptığı saldırılara bir de Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlerde düzenlediği intihar saldırıları eklendi. Şubat ve Mart aylarında Ankara'da düzenlenen iki araçlı intihar saldırılarında 70'e yakın kişi hayatını kaybederken yüzlercesi de yaralandı. Söz konusu eylemler PKK'nın bu tip saldırılar ve operasyonel anlamda daha fazla etkili olmaya başladığını ortaya koydu. Türkiye'nin bu konuda yaptığı tüm uyarı ve taleplere rağmen Amerikan yönetimi YPG'ye aktif desteğini sürdürdü. Bu patlamaların hemen öncesinde ABD'nin DEAŞ ile mücadele konusunda özel temsilcisi olan Brett McGurk'ün Ayn el-Arap'a giderek YPG üyelerinden plaket alması ve bunu sosyal medya hesaplarında paylaşması meseleyi daha da derinleştirdi. Gerek Türkiye'deki dış politika yapımcılar ve güvenlik yapılanmasında gerekse Türkiye'deki kamuoyunda ABD'nin bu politikası oldukça sert tepki gördü. Aralık ayında İstanbul Beşiktaş'ta yine PKK'ya bağlı TAK örgütü tarafından düzenlenen ve 45 kişinin öldüğu ve 160'dan fazla yaralandığı saldırı sonrasında bu tepkinin daha da artması hiç şaşırtıcı olmayacaktır.

YPG meselesinde Türkiye ile ABD arasındaki ikinci önemli fay hattı da YPG'nin Kuzey Suriye'de Kobani'den sonra alanını giderek genişletmesi ve artık demografik bir mühendislik ile bölgedeki yerel nüfusu oradan ayrılmaya zorlamasıyla yaşanmaya başladı. Telafer özelinde açıkça yaşanan bu durum insan hakları örgütleri ve Suriye'deki muhalif güçlerce de defalarca gündeme getirildi. YPG, ABD'nin silah yardımı, eğittiği güçler ve uluslararası koalisyonun hava desteği ile bu bölgeleri ele geçirdi ancak DEAŞ ile mücadeleden hemen sonra yerel nüfusla mücadeleye girerek Arap ve Türkmen nüfusu göçe zorladı. Bazı uluslararası kuruluşlar bu durumu savaş suçu olarak tanımladı. Bu yayılma ve etnik mühendislik Türkiye'nin tüm protestolarına rağmen ABD'nin desteği ile devam etti.

2016 yılında bu sefer YPG, Türkiye'nin "kırmızı çizgi" olarak tanımladığı Fırat'ın batısını ciddi anlamda ihlal çabalarına girişti. Bu noktada özellikle Menbic konusunda Türkiye ile ABD yönetimi arasında yeni bir kriz baş gösterdi. Menbic'in YPG'ye bağlı güçler tarafından ele geçirilmesinden sonra beklenildiği gibi örgütün bölgeyi terk etmemesi ve dahası bunu Fırat'ın batısındaki toprakları da ele geçirmek için bir adım olarak görmesi ciddi anlamda krize yol açtı. ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden'ın 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Türkiye ziyareti sırasında YPG'ye yönelik Fırat'ın batısına geçmeme uyarısı Türkiye'de kimseyi yeterince ikna etmedi. Türkiye'nin, bu konuda Fırat Kalkanı Harekatı olmaması durumunda ABD'nin yeterince kararlı davranması hususunda ciddi şüpheleri bulunuyor. 2016 sona ererken

özellikle el-Bab operasyonu sırasında YPG'nin müdahale çabaları ve bölgede buna benzer çalışmaları sürdürmesi Türkiye-ABD ilişkilerinde ciddi sorunlar ortaya çıkarabilir. Bu noktada elbette Irak'taki Musul operasyonu sırasında bu sefer de HPG güçlerinin bu operasyona müdahale girişimleri önümüzdeki dönemde ikili ilişkilerde benzer sorunlara yol açabilir.

2016 yılında Türk-Amerikan ilişkilerinin ikinci ciddi kriz noktası da 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında yaşandı. Meselenin ilk boyutu darbe sırasında ABD'nin gösterdiği tepkiyle ilgiliydi. Darbe girişimi sırasında yapılan ilk açıklamada ABD Dışişleri Bakanı John Kerry'nin demokrasiden ve demokratik olarak seçilmiş hükümetin meşruiyetinden ziyade istikrar, barış ve dış politikada devamlılığa vurgu yapması Türkiye kamuoyunun belirli bir kesiminde ABD'nin darbecilere yeşil ışık yakması olarak algılandı. Bunda elbette Türkiye'de daha önce yaşanan darbelerde ABD'nin dahli konusunda söylenenler de önemli bir rol oynamıştı. Bu ilk açıklama sonrasında Türkiye'nin tepkilerini müteakiben yapılan ikinci açıklamada seçilmiş hükümete destek ifade edilirken bu sefer de darbe kelimesinin kullanılmamasına özel bir hassasiyet gösterildiği duygusu yayıldı. Bu duygu elbette 2013 yazında Mısır'da yaşananlar ve bunlara karşı ABD'nin verdiği tepkiyle doğrudan alakalıydı. Gerek Türkiye hükümeti gerekse ülke kamuoyu ABD'nin bu konudaki tepkisini bir "bekle gör" tavrı olarak değerlendirdi ve darbe girişiminin başarısız olmasından sonra tepkilerini oldukça yüksek bir perdeden sergiledi. Elbette darbeden sonra ABD'nin bu algıyı ortadan kaldırmak için pek de fazla çaba göstermemesi bu duruma daha da fazla katkıda bulundu. Siyasi anlamda Türkiye'ye darbeden sonra yapılan ilk ziyaret 45 gün sonra Biden tarafından gerçekleştirildi. Bu durumu Biden da kabul ederek böyle bir durumda Türkiye'nin daha önce ziyaret edilmesi gerektiğinden bahsetti. Söz konusu süreçte elbette ABD Dışişleri Bakanlığının Türkiye ile ilgili yaptığı seyahat uyarıları ve darbe girişiminin hemen sonrasında Türkiye'den ABD'ye olan uçuşların yeniden başlaması konusunda sergilediği tavır bu durumu etkiledi. Neticede iyi bir kamu diplomasisi ve gösterilecek hassasiyetle ortadan kaldırılabilir durum maalesef daha da kronik bir hale gelmiş oldu.

15 Temmuz'la ilgili yaşanan ikinci ciddi anlaşmazlık da darbe girişiminden hemen sonra Türkiye'nin Fetullah Gülen'in iadesine dair beklentilerini en yüksek seviyeden açıklamasına rağmen bunun ABD yönetiminde karşılık bulamamasıyla ilgiliydi. 17-25 Aralık operasyonları sonrasında Türkiye ulusal güvenliğine tehdit olarak gördüğü FETÖ hakkında hukuki işlemler yapmaya başladı. Bununla eşzamanlı olarak da Gülen'in ABD'de bulunuyor ve örgütü yönetiyor oluşu sebebiyle ikili zirvelerde bu mesele sıklıkla gündeme getirildi. Ancak 15 Temmuz'a kadar bu çağrılar sonuçsuz kaldı. 15 Temmuz darbe girişiminin yine aynı örgütün çalışmalarıyla gerçekleştiğinin ortaya çıkmasından hemen sonra Türkiye ABD'ye bu konudaki taleplerini bir kez daha ilettiler. Şu ana kadar bu konuda herhangi bir somut ilerleme olmaması ve Türkiye açısından örgütün hala aynı yerden idare ediliyor oluşu ciddi

bir sorun teşkil ediyor. Bu durum önümüzdeki dönemde darbe soruşturmasının da sonuçlanması sonrasında yeni bir boyut kazanabilir.

KRONOLOJİ-TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ	
7 Ocak	ABD Genelkurmay Başkanı General Dunford çalışma ziyareti için Ankara'ya geldi. Ziyaret sırasında temel olarak DEAŞ ile mücadele konusu öne çıktı.
14 Ocak	ABD yönetimi PKK'nın Diyarbakır'da yaptığı terör saldırısını kınadı.
22 Ocak	ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden Türkiye'yi ziyaret etti. Ziyaret sırasında Biden ilişkileri stratejik ortaklık olarak adlandırdı ve temellerinin iki ülkenin ilişkilerinin tarihinde yat-tığını dile getirdi.
28 Ocak	Türkiye'nin isteği üzerine ABD yönetimi PYD'nin Cenevre'deki Suriye görüşmelerine ka-tılmayacağını açıkladı.
29 Mart	ABD yönetimi Türkiye'de bulunan Amerikalı asker ve diplomatlarının güvenlik sebebiyle Türkiye'yi terketmesini istedi.
31 Mart	Başkan Obama ile Cumhurbaşkanı Erdoğan Nükleer Güvenlik Zirvesi sırasında ikili bir görüşme yaptı. Ana gündem maddesi yine DEAŞ idi.
7 Nisan	Cumhuriyetçi Senatör Lindsey Graham Obama yönetiminin PYD politikasını eleştirdi.
16 Mayıs	Türk ve Amerikan uçakları Halep'deki DEAŞ hedeflerine ortak bir saldırı gerçekleştirdi.
18 Mayıs	Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başkan Obama arasında DEAŞ ile mücadele konusu mer-kezlili bir telefon görüşmesi yapıldı.
31 Mayıs	ABD'li askerlerin YPG safında savaşırken örgüt amblemini kullanması Türkiye tarafından sert şekilde tepki gördü.
15 Haziran	Orlando'da meydana gelen terör saldırısından sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan Obama'yı arayarak saldırıyı kınadığını ifade etti ve taziyelerini sundu.
28 Haziran	İstanbul'da Atatürk Havalimanı'nda meydana gelen terör saldırısı sonrasında Başkan Obama ile Cumhurbaşkanı Erdoğan arasında bir telefon görüşmesi gerçekleşti.
19 Temmuz	Darbe girişimi sonrası Başkan Obama ile Cumhurbaşkanı Erdoğan arasındaki ilk telefon görüşmesi gerçekleşti.
19 Temmuz	Beyaz Saray Türkiye'nin Gülen'in iadesi konusunda bir dosya sunduğunu açıkladı.
1-2 Ağustos	ABD Genelkurmay Başkanı General Dunford Türkiye'yi ziyaret etti.
24 Ağustos	ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden Türkiye'yi ziyaret etti. Ziyaret sırasında Cumhurbaşkanı Erdoğan ile ortak bir basın toplantısı düzenledi.
7 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan Başkan Obama ile son görüşmesi sırasında Rakka'ya ortak bir operasyon üzerine konuştuklarını ifade etti.
13 Ekim	Türkiye PKK'nın Musul operasyonuna katılma ihtimaline karşı olduğunu ifade etti.
26 Ekim	Başkan Obama ile Cumhurbaşkanı Erdoğan DEAŞ'a karşı mücadele konusunda bir tele-fon görüşmesi yaptılar.
30 Ekim	ABD Dışışleri Bakanlığı İstanbul Konsoloslüğünde çalışan görevlilerin ailelerinin Türki-ye'yi terk etmesine yönelik bir direktif yayınladı.
6 Kasım	ABD Genelkurmay Başkanı General Dunford Ankara'ya bir ziyaret gerçekleştirdi.
9 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan başkan seçilen Donald Trump ile bir telefon görüşmesi ger-çekleştirdi.

TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) arasındaki ilişkilerin her yıl olduğu gibi 2016'da da inişli çıkışlı bir seyir izlediği söylenebilir. İlişkiler 2015 yılının son aylarında yaşanan olumlu gelişmelerin etkisiyle iyi başlamıştı. Ancak 15 Temmuz'da Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) içerisine sızan bir grup FETÖ mensubu subayın demokratik düzene karşı başlattıkları kanlı darbe girişimi ve sonrasında yaşanan gelişmeler Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin sorgulanmasına neden olmuş ve hatta yıl sonunda ilişkiler durma noktasına gelmiştir.

2015 yılının İlerleme Raporu ağırlıkla Türkiye'ye dönük eleştirel bir bakış açısını yansıtırken mülteci krizinde iş birliği oluşturma ekseninde düzenlenen 29 Kasım 2015 tarihli AB-Türkiye Zirvesi ilişkilerde umut veren bir ısınmayı getirmişti. Zirvede AB mülteci sorununa destek amacıyla üç milyar avro fon sağlamayı taahhüt ederken 14 Aralık 2015'de Ekonomik ve Parasal Politika faslı müzakereye açılmıştır. AB Komisyonu Başkanı Jean Claude Juncker tarafından Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) tarafından kapalı tutulan beş faslın 2016'ın ilk çeyreğinde açılabileceğinin bildirilmesi yeni yıla tarafların daha umutlu girmesine sebep olmuştur. Türkiye-AB Zirvesi'nin oluşturduğu umut verici atmosfer, Türkiye'nin müktesebata yaklaşma yolunda reform politikasına gelecek dönemde ağırlık vermesine zemin hazırlanmıştır. Zirvede Ekonomi ve Parasal Politika faslının açılmasının kararlaştırılması ve aralarında Yargı ve Temel Haklar ile Adalet, Özgürlük ve Güvenlik fasıllarının da bulunduğu beş faslın daha açılabileceğine dair umut verici atmosfer reform sürecini canlandırabilecek potansiyelde görülmüştür.¹

2016'nın Ocak ayında bir önceki yılın da gündem konusu olan mülteci krizi ile ilgili AB'nin motor gücü Almanya ile iş birliğine yönelik önemli adımlar atılmıştır. Dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu'nun Almanya'ya yaptığı ziyarette iki ülke arasında gerek mülteci krizi gerekse terörle mücadele konusunda birlikte hareket et-

1. Onuralp Aydın, "Türkiye AB İlişkilerinde Yakınlaşmanın Getirisi 3 Milyar € Değil 76,5 Milyar €", TEPAV, 4 Ocak 2016, <http://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/3990>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2016).

meye yönelik karşılıklı açıklamalar yapılmıştır. İki ÷lke arasında sağlanan bu yakınlaşma AB liderlerinin m÷lteci krizini masaya yatırmak için d÷zenleme kararı aldıkları T÷rkiye-AB zirvesi öncesinde gerçekleşmesi bakımından dikkat çekiciydi.

2016 yılının ilk altı ayında gerçekleşen en önemli gelişme kuşkusuz 7 Mart'ta gerçekleşen T÷rkiye-AB Zirvesi'ydi. Br÷ksel'de gerçekleştirilen zirvede T÷rkiye'nin AB'ye hazırladığı teklifte, T÷rkiye'den Yunanistan'a giden yeni d÷zensiz göçmenlerin geri gönderilmesi, vize serbestisi yol haritasının hızlandırılması, Suriyeli m÷ltecilere harcanacak üç milyar avronun tahsisinin hızlandırılması ve ek fonların kullanılması, üyelik m÷zakerelerinde yeni fasılların açılması için çalışmalar yapılması, Suriye'de daha güvenli olabilecek alan imkanlarına bakılması ve bir Suriyeliye karşı bir Suriyelinin yeniden yerleŐtirilmesi yer almaktaydı.² Zirvenin ardından AB Devlet ve H÷k÷met Başkanları Schengen Anlaşması'nın tam olarak uygulanmasına karar vermişlerdir. Sığınmacıların bir ÷lleden diğerine gönderilmesi yaklaŐımının sonlandırılmasında da mutabık kalan liderlerin zirve sonunda yayınlanan ortak açıklamalarında, "Batı Balkan g÷zergahı boyunca d÷zensiz göçmen akıŐı Őimdi sona erdi" ifadesi kullanılmıŐtır. Bu kararların s÷rd÷r÷lebilir olması için de yapılması gerekenler belirlenmiŐtir. Bu çerçevede, sığınmacı krizinde Yunanistan'a gereken t÷m desteklerin verilmesine ve ÷lke'deki çok zor insani durum için derhal ve etkili bir Şekilde harekete geçilmesine karar verilmiştir. Yunanistan'ın Makedonya ve Arnavutluk dahil dış sınırlarının daha sıkı kontrol edilmesi için fazladan katkı sağlanması, uluslararası korumaya muhtaç olmayan göçmenlerin karşılıklı geri kabul anlaşmaları çerçevesinde T÷rkiye'ye gönderilmesi için Atina yönetimine yardım edilmesi de verilen kararlar arasında yer almıştır. Uygulamanın 1 Haziran itibarıyla da AB ve T÷rkiye arasındaki geri kabul anlaşması ile devam etmesi planlanmıŐtır.

7 Mart'taki zirvede T÷rkiye'nin yaptığı teklifleri 17-18 Mart'ta gerçekleşen AB Devlet ve H÷k÷met Başkanları Zirvesi'nde değerlendiren AB'li liderler T÷rkiye'nin önerilerini b÷y÷k lde kabul etmiştir. Sadece T÷rkiye'nin AB ile beş faslın m÷zakereye açılması talebi GKRY engeline takılmıŐtır. T÷rkiye'nin, T÷rk vatandaşlarının Avrupa'ya vizesiz seyahati için koyduğu tarih olan Haziran da zirvede kabul edilen konular arasında yer almıştır.

2016 yılının başında olumlu bir atmosferde ilerleyen ilişkiler AB'nin yıl boyunca T÷rkiye'nin m÷cadele ettiği PKK terör÷ne verdiği destekle ilişkilerdeki ivme aŐađıya doğru inmeye başlamıştır. 13 Mart'ta Ankara Kızılay'da PKK'nın d÷zenlediği terör saldırısının hemen ardından AB'nin başkenti kabul edilen Br÷ksel'de PKK'nın çadır kurmasına izin verilmesi bu olumsuz durumun ilk göstergesi olmuştur. T÷rkiye'den gelen tepkiler üzerine çadır kaldırılmıŐtır. Hemen ardından bu kez bir başka terör rgütü olan DEAŞ 22 Mart'ta Br÷ksel'de havalimanı ve metroda art arda canlı bomba patlamaları gerekleŐirmiŐtir. Bu patlamalardan sonra her iki taraftan teröre karşı ortak hareket etme mesajları verilirken Temmuz ayında Avrupa Parlamentosu'nun Br÷ksel'deki binasında terör rgütü PKK'nın lideri Abdullah calan ve rgü-

2. "AB liderleri ve T÷rkiye Haftaya Yeniden Bir Araya Gelecek", *Hürriyet*, 7 Mart 2016.

tün Suriye uzantısı PYD'lilerin fotoğraflarının yer aldığı bir serginin açılması AB'nin terör konusunda Türkiye'yi kızdıran bir diğer hamlesi olmuştur.

Nisan 2016'da AP'nin Türkiye hakkındaki raporu yayınlanmış ve bu yıl da AB, Türkiye'ye pek çok konuda eleştiri oklarını göndermiştir. AP'nin başlıca eleştirileri arasında basın ve medya özgürlüğü ve Türkiye'nin terörle mücadelede uyguladığı yöntemler yer almıştır. Bu eleştirilerin yanında Türkiye'nin mülteci sorununa yönelik izlediği politikalar, dış politika ve güvenlik politikası konusunda AB ile ilişkileri raporun olumlu notları arasındadır. Türkiye'yi en fazla rahatsız eden hususlardan biri de sözde Ermeni soykırımı iddialarının raporda yer alması olmuştur. Bu nedenle de Türkiye raporu AP'ye iade etmiş ve yok hükmünde saymıştır.

Mart 2016'da gerçekleşen Türkiye-AB Zirvesi'nin Türkiye açısından en önemli maddesi kuşkusuz Haziran sonu itibarıyla vize muafiyetinin sağlanmasına dair yapılan anlaşmaydı. Bu süreçte Mayıs başında Avrupa Komisyonu Türk vatandaşlarına yönelik vizelerin kaldırılması için tavsiye kararında bulunmuştur. Kararın teknik ayağının böylelikle tamamlanmasının ardından siyasi ayakta AP ve Avrupa Konseyi'nin onayı beklenmeye başlanmıştır. Komisyon'un tavsiye kararında Türkiye'nin AB tarafından sunulan 72 şarttan 67'sini yerine getirdiği belirtilerek geriye kalan 5 şartın da acilen tamamlanması tavsiye edilmiştir. AP ise bu konuda Komisyon'dan daha sert bir tutum takınmış ve Başkan Martin Schulz bu beş şart tamamlanmadan vizesiz seyahatin mümkün olmayacağı konusunda açıklamalarda bulunmuştur.

AB ile vizelerin kaldırılması süreci devam ederken Türkiye'de yaşanan hükümet değişikliği ve artan terör olaylarına karşı alınan tedbirlerin AB tarafından sürekli eleştirilmesi neticesinde Terörle Mücadele Kanunu'nda değişiklik yapılmasının istenmesi Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından sert bir dille eleştirilmiştir. Türkiye'nin bu konuda gösterdiği kararlı tutum nedeniyle AP vize muafiyetine yönelik kararı gündemine almamıştır. Başkan Schulz Türkiye'nin 72 şartın tamamını yerine getirmeden konunun Parlamento gündemine gelmeyeceğini açıklamıştır. Böylelikle vize muafiyeti konusu belirsiz bir tarihe ertelenmiştir.

23 Haziran'da İngiltere Lizbon Anlaşması'nın 50. maddesine dayanarak yaptığı referandumda yüzde 51,8 oy oranıyla AB'den ayrılma (Brexit) kararı almıştır. İngiltere'nin Birlik'ten ayrılma kararı AB ülkelerinde büyük bir şok yaratmıştır. AB'nin gündemini 2016'nın ikinci yarısında ziyadesiyle meşgul eden bu karar Türkiye ile ilişkileri doğrudan etkilememiştir. Ancak AB'nin enerjisinin bu konuya daha fazla ayrılması ve genişlemenin ikinci plana bırakılması Birliğin geleceğinin daha fazla tartışılır olması bakımından önem arz etmektedir.

Haziran sonu itibarıyla AB ile müzakere sürecinde Mali ve Bütçesel Hükümler başlığına geçilmesiyle açılan fasıl sayısı 16'ya yükselmiştir. Altı yıldan sonra ilk kez altı ay içerisinde ikinci bir fasıl açılmıştır.

Temmuz'un Türkiye için 2016 yılının en önemli ayı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira 15 Temmuz'da TSK içerisine sızan FETÖ mensupları bir darbe

girişiminde bulunmuştur. Ancak bu girişim toplum, siyasi liderler, medya ve emniyet güçlerinin topyekün darbe karşısında durmasıyla bertaraf edilmiştir. Her fırsatta demokrasinin ve insan haklarının üstünlüğüne vurgu yapan AB'nin darbe girişimi karşısında Türkiye'ye gösterdiği desteğin çok zayıf kaldığını söylemek mümkündür. Bu tavır 2016 yılının diğer yarısındaki ilişkilerin de olumsuz gitmesinin temel sebebi olmuştur. Türkiye'ye bu teşebbüs sonrası ilk destek mesajının Rusya'dan gelmiş olması ve AB liderlerinin ancak darbe girişiminin başarısız olduğu anlaşıldıktan sonra açıklamalarda bulunması Türk kamuoyundaki AB'ye yönelik olumsuz algının güçlenmesine neden olmuştur.

Darbe girişiminden sonra Türkiye'nin özellikle tutuklamalar ve işten çıkarmalar gibi OHAL kapsamındaki uygulamaları ve idam cezasının geri getirilmesine dair Türkiye kamuoyunda yapılan tartışmalar AB yetkililerinden gelen eleştirilerin daha da sertleşmesine neden olmuştur. Bu kapsamda AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini yaptığı açıklamada idam cezası uygulayan hiçbir ülkenin AB üyesi olamayacağını belirtmiştir. Avrupa Komisyonu Başkanı Jean Claude Juncker ise Türkiye'de idam cezasının geri gelmesi durumunda AB üyelik sürecinin durdurulacağını belirtmiştir. Son olarak AB Parlamentosu Başkanı Martin Schulz Mogherini ve Juncker'ın açıklamalarını harmanlayarak şunları ifade etmiştir: "Türkiye son aylardaki baskıcı önlemler ve aktüel gelişmeler yüzünden üyelik perspektifini bozdu. Eğer idam cezası geri gelirse üyelik sürecinin sonu olur. İdam cezasının kaldırılması tam üyelik için bir şarttı. Ankara, Avrupa perspektifini tutmak istiyorsa politik dönüşüm yapmak zorunda..."³

AB'nin bu çerçevede en çok eleştirdiği konulardan biri de darbe sonrası süreçte bazı medya kuruluşlarının kapatılması ve kimi gazetecilerin tutuklanması oldu. AB bu konuya basın özgürlüğü çerçevesinden bakarken Türkiye'nin bu süreçteki haklı kaygılarını göz ardı etmiştir. Bu ve benzeri açıklamalar gerek AB yetkilileri gerekse AB ülkelerinin liderleri tarafından yıl boyunca sık sık dile getirilmiştir.

Ağustos ayı başında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Türkiye'ye vize serbestisi verilmediği takdirde AB ile yürürlükteki göçmen mutabakatının dondurulacağı yönündeki açıklaması AB çevrelerinde geniş yer bulmuştur. AB Komisyonu Başkanı Juncker AB'nin vize serbestisi için sunduğu 72 şartı tekrar hatırlatarak, bu şartların yerine getirilmesi durumunda vizelerin kaldırılacağını belirtmiştir.

Ekim ayı vize muafiyeti açısından önemli bir tarihi işaret ediyordu. Zira Mart'ta yapılan anlaşmada vize muafiyeti için Haziran ayı belirlenmiş olsa da Türkiye ile AB arasındaki anlaşmazlıklar ve yaşanan darbe girişimi bu tarihin Ekim'e ertelenmesine neden olmuştur. İki taraf belirlenen 72 şarttan özellikle Terörle Mücadele Kanunu ile ilgili olan maddede anlaşma sağlayamamıştır. Türkiye bu madde ile ilgili Komisyon'a, Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Thorbjorn Jagland'ın konuyu çözmek üzere taraflar arasında "dürüst arabulucu" olmasını ve Avrupa Konseyi'nin Türkiye'deki terör yasası kapsamındaki

3. Hacı Mehmet Boyraz, "15 Temmuz Sonrası Türkiye-AB İlişkilerinin Geleceği", *Star Açık Görüş*, 27 Ağustos 2016.

uygulamalarını izlemesi formülünü teklif etmiştir. Aynı zamanda Türkiye bu yol haritasında terörle mücadele meselesi dışındaki konuları bir ay içerisinde çözme taahhüdünde bulunmuştur. Bu konular “kişisel verilerde istismar değişikliği”, “EUROPOL Anlaşması”, “GKRY'nin şerhi” ve “Etik Kanunu” şeklinde sıralanmıştır. Ancak Türkiye'nin bu teklifine AB tarafından müspet ya da menfi bir cevap gelmemekle birlikte bu durum iki taraf arasında bir restleşme konusu haline gelmiştir. 2016 yılı içerisinde anlaşmanın sağlanmaması durumunda hem vize serbestisinin hem de Geri Kabul Anlaşması'nın (GKA) gerçekleşmeyeceği taraflar tarafından daha sık dile getirilmeye başlanmıştır.

Sıkıntılı süren ilişkiler Ekim ayının son günü *Cumhuriyet* gazetesine yapılan operasyonla gazetenin genel yayın yönetmeninin de aralarında bulunduğu 18 yazar hakkında çıkarılan arama ve gözaltı kararına AB tarafından verilen sert tepkilerle daha da gerilmiştir. Bu operasyon ve terörle bağlantılı olduğu tespit edilen bazı gazete ve dergilerin Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile kapatılması kararlarını değerlendiren AP Türkiye Raportörü Kati Piri, Türkiye'de yaşanan bu gelişmelerin Avrupa'da kaygı uyandırdığını dile getirmiştir. Almanya Başbakanı Merkel de Türkiye'de basın özgürlüğü konusunda sıkıntı yaşandığını belirterek bunu bir alarm durumu olarak lanse etmiş ve Türkiye'nin attığı bu adımların müzakereleri etkileyeceği uyarısında bulunmuştur. Operasyondan sonra AB üyesi 10 ülkenin temsilcileri *Cumhuriyet* gazetesini ziyaret ederek destek mesajları vermişlerdir.

Bu gelişmenin hemen ardından Halkların Demokratik Partisi (HDP) eş başkanları Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ dahil dokuz milletvekili hakkında terör eylemlerini destekleme suçlamasıyla çıkarılan tutuklama kararları AB'nin Türkiye'ye yönelik kaygılarını “aşırı derecede” artırmıştır. Bu olaydan sonra Kati Piri yaptığı tutuklamalar hakkındaki açıklamasında Türkiye ile üyelik müzakerelerinin derhal askıya alınması çağrısı yapmıştır. Tutuklamaların hemen ardından yapılan HDP grup toplantısına AB ülkelerinin büyükelçilerinin katılımı Türkiye tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Türkiye AB'yi PKK ve FETÖ ile mücadelesinde kendisini yalnız bırakmakla ve her iki örgüt mensuplarının da Batı başkentlerinde mevzilenmesine izin vermekle eleştirmiştir.⁴ Türkiye'nin tüm bu haklı endişelerine karşılık AB tarafından müzakerelerin dondurulacağı tehditleri gelmeye devam etmiştir.

İlişkiler bu kadar gerilmişken Avrupa Komisyonu tarafından her yıl yayımlanan İlerleme Raporu'nda Türkiye'ye 2016 yılı için olumsuz eleştiriler yöneltilmiştir. Raporla en çok dikkat çeken konulardan biri FETÖ oluşumundan bahsedilirken “Gülen Hareketi” ifadesinin kullanılması olmuştur. Mayıs ayında dokunulmazlıkların kaldırılması ve HDP milletvekillerinin tutuklanması, ifade özgürlüğü, yargı bağımsızlığı ve terörle mücadele gibi konulara değinen rapor hemen hemen tüm başlıklarda Türkiye'ye yönelik eleştiriler içermiştir. AB Bakanı Ömer Çelik raporun yapıcı ve yol gösterici olmaktan uzak olduğunu belirterek Türkiye'nin terörle mücadelesinin AB tarafından anlaşılmadığını ifade etmiştir.

4. Burhanettin Duran, “Almanya Anlamamakta Israrlı”, *Sabah*, 4 Kasım 2016.

AB'nin müzakereleri dondurma tehditleri üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı açıklamada AB ile ilişkilerin yıl sonuna kadar düzelmemesi durumunda bu konuyu halka götüreceklerini ifade etmiştir. Bunun üzerine AB Dışışleri Bakanları toplantısında Avusturya dışındaki diğer ülkelerin dışışleri bakanları Türkiye ile diyalogun devam ettirilmesi çağrısında bulunmuşlardır. Ancak bu çağrı AP'deki milletvekillerinin fikrini değiştirmemiştir. 24 Kasım'da yapılan oylamada Türkiye ile müzakerelerin dondurulmasına yönelik tavsiye kararı 37 oya karşılık 479 oyla kabul edilmiştir. Oylamada 109 milletvekili çekimser kalmıştır. Kabul edilen tasarıda 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Türkiye hükümetinin AB normları ile uyuşmayan aşırı sert önlem ve kararlar aldığı iddia edilerek ülkede her şey "normal"e dönene kadar müzakerelerin dondurulması tavsiye edilmiştir. Parlamento'nun kararı bağlayıcı olmamakla birlikte siyasi açıdan önem taşımaktadır. Türkiye'nin karara dair ilk açıklaması Parlamento'nun bu kararının yok hükmünde sayıldığı şeklinde olmuştur. Karara en sert tepkiyi Cumhurbaşkanı Erdoğan vermiş ve yaptığı açıklamada AB'yi sınırları göçmenlere açmakla tehdit etmiştir. Erdoğan'ın bu tehdidi özellikle Türkiye'nin komşu ülkeleri Bulgaristan ve Yunanistan'da büyük etki yaratmıştır.

EKONOMİK VE TİCARİ İLİŞKİLER

TÜİK verilerine göre AB'nin Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı 2015 Ekim ayında yüzde 47,3 iken 2016 Ekim ayında yüzde 48,4 olmuştur. AB'ye yapılan ihracatın miktarı ise 2015 yılının aynı ayına göre yüzde 0,8 azalarak 6 milyar 211 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Önceki yıllarda olduğu gibi en çok ihracat yapılan ülke 1 milyar 308 milyon dolarlık bir ihracat payıyla Almanya olmuştur. Bu ülkeyi sırasıyla İngiltere (1 milyar 49 milyon dolar), Irak (774 milyon dolar) ve İtalya (739 milyon dolar) takip etmiştir. İthalat rakamlarına bakıldığında ise AB'nin Türkiye'nin toplam ithalatındaki payı 2015 Ekim ayında yüzde 38,5 iken 2016 Ekim ayında bu oran yüzde 39,3'e yükselmiştir. Ülke bazında Almanya 1 milyar 757 milyon dolarlık ithalat payıyla Çin'den (2 milyar 214 milyon dolar) sonra ikinci sırada yer almıştır. Almanya'yı Rusya (1 milyar 204 milyon dolar) ve İtalya (850 milyon dolar) izlemiştir.

KRONOLOJİ-TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ

22 Ocak	Dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu, Almanya'ya bir ziyarette bulundu.
7 Mart	Türkiye-AB Zirvesi yapıldı.
17-18 Mart	AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi yapıldı. Zirvede Türkiye önemli bir gündem maddesi oldu.
17 Mart	PKK Brüksel'de AP yakınında bir çadır kurdu.
14 Nisan	AP Türkiye raporu yayınlandı.
2 Haziran	Alman Parlamentosu sözde "Ermeni soykırımı" nı kabul etti.
23 Haziran	İngiltere'de yapılan referandumdan AB'den ayrılma kararı çıktı.
30 Haziran	Türkiye ile AB arasındaki müzakere sürecinde 33. fasıl olan "Mali ve Bütçesel Hükümler" başlığı açıldı.
12 Temmuz	AP'de PKK lideri Abdullah Öcalan ve örgütün Suriye uzantısı PYD'lilerin fotoğraflarının yer aldığı bir sergi açıldı.
4 Kasım	AB üyesi 10 ülkenin temsilcileri <i>Cumhuriyet</i> gazetesine destek ziyaretinde bulundu.
8 Kasım	Bazı AB üyesi ülkelerin büyükelçileri HDP grup toplantısına katıldı.
9 Kasım	Avrupa komisyonu tarafından Türkiye İlerleme Raporu yayınlandı.
24 Kasım	AP, yaptığı oylamayla Türkiye ile müzakerelerin dondurulması konusundaki tavsiye kararını kabul etti.

TÜRKİYE-ALMANYA İLİŞKİLERİ

Türkiye-Almanya ilişkileri 2016 yılında da inişli çıkışlı bir çizgi izlemiştir. Geçmiş dönemlerden kalan siyasal alışkanlıklar nedeniyle birçok vesile ile Türkiye'nin iç işleyişine müdahaleyi kendinde bir hak olarak gören Almanya, tutarsız bir tutum takınarak Türkiye yönetiminin bu ülkedeki soydaşlarına yönelik ilgi ve alakasından rahatsızlığını her fırsatta ortaya koymaktan çekinmemiştir. Almanya'nın yumuşak karnı olan mülteci krizi haricinde yıl içinde Türkiye ile Almanya birçok meselede karşıt konumda bulunmuşlardır.

İki ülke yetkililerinin birçok defa gerek yüz yüze gerekse telefon diplomasisi yoluyla çok sayıda görüşme gerçekleştirdiği 2016 yılında öne çıkan başlıca konu başlıkları şunlardır: Mülteci krizi, 1915 olaylarının Almanya Parlamentosu'nca "soykırım" olarak tanınması, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a yönelik hakaret içerikli yayınlar (Jan Böhmermann), 15 Temmuz darbe girişimi ve Almanya'nın terör örgütleri PKK ve FETÖ'yü kollayıcı tutumu.

MÜLTECI KRİZİ

Çoğunluğu Suriyeli yüz binlerce mültecinin Almanya'ya akın etmelerinin etkileri 2016'da da devam etti. Almanya Başbakanı Angela Merkel ve dönemin başbakanı Ahmet Davutoğlu'nun ortak çabaları ile Mart ayında Türkiye ve AB arasında ana hatlarıyla Türkiye üzerinden düzensiz göçmen akışının durdurulması, Türkiye vatandaşlarının Schengen ülkelerine vizesiz seyahat edebilmesi ve Türkiye'de bulunan üç milyon civarındaki sığınmacının yarısına 6 milyar avro kaynak verilmesi hususlarında bir anlaşmaya varılmıştı. AB'nin gerek vize serbestisi sözünü yerine getirmemesi gerekse Türkiye'deki mülteciler için öngörülen finansal kaynağın ancak onda birini ödemiş olması, buna mukabil Türkiye'nin yapılan anlaşmalara uygun bir şekilde düzensiz göçmen akınının durdurulmasını etkin bir şekilde sağlaması yıl içinde taraflar arasında çok sayıda sürtüşmeye neden olmuştu. Sözkonusu durum her ne kadar Türkiye-AB arası sürtüşmeler olarak görünüyorsa de Ankara yönetiminin göçmen

mutabakatını uygulamaması ve sınırlarındaki etkin denetimi hafifletmesi durumunda yüz binlerce mültecinin Almanya'ya akın edeceği gerçeği bu ülkeyi Türkiye'ye yönelik politikalarda daha az saldırgan kıldı. Öyle ki mülteciler konusunda Türkiye-AB mutabakatı henüz gerçekleştirilmemişken Merkel hükümetinin Mülteci Politikaları Koordinatörü Peter Altmaier Türkiye'nin bazı Avrupa ülkelerinden daha Avrupalı hareket ettiğini ve birçok bölge ülkesinden daha demokratik bir hukuk devleti olduğunu ifade etti. Aynı şekilde Almanya, Türkiye'nin Suriye savaşının başından beri oluşturulmasını istediği "Suriye'de uçuşa yasak bölge" savını da desteklemeye başladı.⁵

1915 OLAYLARI VE ALMANYA PARLAMENTOSU'NUN "SOYKIRIM" KARARI

İlk olarak geçtiğimiz yıl Almanya Cumhurbaşkanı Joachim Gauck'un "soykırım" olarak nitelendirmesi ile gündeme gelen 1915 olaylarına ilişkin Almanya'nın tutumu o dönem Türkiye tarafından çok sert bir tepki ile karşılanmıştı. Alman medyasında yer alan yorumlarda da ifade edildiği üzere mülteci krizinde Türkiye'ye muhtaç durumda olan hükümet yetkilileri Parlamento'da görüşülüp oylanması istenen önergeyi sessizce rafa kaldırmışlar ve mülteci krizi anlaşmasının ertesine kadar beklemeyi tercih etmişlerdi. Mülteci anlaşmasının imzalanmasının ardından "soykırım" tasarısı tekrar gündeme getirildi. Almanya Dışişleri Bakanı Frank Walter Steinmeier'in "Türkler ve Ermeniler arasındaki son derece hassas yaklaşmayı Federal Meclis'in kararı ile tehlikeye atmanın akıllıca olmayacağı" şeklindeki uyarılarına rağmen Alman Federal Meclis'inde milletvekillerinin yarısının katılmadığı bir oturumda "soykırım tasarısı" bir çekimser ve bir ret oyuna karşı büyük bir çoğunlukla geçti. Başbakan Merkel, Başbakan Yardımcısı ve Ekonomi Bakanı Sigmar Gabriel, Dışişleri Bakanı Steinmeier ile birçok bakanın Türkiye'nin tepkilerini minimize etmek amacıyla katılmadıkları oylamada çıkan karar üzerine Türkiye, Berlin Büyükelçisi Hüseyin Avni Karslıoğlu'nu istişareler için Ankara'ya çağırdı. Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın, "Kararın Türkiye açısından hiçbir hükmü ve anlamı yoktur. Bu kararı en şiddetli şekilde kınıyoruz" şeklindeki açıklaması⁶ ile Almanya'yı "derin bir suçluluk ve belki de aklanma duygusuyla 'tek katliam/soykırım yapan ben değilim, başkaları da yaptı' diyebilmek için 'Ermeni soykırımı' yalanının arkasına sığınıyor" ifadeleri ile mahkum etmesi de iki ülke ilişkilerinin ne kadar zedelendiğini özetler mahiyetteydi.⁷

Türkiye'nin Almanya'ya karşı en anlamlı tepkilerinden biri Ankara Büyükelçisi Martin Erdmann'a hükümet ve dışişleri yetkilileri tarafından randevu verilmemesi⁸

5. "Merkel'in Uçuşa Yasak Bölge Desteği Ne Anlama Geliyor?", BBC, 16 Şubat 2016.

6. "Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın: Türkiye Yalan ve Algı Operasyonlarına Seyirci Kalamaz", Anadolu Ajansı, 2 Haziran 2016.

7. "İbrahim Kalın: Almanya, Tek Soykırım Yapan Ben Değilim Demek İçin Tasarıyı Çıkardı", T24, 2 Haziran 2016, <http://t24.com.tr/haber/ibrahim-kalin-almanya-tek-soykirim-yapan-ben-degilim-demek-icin-tasariyi-cikardi,343488>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2016).

8. "Türk Hükümeti Almanya Büyükelçisi İle Görüşmüyor", Deutsche Welle, 28 Temmuz 2016.

iken diğeri de İncirlik Üssü'nde bulunan Alman askerlerin politikacılar dahil askeri olmayan heyetler tarafından ziyaret edilmesine izin verilmemesiydi.

İNCİRLİK ÜSSÜ TARTIŞMALARI

Türkiye'nin "soykırım" kararının meclisten geçmesinden kısa bir süre sonra Almanya'dan aralarında Savunma Bakanı Ursula van der Leyen'in müsteşarı Ralf Brauksiepe'nin de olduğu bir grup milletvekilinin İncirlik'e yapmayı planladıkları ziyarete onay vermemesi Almanya'da büyük rahatsızlık yarattı. Türkiye'nin kararlı tutumu karşısında sadece Almanya Savunma Bakanı Leyen kendisine verilen ziyaret izni sayesinde İncirlik'teki Alman askerlerini ziyaret edebildi. İncirlik krizinin devam ettiği zaman zarfında karşılıklı salvoların yanı sıra Almanya'nın, İncirlik Üssü yerine Ürdün'de yeni bir üs kurma,⁹ DEAŞ karşıtı mücadelede kullanılmak istenen AWACS uçaklarının gönderilmeyebileceđi¹⁰ ve İncirlik'ten tamamen çekilme¹¹ gibi tehditlerle Türkiye'yi dize getirme çabaları olumlu bir netice vermemiş, bilakis Türkiye eski dönemlerden farklı olarak Almanya'yı istediği çizgiye çekmeyi başarmıştır. Eylül ayı başlarında konuyla ilgili Almanya Hükümeti'nden yapılan açıklama ile Federal Meclis'in aldığı "soykırım" kararının yasal bağlayıcılığı olmadığı ifade edilmiş, diğertaraf tan meclisin de gücendirilmek istenmemesi nedeniyle tasarıya mesafe koyulmadığı da deklare edilmiştir.¹²

JAN BÖHMERMANN DAVASI

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a ve Türk milletine yönelik ırkçı hakaretler içeren bir şiiri Alman televizyon kanalı ZDF'de okuyan komedyen Jan Böhmermann hakkında Alman Ceza Yasası'nın yabancı liderlere hakaret etmeyi yasaklayan 103. maddesi uyarınca Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Almanya'da dava açıldı. Dava sürecinde Başbakan Merkel ve sağ kolu Hristiyan Demokrat Birlik (CDU) Grup Başkanı Volker Kauder Böhmermann olayının mahkemelere sevk edilmesinin doğru karar olduğunu savunan açıklamalar yaptılar.¹³ Bununla birlikte Almanya'da gerek medya gerekse siyasal partiler düzleminde olay Cumhurbaşkanı Erdoğan'a saldırı için yeni bir malzeme olarak kullanıldı.¹⁴ Mayıs ayında Hamburg Eyalet Mahkemesi Erdoğan'ı haklı bularak hakaret içerikli şiirin kısmen yasaklanması ve Böhmermann'ın bu kısımları okuması durumunda cezalandırılmasına hükmettiyse de Erdoğan, avukatı aracılığıyla şiirin tamamen yasaklanmasında ısrar etti.¹⁵ Dava halen devam etmekte olup duruşmanın Şubat 2017 tarihinde yapılması bekleniyor.

9. "Almanlar İncirlik'e Alternatif Arıyor", *Türkiye*, 26 Kasım 2016.

10. "Alman Savunma Bakanı'ndan İncirlik Uyarısı", *Deutsche Welle*, 14 Temmuz 2016.

11. "Steinmeier: İncirlik'e İzin Verilmezse Çekiliriz", *Deutsche Welle*, 29 Ağustos 2016.

12. "Alman Hükümeti: Ermeni Tasarısının Bağlayıcılığı Yok", *Hürriyet*, 2 Eylül 2016.

13. "Böhmermann'a 'Sınırı Aştın' Tepkisi", *Hürriyet*, 30 Nisan 2016.

14. "Özdemir Fordert von Bundesregierung im Fall Böhmermann Demonstration für Meinungsfreiheit", *Nachrichtenexpress*, 12 Nisan 2016.

15. "Alman Mahkemesi Erdoğan'ı Haklı Buldu", *Hürriyet*, 17 Mayıs 2016.

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ VE ALMANYA'NIN TUTUMU

15 Temmuz darbe girişimine karşı Almanya, Batı ülkelerinin çoğunda olduğu gibi bir “bekle gör” tavrı geliştirdi. Darbecilerin başarısız olduğunun anlaşıldığı saatlerde Almanya Hükümet Sözcüsü Steffen Seibert, “Türkiye’deki demokratik düzene saygı duyulmak zorundadır. İnsan hayatını korumak için elden gelen her şey yapılmalı” şeklindeki zoraki ifadelerle Türkiye demokrasisine zayıf tonda destek açıklamasında bulunmuştur.¹⁶ Alman siyasilere destek anlamına gelecek ziyaretlerden kaçınmalarından da anlaşıldığı gibi darbe girişiminin başarısız olmasından duyulan şaşkınlık ile karışık hayal kırıklığı iki üç gün sonra yerini karşıtlığa bırakmıştır. Almanya’daki Türkiye kökenli on binlerce kişinin demokrasi yanlısı ve darbe karşıtı Köln gösterisini, güvenlik gerekçesiyle yapturtmamak mümkün olmadıysa da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın telekonferans yöntemiyle bağlanıp halka hitap etmesi Almanya Anayasa Mahkemesi’nin rekor hızla aldığı bir kararla engellendi. Uzun zamandır Türkiye’de basın özgürlüğünün iptal edildiği yolundaki görüşlerden geçilmeyen Alman medyasını temsilen *Süddeutsche Zeitung*’un şu ifadesi düşündürücüdür: “Erdoğan’ın kendi taraftarlarına video bağlantısı ile seslenmek istemesi de küstahçaydı.”¹⁷

TERÖR ÖRGÜTLERİ SORUNU

Darbe girişiminin arkasında FETÖ’nün bulunduğu anlaşılmamasının ardından Almanya’ya iltica eden veya buraya kaçan asker ve sivillerin bu ülkede barındırılmaması çağrularına Alman yetkililer Türkiye’nin kendilerine delil sunmadığı gerekçesiyle olumlu yanıt vermediklerini söylemektedirler.¹⁸ Eğer Almanya resmi makamlarca da bir terör örgütü olarak tanınan PKK’nın da ülkede kamu yararına çalışan herhangi bir STK gibi faaliyet göstermesine, kanunlara aykırı bir şekilde Suriye ve Irak’a savaşçı götürmesine, PKK gösterilerinde Alman polislerini yaralamasına, çok sayıda cami ve Türk kuruluşuna saldırmasına yönelik sert tedbirler almış olsaydı bu argümana da inanmak mümkün olabilirdi. Almanya Cumhurbaşkanı’nın adli kontrol şartı ile serbest bırakılan gazeteci Can Dündar’ı Bellevue Sarayı’nda ağırlaması ve Almanya’nın Avrupa İşlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Michael Roth’un Türkiye’de “tüm muhalif zihniyetler” ile dayanışma içinde olduklarını belirtip bu kişilerin Almanya’ya iltica başvurusunda bulunabileceklerini açıklaması¹⁹ iki ülke ilişkilerini çıkmaza soktu.

Yukarıda zikredilen Türkiye karşıtı tutumlara ilk olarak Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, “Almanya teröre çanak tutuyor”²⁰ diyerek cevap verdi. Ardından Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, “Teröristlerin Almanya’ya gitmesi tesadüf değil”

16. “Almanya’dan, Türk Hükümetine Tam Destek”, *Hürriyet*, 16 Temmuz 2016.

17. “Basın Yasaklarına Gösteri Yasağı ile Karşılık Verilmez”, *Deutsche Welle*, 1 Ağustos 2016.

18. “Erdoğan’dan Almanya’ya Sert Sözler”, *Deutsche Welle*, 3 Kasım 2016.

19. “Türkiye’deki Muhaliflere İltica Seçeneği”, *Deutsche Welle*, 8 Kasım 2016.

20. “Erdoğan’dan Almanya’ya Sert Sözler”, *Deutsche Welle*, 3 Kasım 2016.

diyerek Almanya'dan dört binin üzerinde PKK'ının istendiği ve fakat olumlu netice alınmadığını ifade edince iki ÷lke ilişkileri daha da gerildi. B÷y÷k baskı altına giren Almanya kurtuluŐu T÷rk tarafına suçlamaları reddeden bir nota vermekte buldu.²¹

KRONOLOJİ-T÷RKİYE-ALMANYA İLİŞKİLERİ	
22 Ocak	Başbakan Davutoğlu Berlin'de Almanya-T÷rkiye H÷k÷metler Arası Stratejik İstifareler Toplantısı'nda Almanya Başbakanı Angela Merkel ile bir araya geldi.
15 Şubat	Merkel Suriye'de T÷rkiye'nin "uçuşa yasak bölge" tezine destek verdi.
15 Nisan	T÷rkiye'nin, Cumhurbaşkanı Erdoğan hakkında Alman ZDF kanalında hakaret içerikli Őiir okuyan komedyen Jan Böhmermann hakkında yargılanma talebine Angela Merkel yeşil ışık yaktı.
23 Mayıs	Merkel BM İnsani Yardım Zirvesi için T÷rkiye'ye gelerek Cumhurbaşkanı Erdoğan'la görüştü.
2 Haziran	Federal Almanya Meclisi 1915 olayları için "soykırım" tanımlaması kararı aldı.
15 Temmuz	T÷rkiye'deki darbe girişimini Almanya tarafından da zayıf tonda kınandı.
4 Ekim	Uzun süredir Alman askerlerini ziyaretleri engellenen Alman Parlamentosu'ndan bir heyet iznin çıkmamasının ardından İncirlik Üssü'ne geldi.
3 Kasım	Erdoğan, "Almanya teröre çanak tutuyor" açıklamasını yaptı.
15 Kasım	Almanya DıŐifleri Bakanı ve Alman H÷k÷meti'nin Cumhurbaşkanı adayını Frank Walter Steinmeier resmi temaslar için T÷rkiye'ye geldi.
23 Kasım	Almanya PKK suçlamaları nedeniyle T÷rkiye'ye nota verdi.
1 Aralık	Almanya G20'nin yeni dönem başkanı oldu.

21. "Almanya'dan T÷rkiye'ye Nota", Deutsche Welle, 23 Kasım 2016.

TÜRKİYE-BALKAN ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ

2016 yılında Türkiye'nin gündemi, önceki birkaç yılda olduğu gibi büyük ölçüde iç siyaset konuları ve Ortadoğu meselelerince şekillendi. Bu ortamda Türkiye-Balkanlar siyasi ilişkilerinde yeni bir inisiyatif ortaya çıkmadı. Türkiye ekonomik iş birliği ve yumuşak güç unsurlarına dayanan çok yönlü ve dengeli bir bölgesel siyaset takip etmeyi sürdürdü. Türkiye'den resmi kurumların ve sivil toplumun Balkanlarda yürüttüğü sosyal ve kültürel faaliyetler ile kalkınma destekleri bu yıl da devam etti.

Yıl içinde zaman zaman Yunanistan ve Bulgaristan ile yaşanan kısa polemiklerin dışında Türkiye ve Balkan hükümetleri arasında kayda değer bir siyasi kriz yaşanmadı. İlişkiler genelde sakin ve olumlu bir çizgide seyrederken Balkan hükümetleri Türkiye ile iş birliğine verdikleri önemi her fırsatta vurguladılar. Özellikle yılın ilk yarısında Balkan ülkelerinin Türkiye ile ortak gündemi göçmen krizi oldu. Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan yetkilileri düzensiz göçün kontrol altına alınması için ortak çalışmalar yürütürken Avrupa'ya göç güzergahının üzerinde bulunan diğer Balkan ülkeleri, Türkiye'nin AB ile geliştirdiği çözüm mekanizmalarını yakından takip etti. Mart ayında önce Balkan göç rotasının kapatılması, daha sonra da AB-Türkiye mutabakatının imzalanması Balkan ülkeleri üzerindeki göçmen baskısını azaltırken yılın ilerleyen aylarında Türkiye-AB ilişkilerinin soğuması bu ülkeleri yeniden endişeye sevk etti.

İKİLİ İLİŞKİLER

Haziran ayının sonlarında **Arnavutluk** Başbakanı Edi Rama Türkiye'ye bir resmi ziyaret gerçekleştirdi. Başbakan Binali Yıldırım ile Rama'nın yaptıkları görüşmede iki ülke arasındaki serbest ticaret anlaşmasının güncellenmesi, Arnavutluk'ta organize sanayi bölgelerinin kurulması, altyapı ve enerji alanında ortak projeler geliştirilmesi

gibi ekonomik konular ele alındı. Türkiye ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile de bir görüşme gerçekleştiren Rama, Osman Gazi Köprüsü'nün açılıőına da katıldı. 15 Temmuz darbe girişiminin ardından Türkiye, birçok ülkede olduğu gibi Arnavutluk'taki FETÖ'ye mensup kuruluşların takip edilmesi ve özellikle üniversite, kolej ve dil okullarının faaliyetlerinin durdurulması için girişimlerde bulundu. Ekim ayı sonlarında Arnavutluk Dışışleri Bakanı Ditmir Bushati'nin Türkiye'de yürüttüğu temaslarda da bu konu görüşüldü. Türkiye'nin talebi üzerine Arnavutluk Eğitim Bakanlığı FETÖ'ye bağlı okulların Türk bayrağı kullanmalarını yasakladı. Aralık ayında Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştiren Arnavutluk Cumhurbaşkanı Bujar Nishani, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Yıldırım ile görüştü. Görüşmelerde iki taraf özellikle terörle mücadele ve ekonomi alanlarındaki mevcut iş birliğinin daha da geliştirilmesine vurgu yaptı.²²

7 Nisan'da **Bosna Hersek** Bakanlar Kurulu Başkanı Denis Zvizdić Türkiye'yi ziyaret etti. Başbakan Ahmet Davutođlu ile Zvizdić'in yaptıkları görüşmede iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler ele alındı. Türkiye'ye enerji, ulaştırma, tarım, ahşap ve metal sanayii gibi alanlarda projeler öneren Zvizdić, Türk yatırımcıları ülkeye davet etti. Türkiye, Bosna Hersek et endüstrisine destek olmak amacıyla 2014'te başlattığı yıllık 15 bin tonluk gümrüksüz et ithalatı politikasını sürdürerek bunun için Tuzla'dan doğrudan kargo seferleri başlattı. TİKA'nın bu ülkede yürüttüğu kalkınma ve restorasyon projeleri devam etti. Tamamlanan en önemli projelerden biri özerk Sırp Cumhuriyeti'nin başkenti Banja Luka'da bulunan ve 7 Mayıs 1993'teki Sırp bombardımanı ile zarar gören Ferhad Paőa (Ferhadiye) Camii'nin restorasyonu oldu. Cami bombalanmasından 23 yıl sonra aynı tarihte dönemin Başbakanı Davutođlu, başbakan yardımcısı Yalçın Akdođan, Lütfi Elvan ve Tuđrul Türkeő ile Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez'in de yer aldığı bir törenle yeniden hizmete açıldı. Açılıő töreninde geniő bir kitleye hitap eden Davutođlu konuşmasında Türkiye'nin Bosna Hersek'te birlik, kardeőlik ve çok kültürlülüğün geliőmesi için çalıştığını, ülkenin NATO ve AB üyelik hedeflerini desteklediğini söyledi.²³

Her yıl olduğu gibi Türkiye 11 Temmuz'daki Srebrenica Katliamı anmalarına verdiği önemi Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun katılımıyla göstermiő oldu. Aralarında ikili dostluk bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Bosna Hersek Üçlü Başkanlık Konseyi Üyesi Bakir Izetbegović yıl içinde birkaç kez bir araya geldiler. 15 Temmuz darbe teőebbüsünden sonra Türkiye'nin bu ülkedeki FETÖ'ye bağlı okulların kapatılması için yaptığı çağrılara Izetbegović ve Dışışleri Bakanı Igor Crnadak gibi birçok devlet adamından olumlu yanıtlar geldi.²⁴

22. "Atentatet Terroriste, Nishani i Shpreh Ngushëllimet Erdogan: Shqipëria, Solaridet të Palëkundur Ndaj Turqisë", Agjensia e Lajmeve SOT, 22 Aralık 2016.

23. "Turkey Reiterates Support for Bosnia's EU, NATO Bids", *Hürriyet Daily News*, 7 Mayıs 2016.

24. "Turkey's Gulen Crackdown Comes to Bosnia", Deutsche Welle, 20 Ağustos 2016; "Dışışleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun Bosna Hersek Dışışleri Bakanı Igor Crnadak ile Ortak Basın Toplantısı", Dışışleri Bakanlığı, 8 Kasım 2016.

2016 yılında **Bulgaristan** ile ilişkilerin en önemli konu başlıklarından birini, bu ülkedeki Türk azınlığının siyasi örgütlenmesinde yaşanan kriz ve değişimler oluşturdu. 2015 yılı sonlarında Türkiye ile Rusya arasında başlayan gerginlik, Bulgaristan'daki Türk azınlığının en büyük partisi konumundaki Hak ve Özgürlükler Hareketi'nde (HÖH) bölünmeye sebep oldu. Jet krizinde Türkiye'yi destekleyici açıklamalarda bulunan genel başkan Lütfi Mestan, parti içinde hala kuvvetli bir nüfuzu bulunan kurucu onursal başkan Ahmet Doğan tarafından görevinden alındı. Bunun üzerine Mestan ve üç milletvekili partilerinden istifa etti ve birkaç ay sonra Sorumluluk, Özgürlük ve Hoşgörü İçin Demokratlar (DOST) adlı yeni bir parti kurdular. Mestan'ın görevden alınmasından sonra bir süre Türkiye'nin Sofya Büyükelçiliği'ne sığınmış olması ve Türkiye'nin HÖH'ten bazı üst düzey kişilere giriş yasağı ilan etmesi Türkiye'nin Bulgaristan'ın içişlerine karıştığına dair yorumlara sebep oldu. Bu durum, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerde bazı pürüzlere yol açtı. Bulgaristan ve Türkiye, karşılıklı olarak birer diplomatik personeli istenmeyen adam ilan ettiler. Yine de ilişkilerde uzun süreli ve derin bir çatlak yaşanmazken Türkiye ile Rusya'nın yıl ortalarında anlaşmaya varmaları bu konunun daha fazla uzamasını önledi.

15 Temmuz darbe girişiminin ardından bazı FETÖ mensuplarının Bulgaristan'a kaçmasının ardından Türkiye'nin talebi üzerine bu şahıslar kısa süre içinde yakalanarak Türkiye'ye iade edildi. Şahısların yargılanmadan iade edilmesine dair ülke içerisinde gelen eleştirilere Bulgaristan hükümeti Türkiye ile ilişkilerin bozulmaması adına aldırış etmedi. Ağustos ayı sonlarında Türkiye'ye gelen Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov, darbe teşebbüsü sonrasında AB üyesi ülkelere Türkiye'yi ziyaret eden ilk üst düzey lider oldu. Bulgaristan'dan yetkililerin açıklamalarına bakılırsa Türkiye ile ilişkiler konusunda sergilenen bu hassasiyetin özellikle yeni bir sığınmacı akını endişesinden kaynaklandığı söylenebilir.²⁵ Öte yandan, Türkiye'den Avrupa'ya mal taşıyan TIR'ların Bulgaristan sınır kapılarında uzun kuyruk oluşturmalarına bu yıl da bir çözüm bulunamadığı gibi, insan kaçakçılığına karşı getirilen ekstra kontroller durumun daha da zorlaşmasına sebep oldu.

10 Ekim tarihinde Rusya ile Türkiye arasında Türk Akımı Doğalgaz Boru Hattı için resmi anlaşmanın imzalanması, Balkanların enerji güvenliğini de yakından ilgilendiren bir gelişme oldu. Boru hattının Türkiye üzerinden Yunanistan'a uzatılacak olması, AB mevzuatını dikkate alarak Güney Akım projesini durdurmuş olan Bulgaristan'da kaygıya yol açtı. Bulgaristan hükümeti, AB'den bu projenin de mevzuata uyumluluğunun titizlikle denetlenmesini isterken diğer taraftan ülkenin Balkanlar için bir doğalgaz dağıtım merkezi haline gelmesi adına alternatif proje arayışlarına başladı.

26-27 Nisan tarihlerinde Cumhurbaşkanı Erdoğan, beraberindeki beş bakanla beraber **Hırvatistan**'a resmi bir ziyarette bulundu. Hırvatistan Cumhurbaşkanı

25. "Bulgarians Outraged at Deportation of Gulen Supporter to Turkey", *Balkan Insight*, 16 Ağustos 2016; "Her Gece 200-300 Göçmen Türkiye'ye Yollanıyor", *Haber Türk*, 24 Ekim 2016; "Yunanistan ve Bulgaristan'dan Mülteci Önlemi", *Türkiye*, 29 Kasım 2016.

Kolinda Grabar-Kitarović ile görüşen Erdoğan iki ülke arasında ticari ilişkilerin geliştirilmesine vurgu yaparken Grabar-Kitarović ise Türkiye'den özellikle turizm, tarım, enerji, bankacılık ve yüksek teknoloji alanlarında yatırım beklediklerini kaydetti.²⁶ Ziyareti sırasında Zagreb'deki Yunus Emre Kültür Merkezi'nin açılışını yapan Erdoğan, iki ülkeden birkaç yüz iş adamının bir araya geldiği Türk-Hırvat İş Forumu'na da katıldı.

Kosova ile Türkiye arasındaki yakın ilişkiler 2016 yılında da devam etti. Kosova Türklerinin milli bayramı olan 23 Nisan tarihinde Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş bu ülkeyi ziyaret ederek bayram etkinliklerine katıldı. Kurtulmuş bu ziyaretinde Kosova Başbakanı İsa Mustafa'nın da katıldığı törenle Türkiye'nin Prizren'deki başkonsolosluk binasının resmi açılışını yaptı. Böylece Türkiye, Kosova'nın nüfus bakımından ikinci şehri olan ve kayda değer bir Türk nüfusun yaşadığı Prizren'de başkonsolosluk açan ilk ülke oldu. Prizren'in tam merkezinde bulunan başkonsolosluk binasına Arnavutların Bayrak Günü olarak kutladıkları 28 Kasım tarihinde molotoflu saldırıda bulunuldu ve Türk bayrağı indirildi. Aşırı milliyetçi, marjinal bir grup tarafından yapıldığı tahmin edilen bu saldırı, iki ülke ilişkileri arasında herhangi bir olumsuz etki meydana getirmedi. Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) tarafından 18 Ekim tarihinde İstanbul'da düzenlenen Türkiye-Kosova iş forumunda iki ülkenin ilgili bakanları ve iş adamları bir araya geldi. Yılın son günlerinde Kosova Cumhurbaşkanı Hashim Thaçi, Türkiye'ye iki günlük resmi bir ziyarette bulundu. Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Thaçi arasındaki görüşmede Kosova'daki FETÖ yapılanması ele alınırken Maarif Vakfı hakkında konuk cumhurbaşkanına bilgi verildi. Thaçi, görüşmeler sonrasında yaptığı basın toplantısında Türkiye'ye tehdit oluşturabilecek her türlü terör örgütünün karşısında olduklarını vurgularken Türk şirketlerini Kosova'da daha fazla yatırım yapmaya davet etti.

Türkiye ile Makedonya arasında da bu yıl cumhurbaşkanı ya da başbakan düzeyinde bir resmi ziyaret gerçekleşmedi. Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş'un Uluslararası Balkan Üniversitesi'nin mezuniyet töreni için 3 Haziran tarihinde Makedonya'ya yaptığı ziyaretin yanı sıra bakan düzeyinde karşılıklı ziyaretlerde bulunuldu. STK faaliyetleri arasında MÜSİAD'ın Balkanlarda Romanya'dan sonraki ilk şubesini Ekim ayında Makedonya'da açması, buradaki ve civar ülkelerdeki Türk yatırımları için olumlu bir gelişme olarak kaydedilebilir.

Dönemin AB Bakanı ve Başmüzakereci Volkan Bozkır 11 Şubat'ta **Romanya**'ya bir resmi ziyaret gerçekleştirerek bu ülkenin başbakanı ve dışişleri bakanı ile görüştü. 23-24 Mart tarihleri arasında Romanya Cumhurbaşkanı Klaus Iohannis Türkiye'ye resmi ziyarette bulundu. Ioannis'in Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Davutoğ-

26. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Hırvatistan'da Resmi Törenle Karşılandı", AA, 26 Nisan 2016; Vedran Pavlic, "Turkish President Erdogan Concludes Visit to Croatia", Total Croatia News, 27 Nisan 2016, <http://www.total-croatia-news.com/politics/11608-turkish-president-erdogan-concludes-visit-to-croatia>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2016).

lu başta olmak üzere birçok yetkiliyle yaptığı görüşmelerde stratejik ve ekonomik iş birliği, göçmen krizi ve Bükreş'e cami inşası gibi konular ele alındı. Türkiye-Romanya arasındaki ikili diyalogun yanı sıra Türkiye-Romanya-Polonya dışişleri bakanları yıl içerisinde üçlü toplantılar düzenleyerek özellikle NATO çerçevesindeki ortak konu başlıklarını değerlendirdiler. 15 Temmuz darbe girişiminden sonra birçok ülkede olduğu gibi Romanya'da bulunan FETÖ okullarının kapatılması için Türkiye tarafından girişimler başlatıldı.²⁷

Sırbistan Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Ivica Dačić 5-6 Ekim tarihlerinde Türkiye'ye resmi ziyarette bulunarak Başbakan Yıldırım ve Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile görüştü. Görüşmelerde iki ülke bakanları bölgede barış ve istikrarın devamına vurgu yaptılar.²⁸

Yunanistan ile ilişkilerde yılın ilk aylarında en önemli gündem maddesi olarak göçmen krizi öne çıktı. 29 Kasım 2015'teki Türkiye-AB Zirvesi'nde alınan karar uyarınca Türkiye Yunanistan'dan üçüncü ülke vatandaşlarının geri kabul süreçlerini hızlandırdı. Bunun yanı sıra 18 Mart tarihli Türkiye-AB mutabakatı sonrasında Türkiye kendi toprakları üzerinden Ege'deki Yunan adalarına geçen bütün düzensiz göçmenleri geri almayı kabul etti. Bu uygulamalar Türkiye'den Yunanistan'a düzensiz göçü büyük ölçüde durdurdu. İki ülke dışişleri bakanlarının Ocak ve Mart aylarında karşılıklı ziyaretlerinin ardından Türkiye-Yunanistan 4. Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi toplantısı, iki ülke başbakan ve bakanlarının katılımıyla 8 Ekim tarihinde İzmir'de düzenlendi. Göçmen krizinin ana gündem olarak ele alındığı toplantıda iki ülkenin ilgili kurumları arasında turizm, radyo-televizyon ve habercilik konularında iş birliği anlaşmaları imzalandı. Toplantıda ayrıca İzmir ile Selanik arasında doğrudan feribot seferleri başlatılmasına ve İstanbul ile Selanik arasında bir hızlı tren hattı inşa edilmesine karar verildi.

Yıl içinde Türkiye ve Yunanistan yetkilileri arasında bazı kısa süreli polemikler de yaşandı. Mart ayında Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ın Yunanistan ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Prokopis Pavlopulos ve Başbakan Aleksis Tsipras'ın tarihte Ermeni ve Pontus soykırımları yaşadığı hakkındaki ortak açıklaması Ankara tarafından sert biçimde eleştirildi.²⁹ Ramazan'da Ayasofya'dan canlı sahur yayını yapılması Yunanistan Kültür Bakanı tarafından eleştirilince Türkiye Dışişleri, Yunanistan'ın öncelikle kendi ülkesindeki Müslümanların ibadet hürriyeti konusunda gereken adımları atmasının uygun olacağını hatırlattı.³⁰ Cumhur-

27. "Ce se Intampla cu Scolile Din Romania Asociate Clericului Turc Gulen: Universitatea Lumina Negociaza un Consortiu cu alta Institutie Privata. Scolile Spectrum Acuza Presiuni ale Ankarei Asupra Parintilor Turci", HotNews.Ro, 20 Eylül 2016, <https://goo.gl/1xeeBW>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2016).

28. "Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun Sırbistan Dışişleri Bakanı Sayın Ivica Dacic İle Ortak Basın Toplantısı", Dışişleri Bakanlığı, 5 Ekim 2016.

29. "Ankara'dan; Çipras, Pavlopulos ve Sarkisyan'a Çok Sert Tepki: 'Siz Hastasınız!'", *Milliyet*, 17 Mart 2016.

30. "Statement of the Spokesperson of the Ministry of Foreign Affairs, Tanju Bilgiç in Response to a Declaration Made by the Ministry of Foreign Affairs of Greece Condemning the Reading of Quran in Hagia Sophia During the Month of Ramadan", Dışişleri Bakanlığı, 8 Haziran 2016, <https://goo.gl/NEjJO7>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2016).

başkanı Erdoğan'ın Lozan AntlaŐması'nın içeriğine yönelik sorgulayıcı yaklaŐımı, Yunanistan'da başta Başbakan Tsipras ve Savunma Bakanı Panos Kammenos olmak üzere birçok bakan ve siyasetçi tarafından eleştiri konusu yapıldı. 15 Temmuz darbe girişiminin ardından helikopterle Yunanistan'a firar eden 8 askerin yargılanması neticesinde yalnızca 3 asker hakkında Türkiye'ye iade kararı alınmasına Ankara tepki gösterdi.³¹ Kıbrıs sorunu, Ege'deki karasuları ve hava sahası konularında devam eden görüş ayrılıkları da zaman zaman karşılıklı tartışmalar meydana getirdi.

ÇOK TARAFLI İLİŞKİLER

Yukarıda sayılan ikili temasların dıŐında Balkan lkeleri liderleriyle birçok farklı etkinlikte st düzey görüŐmeler gerçekleŐtirildi. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın kızı Sümeyye Erdoğan ile Selçuk Bayraktar'ın 14 Mayıs'ta gerçekleŐtirilen nikah törenine Balkanlardan Bosna Hersek l BaŐkanlık Konseyi yesi Bakir Izetbegović ve Arnavutluk BaŐbakanı Edi Rama katılarak nikah ŐahitliĐi yaptılar. 23-24 Mayıs 2016 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen Dünya İnsani Zirvesi'ne de Balkan ülkelerinden cumhurbaşkanı ve baŐbakan düzeyinde katılımlar gerçekleŐti. Bu katılımcılar İstanbul'da buldukları esnada Cumhurbaşkanı Erdoğan ve DıŐiŐleri Bakanı avuŐoĐlu ile bir araya gelerek gündemi değerlendirdiler. 26 AĐustos'taki Yavuz Sultan Selim Köprüsü açılıŐ törenine de en yoğun st düzey katılım yine Balkan ülkelerinden gerçekleŐti. Törende Bosna Hersek l BaŐkanlık Konseyi BaŐkanı Izetbegović, Makedonya Cumhurbaşkanı Gjorge Ivanov, Bulgaristan BaŐbakanı Boyko Borisov, Sırbistan BaŐbakan Yardımcısı Rasim Ljaji hazır bulundular. İstanbul Avrasya Tüneli'nin 20 Aralık tarihindeki açılıŐına ise Arnavutluk Cumhurbaşkanı Bujar Nishani katıldı. Bütün bu rnekler, Türkiye ve Balkan siyasi liderleri arasındaki kiŐisel yakınlığın olduğu kadar bu lkelerin Türkiye ile iliŐkilere verdiği önemin göstergesidir.

Balkan lkelerinin Türkiye'ye yönelik hassas yaklaŐımı, 15 Temmuz darbe giriŐiminin ardından bir kez daha gözlemlendi. 15-16 Temmuz tarihlerinde bütün Balkan lkelerinin resmi yetkililerinden Türkiye'de seçilmiş hükümete ve sivil demokrasiye destek mesajları geldi. Bakir Izetbegović, Edi Rama ve Hashim Tai gibi liderler bu yöndeki mesajlarını darbe gecesi sosyal medya üzerinden yayınladılar.³² Balkanların eŐitli Őehirlerinde yaŐayan Türk ve Müslüman gruplar da sokaklara çıkararak darbe giriŐimine tepkilerini ve hükümete desteklerini gösterdiler.

Avrupa Parlamentosu'nun (AP) Türkiye ile üyelik müzakerelerinin dondurulmasına yönelik Kasım ayında aldığı karar da Hırvatistan, Sırbistan ve Makedonya gibi birçok Balkan ülkesinde kaygıyla takip edildi. Bu lkelerin yetkilileri, Türkiye ile

31. "Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hüseyin Müftüoğlu'ndan Yunanistan'a Tepki!", *Türkiye*, 9 Aralık 2016.

32. "Balkan Leaders Praise Erdogan for Defeating Coup", *Balkan Insight*, 16 Temmuz 2016; "Izetbegović Uputio PodrŐku Vladi Turske i Erdoganu, te Poruio: Vojska Treba da se Vрати u Kasarne", *Oslobodjenje*, 15 Temmuz 2016; "Rama: Turkey Emerged Triumphant from a Nightmare, Happy about Turkish People and Precious Friend Erdogan", Albanian Telegraphic Agency, 16 Temmuz 2016; "Reagimet e Politikės Kosovare pr Ngjarjet n Turqi", KOHAnet, 16 Temmuz 2016, <http://koha.net/?id=&cl=124038>, (EriŐim tarihi: 29 Aralık 2016).

AB arasında iyi ilişkilerin önemini vurgulayan beyanlarda bulundular. Balkanlarda bu konuya gösterilen yakın ilginin ana sebebinin, Türkiye-AB ilişkilerinin bozulmasının bölgeye yönelik yeni bir göç dalgası doğurabileceği endişesi oluşturdu.³³

Türkiye'nin 2009 yılından itibaren yürütmekte olduğu Türkiye-Bosna Hersek-Sırbistan ve Türkiye-Bosna Hersek-Hırvatistan üçlü istişare mekanizmaları, Eylül ayında bu ülkelerin dışişleri bakanlarının New York'ta bir araya gelmeleriyle devam ettirildi. Bu mekanizmalardan ilkinin ticaret ayağında bazı somut ilerlemeler de kaydedildi. 26 Ekim tarihinde İstanbul'da Bosna Hersek ve Sırbistan için ortak bir ticaret ofisi açıldı ve üç ülkeden bakanların ve çok sayıda iş adamının katılımlarıyla ortak iş forumu düzenlendi. Aynı gün yapılan Üçlü Ticaret Komitesi toplantısında Türkiye'nin Bosna Hersek ve Sırbistan ile olan ikili ticaret ve yatırım anlaşmalarının güncellenmesi ve başta ulaştırma olmak üzere çeşitli sektörlerde ortak projeler geliştirilmesi üzerinde uzlaşıldı.³⁴

TÜİK'in 2016 yılının ilk 10 ayı için kesin olmayan verilerine göre Türkiye'nin 11 Balkan ülkesiyle yaptığı ticaret hacmi 13,4 milyar dolar civarında oldu. Bir önceki yılın aynı dönemiyle kıyaslandığında bu miktarın yaklaşık yüzde 2,71 düştüğü görülür. Bu düşüşün ana faktörleri Yunanistan ve Romanya'dan yapılan ithalatta yaşanan büyük düşüşlerdir. Nitekim bu dönemde Türkiye'nin bölgeden yaptığı toplam ithalat yüzde 18,67 azalırken bölgeye olan ihracatı yüzde 12,21'lik bir artış gösterdi. Daha önce olduğu gibi Türkiye'nin Balkanlarla ticari ilişkilerinde AB üyesi ülkelerin ağırlığı 2016 yılında da devam ederek bölgeyle olan toplam ticaretin yüzde 84'ünden fazlası yalnızca bu beş ülkeyle gerçekleşti. Diğer altı ülkeyle gerçekleştirilen ithalat ve ihracatın hacmi ise son yıllardaki düzenli artış trendini devam ettirdi. Türkiye'nin Balkanlardaki yatırımlarına gelince, Türkiye ve Kosova merkez bankalarının verilerine göre 2016'nın ilk üç çeyreğinde Türkiye'den 11 Balkan ülkesine yaklaşık 137 milyon dolarlık doğrudan dış yatırım yapıldı. Bu dönemde Türkiye'den en yüksek miktarda yatırım çeken ülkeler sırasıyla Romanya, Kosova ve Arnavutluk oldu.

Yıl boyunca Türkiye'nin Balkanlar ile sosyal ve kültürel bağlarını güçlendirecek çalışmalara devam edildi. Türkiye'nin Balkanlardaki en etkin kurumlarından olan TİKA, faaliyet gösterdiği ülkelerde eğitim, sağlık, tarım ve altyapı alanlarında birçok proje gerçekleştirdi. Prizren'deki Emin Paşa Camii ve Manastır'daki Haydar Kadı Camii gibi birçok tarihi eser de yine TİKA tarafından restore edildi ve yıl içinde kullanıma açıldı. Türkiye'nin uluslararası projeler yürüten bir diğer resmi kurumu Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), 2016 yılını Kosova Yılı ilan ederek bu kapsamda çeşitli etkinlikler gerçekleştirdi. YTB ayrıca önceki yıllarda olduğu gibi Balkanlar Burs Programı adı

33. Kayhan Gül, "Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye Kararı Balkanları Endişelendirdi", AA, 30 Kasım 2016; "Avrupa Birliği Üyesi Hırvatistan AP'nin Türkiye Kararını Eleştirdi", *Karar*, 25 Kasım 2016.

34. "Balkan Açılımı", *Yeni Şafak*, 27 Ekim 2016.

altında bölgeden lisans ve lisansüstü öğrencilerine Türkiye'de öğrenim görme imkanı sağladı. Yunus Emre Enstitüsü, Zagreb'de bir kültür merkezinin açılmasıyla Balkanların sekiz ülkesinde dil öğretimi ve kültür faaliyetlerini sürdürürken Diyanet İşleri Başkanlığı, din ve eğitim işlerinde Müslüman topluluklara desteğini 2016 yılında da devam ettirdi.

KRONOLOJİ-TÜRKİYE-BALKAN ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ

11 Şubat	AB Bakanı ve Başmüzakereci Volkan Bozkır Romanya'yı ziyaret etti.
8 Mart	Türkiye ve Yunanistan hükümetleri arasında 4. Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi toplantısı gerçekleştirildi.
23-24 Mart	Romanya Cumhurbaşkanı Klaus Iohannis Türkiye'ye resmi ziyarette bulundu.
26-27 Nisan	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Hırvatistan'da resmi temaslarda bulundu.
7 Mayıs	Bosna Hersek'i ziyaret eden Başbakan Davutoğlu, Banja Luka'da restorasyonu tamamlanan Ferhad Paşa Camii'ni hizmete açtı.
29 Haziran-1 Temmuz	Arnavutluk Başbakanı Edi Rama Türkiye'ye resmi ziyaret gerçekleştirdi.
11 Temmuz	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Srebrenica anma törenleri için Bosna Hersek'e gitti.
26 Ağustos	Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov Türkiye'yi ziyaret ederek Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Yıldırım ile görüştü.
5-6 Ekim	Sırbistan Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Ivica Dačić Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
26 Ekim	Türkiye-Bosna Hersek-Sırbistan Üçlü Ticaret Komitesi'nin toplantısı için üç ülkenin ilgili bakanlar İstanbul'da bir araya geldi.
1-3 Kasım	AB Bakanı ve Başmüzakereci Ömer Çelik resmi temaslarda bulunmak üzere Yunanistan'a gitti.
7-8 Kasım	Bosna Hersek Dışişleri Bakanı Igor Crnadak Ankara'da resmi temaslarda bulundu.
20-21 Aralık	Arnavutluk Cumhurbaşkanı Bujar Nishani Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
29-30 Aralık	Kosova Cumhurbaşkanı Hashim Thaçi Türkiye'ye resmi ziyarette bulundu.

TÜRKİYE-FİLİSTİN İLİŞKİLERİ

2015 yılında olduğu gibi 2016'nın siyasi gündeminin de oldukça yoğun geçmesine rağmen Türk dış politikasında Filistin öncelikli yerini korudu. İsrail tarafından çeşitli saldırılara maruz kalan Filistin, her zaman Türkiye'nin desteğini aldı. Özellikle Gazze'ye yönelik uygulanan ablukaların hafifletilmesi için Türkiye farklı adımlar attı. Diğer taraftan Filistin ve halkı Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı tehdit ve meydan okumalara karşı, Türkiye'nin yanında tarafını belli etti. Gerek terör saldırılarından sonra gerekse farklı sıkıntılı dönemler esnasında Filistin yönetimi desteğini her seferinde dile getirdi.

Geçtiğimiz yıl turizm sektöründe Filistin'in özel bir yere sahip olmasıyla beraber, özellikle Kudüs'e yapılan seyahatlerin 2016 yılında da farkındalık yaratma açısından etkin olduğu değerlendirilmektedir. Türkiye'deki sivil toplum kuruluşları bağlamında ise Filistin'e yönelik çalışmalar bu yıl da devam etti. Buna göre Gazze başta olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerine insani yardım kuruluşları tarafından destekler sürdürülmüştür. Bunun dışında Türkiye, Gazze'deki sağlık sektörünün faaliyetlerini sürdürebilmesi amacıyla yılın ilk aylarında mali destekte bulunmuştur. Ayrıca yıl boyunca Ramazan ayı ve Kurban Bayramı gibi çeşitli vesilelerle gıda, tıbbi malzeme ve insani ihtiyaç konusunda Türk Kızılayı tarafından yardım yapılmıştır.

Burada en önemi husus ise İsrail ile normalleşme sürecinin ardından Gazze'ye yönelik insani yardım konusudur. İsrail ile gerçekleştirilen ikili görüşmeler neticesinde mutabakata varılan noktalardan biri Filistin halkının temel ihtiyaçlardan mahrum bırakılmamasıdır. Buna göre hem Ramazan bayramı, hem de Kurban bayramı öncesinde insani yardımları Gazze'deki ihtiyaç sahiplerine dağıtmak üzere iki gemi Aşdod limanına ulaşmıştır. İnsani yardımların dışında kalkınma alanlarında da Türkiye desteğini devam ettirmiştir. Buna göre Gazze'deki elektrik sorunlarının çözülmesi amacıyla bölgeye heyet gönderilmiş ve incelemelerde bulunulmuştur. Bunun dışında İsrail yönetiminin Filistin topraklarına yapmış olduğu saldırılardan dolayı hasar gören veya tamamen kullanılamaz hale gelen camilerin onarılması ve yeniden inşası da Türkiye-Filistin ilişkilerinde önemli bir yer almıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı öncü-

lögünde daha önce yapılan incelemeler sonucu tespit edilen noktalara yeni camilerin inŐaatlarına başlanılmış, bazı inŐaatlar ise sonuçlanmıştır.

Bölge siyasetinde önemli bir rol oynayan Türkiye, Nisan 2016'dan itibaren İslam İşbirliği Teşkilatı'nın (İİT) dönem başkanlığını devralarak dış politikasının önceliklerini burada da uygulayacağını göstermiştir. Nitekim İstanbul'da düzenlenen İİT zirvesinde ele alınan başlıklar arasında Filistin meselesinin de bulunması Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu yönde etkin rolünü göstermiştir. Cumhurbaşkanı zirvenin açılıő töreninde özellikle Filistin'e dikkat çekerek, "Filistin ile birlikte tüm bölgede kalıcı barış sağlanmasının yegane yolu bir an önce iŐgalin sona ermesi ve başkenti Doğu Kudüs olan bağımsız bir Filistin'in kurulmasıdır" ifadelerini kullanmıştır. Nitekim zirvenin sonuç bildirgesinde Filistin'in merkezi bir yer alması, Türkiye'nin dönem başkanlığının etkilerinden sadece biridir. Bunun dışında Türkiye, uluslararası platformlarda her fırsatta Filistin meselesinin çözümüne yönelik nihai adımların atılmasından yana tavır sergilemeye devam etmektedir.

Türkiye-Filistin ilişkilerinin iyi seyri 2016 yılının şüphesiz en önemli gelişmesi sayılan 15 Temmuz darbe girişiminde de kendini göstermiştir. Girişimin hemen akabinde çok sayıda Filistinli, HAMAS hareketinin çağrısıyla sokaklarda Türkiye'yi ve hükümeti destekleyici gösteriler düzenlenmiştir. İki ülke yöneticileri arasındaki telefon trafiği ve ziyaretler de Türkiye-Filistin ilişkilerinin olumlu gidişatının göstergeleridir. Filistin Dışişleri Bakanı Riad Maliki'nin Ağustos ayında Türkiye'ye yapmış olduğu ziyaretle beraber Başbakan Binali Yıldırım ve HAMAS Siyasi Büro Şefi Halid Meşal'in telefon görüşmeleri bu ilişkiye katkı sunmuştur. Aynı zamanda Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas'ın Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmesinde özellikle 15 Temmuz sonrasında Filistin halkının Türkiye ile dayanışma içerisinde olduğu yönündeki ifadeleri iki ülke arasındaki olumlu ilişkileri göstermektedir.

Son olarak Türkiye-İsrail arasındaki ilişkilerin yeniden normalleşme sürecine girmesiyle birlikte Filistin meselesinin Türkiye için ne denli önemli olduğu tekrar gündeme gelmiştir. Türkiye-İsrail ilişkilerinin bir mutabakatla düzelmesi, ilk etapta kamuoyunda farklı tepkilere neden olsa da asıl itibarıyla bu hususta yine Türkiye, Filistin konusuna öncelik verip Şu ana kadar yapılan en kapsamlı yardımlardan birine imza atmıştır. Buna göre Gazze'ye uygulanan ablukanın hafifletilmesi ve diğer insani yardımların ulaştırılması konusunda ciddi başarı elde eden Türkiye'ye, Filistin tarafından da olumlu yönde karşılık verilmiştir. Nitekim anlaşma TBMM'de kabul edildikten ve buna rağmen İsrail'in Gazze'deki bazı noktalara hava saldırısı düzenlemesinden hemen sonra Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklama, Türkiye'nin Filistin konusundaki samimiyetini göstermiştir. Açıklamada, "Ülkemizin İsrail'le ilişkilerinin normalleşmesi, Filistin halkını hedef alan böyle saldırılar karşısında sessiz kalacağımız anlamına gelmemektedir. Aksine, İsrail'in uluslararası hukuka ve her Şeyden önce vicdanlara aykırı eylemlerinin karşısında Filistin Davası'nın takipçisi olmaya devam edeceğiz" ifadelerine yer verilmiştir.

Filistin 2017 yılı içerisinde de Türk dış politikasındaki önemli yerini koruyacaktır. Türkiye şimdiye kadar yapmış olduğu insani yardımlara devam edecek, özellikle kalkınma ve sağlık alanlarındaki desteğini sürdürecektir. İsrail ile varılan anlaşmadan yola çıkarak, Türkiye-Filistin ilişkilerinin gelecek dönemde yeni bir boyut kazanaacağı değerlendirilmektedir. 2016 yılında olduğu gibi, Türkiye'nin başta İİT dönem başkanlığı çerçevesinde ve uluslararası örgütlerde Filistin'e yönelik hassasiyetini ve pozisyonunu koruyacağı tahmin edilmektedir.

KRONOLOJİ-TÜRKİYE-FİLİSTİN İLİŞKİLERİ	
13 Ocak	Filistin Alimler Birliği, İstanbul'da meydana gelen terör hadisesini kınadı.
19 Ocak	AB Dışişleri Bakanları toplantısının sonuç bildirgesinde Filistin topraklarındaki İsrail yerleşim yerlerinin uluslararası hukuka aykırı olduğu bildirildi.
8 Şubat	İsrail'in 30 bin Filistinliye çalışma izni verilmesine yönelik proje başlattığı iddia edildi.
12 Şubat	Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamada Gazze'deki hastane ve sağlık merkezlerinin faaliyetlerini yürütebilmelerini temin etmek amaçlı, Filistin'e 1,5 milyon ABD doları tutarında mali desteğin aktarıldığını ifade etti.
2 Mart	HAMAS, İsrail ve Filistin arasındaki barış müzakerelerinin tekrar başlaması amacıyla Fransa'nın konferans düzenleme girişimini reddetti.
18 Nisan	Cumhurbaşkanı Erdoğan, 13. İslam Zirvesi çalışmalarına katılan Filistin Cumhurbaşkanı Abbas ve yanındaki heyet başkanları onuruna bir çalışma yemeği düzenledi.
23 Mayıs	BM Filistinli Mültecilere Yardım Kuruluşu'nun (UNRWA) mültecilere gıda yardımı yerine "para kartı" uygulamasına geçtiği için bölgedeki kuruluşa ait ofisler kapatıldı.
26 Mayıs	İsrail ordusu Gazze'de HAMAS'ın silahlı kanadı İzzeddin Kassam Tugayları'nın eğitim alanına iki hava saldırısı düzenledi.
8-9 Haziran	Tel Aviv merkezde yer alan Sarona bölgesinde silahlı iki kişinin yoldan geçenlere ateş açması sonucu 4 İsraili öldü, 9'u yaralandı. Saldırının ardından İsrail ordusu Batı Şeria'daki asker sayısını artırmaya karar verdi.
23 Haziran	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu İsrail ile ilişkilerin normalleşmesi için "HAMAS diye bir şartın olmadığını" belirtti.
24 Haziran	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, HAMAS Siyasi Büro Başkanı Halid Meşal ve beraberindeki heyeti kabul etti.
27 Haziran	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Filistin yönetimi lideri Mahmud Abbas'ı arayarak İsrail ile yürütülen müzakerelere dair bilgi verdi.
28 Haziran	HAMAS yönetimi Türkiye ile İsrail arasında varılan mutabakat üzerine yaptığı açıklamada Gazze halkına olan destekleri ve ablukanın hafifletilmesi yönündeki çabalarından dolayı Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Türk halkına teşekkür etti.
28 Haziran	Filistin Dışişleri Bakanı Maliki, Türkiye-İsrail mutabakatını memnuniyetle karşıladıklarını bildirdi.
3 Temmuz	Filistin'e yardım götüren ilk gemi Aşdod limanına ulaştı.
12 Temmuz	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığından bir heyet, Gazze Şeridi'nde devam eden elektrik sorununun çözüm yollarını görüşmek amacıyla Gazze'deki Filistin Enerji ve Doğal Kaynaklar Yönetimi (PENRA) yetkilileriyle bir araya geldi.
13 Temmuz	ABD'nin BM Daimi Temsilcisi Samantha Power, BM Güvenlik Konseyi'ndeki Ortadoğu toplantısında İsrail'e Filistin topraklarında genişlemeyi sona erdirmeye çağrısında bulundu.

14 Temmuz	Başbakan Yardımcısı Veysi Kaynak, Gazze'ye insani yardımların süreceğini belirterek "Kurban Bayramı'ndan önce inşallah bir gemi yine hazır edeceğiz" dedi.
16 Temmuz	HAMAS Hareketi'nin çağrısıyla toplanan onlarca Filistinli, Gazze'de Türkiye ile dayanışma için gösteri yaptı. Türk bayrağı ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın resimlerini taşıyan Filistinliler, "Gazze'den Türkiye'ye selam" ve "Türkiye kontrol altında" sloganları attı.
11 Ağustos	Başbakan Yıldırım ve HAMAS Siyasi Büro Şefi Halid Meşal telefonda görüştü. Gündemde 15 Temmuz darbe girişimi, Filistin meselesi ve İsrail'le varılan mutabakat vardı.
12 Ağustos	Filistin Dışişleri Bakanı Riad Maliki, 15 Temmuz darbe girişimi karşısında Filistin'in dayanışmasını sergilemek üzere Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirdi.
22 Ağustos	Dışişleri Bakanlığı, "Ülkemizin İsrail'le ilişkilerinin normalleşmesi, Filistin halkını hedef alan saldırılar karşısında sessiz kalacağımız anlamına gelmemektedir. Aksine, İsrail'in uluslararası hukuka ve her şeyden önce vicdanlara aykırı eylemlerinin karşısında Filistin davasının takipçisi olmaya devam edeceğiz" açıklamasında bulundu.
5 Eylül	Gazze'ye yardım götüren ikinci gemi Aşdod limanına ulaştı.
24 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Filistin Devlet Başkanı Abbas görüştü. Cumhurbaşkanlığı kaynaklarından alınan bilgiye göre Abbas, 15 Temmuz terörist darbe girişimi sonrasında dost ve kardeş Filistin halkının Türkiye ile dayanışma içinde olduğunu göstermek ve Filistin meselesiyle ilgili son gelişmeleri ele almak üzere Türkiye'yi ziyaret etti.
29 Kasım	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, İstanbul'da düzenlenen Parlamentolar Arası Kudüs Platformu Kudüs ve Sürecin Problemleri Sempozyumu'nda konuştu.

TÜRKİYE-GÜNEY KAFKASYA ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ

2016 senesinde Türkiye'nin Güney Kafkasya politikalarına etki eden en önemli gelişmeler, Ermenistan-Azerbaycan arasındaki gerginliğin ciddi safhaya ulaşması ve 15 Temmuz darbe girişimi oldu. 2016'da Türkiye-Güney Kafkasya ilişkilerinin analize tabi tutulduğu bu bölümde öncelikle bu iki olayın Türkiye ile Güney Kafkasya ülkeleri arasındaki ilişkilere etkisi irdelenecek daha sonra üç Güney Kafkasya ülkesi ile Türkiye arasındaki münferit başlıklara değinilecektir.

NİSAN 2016 AZERBAJYCAN-ERMENİSTAN ÇATIŞMALARI

Türkiye, 2-6 Nisan tarihleri arasında gerçekleşen çatışmaların başından itibaren Azerbaycan hükümetine destek vermiştir. Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada Ermenistan hükümeti ateşkese uymaya davet edilmiş ve tarafların Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde bir sonuca ulaşmaları tavsiye edilmiştir.³⁵ Aliyev ise desteklerinden dolayı Türkiye hükümetine teşekkür etmiştir.³⁶ Çatışmaların ardından Türkiye'nin Azerbaycan'a destek veren tek devlet olduğuna dikkat çeken Ermenistan Devlet Başkanı Sarkisyan ise bölgedeki mücadelenin sürmesi halinde Ermenistan'ın Karabağ'ın bağımsızlığını tanıyacağını açıklamıştır.³⁷

35. "Temas Hattında ve Azerbaycan-Ermenistan Sınır Hattında Devam Eden Çatışmalar Hk.", Dışişleri Bakanlığı, 2 Nisan 2016, http://www.mfa.gov.tr/no_-82_-2-nisan-2016_-temas-hattinda-ve-azerbaycan-ermenistan-sinir-hattinda-devam-eden-catismalar-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2016).

36. "İlham Aliyev'den Türk Hükümetine Teşekkür", *Karar*, 3 Nisan 2016.

37. "Ermenistan'dan Türkiye'ye Sitem", *Hürriyet*, 5 Nisan 2016.

Yaşanan gerginlikler 21. yüzyılın en önemli donmuş çatışmalardan birinin önümüzdeki dönemlerde tekrar tekrar gündeme geleceğini göstermiştir. Nitekim 2016'nın sonlarında iki ülke sınırında çatışmalar düşük seviyede de olsa devam etmekteydi. Türkiye'nin Dağlık Karabağ meselesinde ortaya koyduğu tavır Azerbaycan ile ilişkilerine olumlu, Ermenistan ile olan ilişkilerine ise olumsuz yönde yansırken sorunun yarattığı gerginlik tüm bölgeyi olumsuz yönde etkilemiştir.

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ

15 Temmuz darbe girişimi karşısında gerek Azerbaycan gerekse Gürcistan Türkiye hükümetinin yanında durmuş ve gerekli desteği vermekten çekinmemişlerdir. Azerbaycan ve Gürcistan'da ciddi oranda örgütlü bir yapıya sahip olan FETÖ'ye karşı Türkiye iki ülke hükümetleriyle iş birliği yapmayı hedeflemiştir.

Darbenin gerçekleştirilmesinden sorumlu şahısların pasaportsuz geçişten faydalanarak Gürcistan'a kaçma ihtimalinden dolayı Türkiye darbenin hemen ardından Gürcistan sınırındaki kontrolleri artırmıştır. 16 Temmuz'da Sarp Sınır Kapısı tamamen kapatılmış, 18 Temmuz'a kadar da kapalı kalmıştır. Ayrıca darbenin ardından aralarında akademisyen, yargı mensubu ve askerlerin de bulunduğu birçok FETÖ üyesi Gürcistan'a kaçmak üzereyken yakalanmıştır.³⁸ Darbe girişiminin hemen ardından Türkiye-Gürcistan Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi toplantısı çerçevesinde Türkiye'ye gelen Gürcistan Başbakanı Kvirikaşvili de Türkiye'ye FETÖ ile mücadelede Türk demokrasinin yanında olduğunu ifade etmiştir.³⁹ Gürcistan makamları ile kurulan temaslar sonucunda, Gürcistan makamları ülkede olduğu iddia edilen FETÖ zanlıları Adil Öksüz ve Zekeriya Öz'ün yakalanmaları halinde Türkiye'ye iade edileceklerine söz vermiştir.⁴⁰

FETÖ'nün güçlü olduğu bir diğer ülke Azerbaycan'da da hükümet Türkiye'deki demokrasiye ve söz konusu örgüt ile mücadeleye büyük destek verdi. 15 Temmuz gecesi boyunca gelişmeleri an be an takip eden Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev, girişimi sert bir şekilde kınayan bir bildiri yayınladı.⁴¹ Darbe girişiminin hemen ardından Azerbaycan Başsavcılığı tarafından gerçekleştirilen operasyon çerçevesinde örgüte bağlı Kafkas Üniversitesi devlete bağlandı; FETÖ'ye bağlı orta öğretim okulları da kapatıldı.⁴² Darbe girişimi sonrasında FETÖ lideri Fetullah Gülen'in röportaj verdiği ANS televizyonunun yayınına son verildi.⁴³

Gerek Azerbaycan gerekse Gürcistan'ın Türkiye'ye olan coğrafi yakınlığı ve bu ülkelerdeki FETÖ yapılanmaları dikkate alındığında önümüzdeki dönemde bu ül-

38. "Sarp Sınır Kapısı'nda 2 Yarbay 1 Hakim Yakalandı", *Hürriyet*, 22 Temmuz 2016.

39. "Yıldırım-Kvirikaşvili Ortak Basın Toplantısı", *Haber Türk*, 19 Temmuz 2016.

40. "Tiflis'ten Ankara'ya FETÖ Garantisi", *Akşam*, 15 Ağustos 2016.

41. "İlham Aliyev'den FETÖ Darbe Girişimine Sert Kınama", TRT Haber, 16 Temmuz 2016.

42. "Azerbaycan'da FETÖ Soruşturması", NTV, 16 Ağustos 2016.

43. "Azerbaycan'da Fethullah Gülen ile Röportaj Yapan Kanal Kapatıldı", *Hürriyet*, 18 Temmuz 2016.

kelere kaçan ya da bu ülkelerde yakalanan FETÖ mensupları ve örgütün Güney Kafkasya yapılanmaları üzerinden Türkiye-Azerbaycan ve Türkiye-Gürcistan ilişkilerinin tekrar gündeme gelmesi beklenebilir.

İKİLİ İLİŞKİLER

Türkiye'nin kardeş ülke Azerbaycan ve komşu Gürcistan ile arası oldukça iyi olup Ermenistan ile ilişkileri ise Erivan'ın, Türkiye'nin 1915 olaylarını "Ermeni soykırımı" olarak tanıması yönündeki ısrarları ve Dağlık Karabağ sorunu sebebiyle gerilimlidir.

2016 senesinde Türkiye-Gürcistan arasında yaşanan en önemli temaslar Şubat ayında gerçekleşen Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan Üçlü Dışişleri Bakanları Konseyi ve iki ülke arasında Yüksek Düzeyli İstişare Konseyi'nin (YDİK) başlatılması oldu. Konseyin ilk toplantısı sonrasında imzalanan Ankara Anlaşması çerçevesinde iki ülke arasındaki ilişkilerin köşe taşı oluşturulan konulara vurgu yapıldı. İmzalanan anlaşma çerçevesinde Gürcistan, Türkiye'nin yakından takip ettiği Ahıska Türkleri'nin ana vatanları olan Gürcistan'a dönüşleri konusundaki iş birliğinde Türkiye'ye garanti verdi. İki ülke arasındaki proje aşamasında olan karayolu, demiryolu ve enerji hattı projelerinin gerçekleştirilmesindeki kararlılık yinelendi ve bir sonraki YDİK'nin Gürcistan'da toplanmasına karar verildi.⁴⁴ Türkiye ile Gürcistan arasındaki ilişkiler iki ülke sınırından pasaportsuz geçişe imkan verecek ölçüde olumlu seyretmektedir. Bu karşılıklı güven, 2016 senesinde çeşitli vesilelerle sınanmış ve gerçekliğini başarıyla kanıtlamıştır. Önümüzdeki dönemde de karşılıklı irade ile iki ülke arasındaki ilişkilerin pozitif seyrinin devam etmesi beklenebilir.

Merhum Azerbaycan lideri Haydar Aliyev'in işaret ettiği "bir millet iki devlet" ilkesi çerçevesinde şekillenen Türkiye-Azerbaycan ilişkileri 2016 yılında Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmalar ve 15 Temmuz darbesi gibi sınavlardan güçlenerek çıktı. Türkiye ile Azerbaycan arasında bu sene beşincisi gerçekleştirilen YDİK iki ülke arasında imzalanan altı anlaşma ile son buldu.⁴⁵ Toplantıda TANAP projesinin iki yıl içerisinde, Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun ise 2016 Aralık ayında açılacağı müjdesi verildi.⁴⁶ 2015 yılında Türkiye sınırını ihlal eden Rus savaş uçağının Türk F-16'ları tarafından düşürülmesiyle gerilen Rusya-Türkiye ilişkilerinin 2016'da düzelmesi sonucunda darbe sonrası ilk ziyaretini Rusya'ya yapan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile görüşmesinin ardından Türkiye-Rusya-Azerbaycan üçlü zirve mekanizması kurulacağını açıkladı.⁴⁷ Rusya ile Türkiye arasındaki buzlar eridikçe bu durumun Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine de olumlu etkilerde bulunacağı söylenebilir.

44. "Türkiye-Gürcistan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Toplantısı Sonunda İmzalanan Ankara Bildirisi", T.C. Tiflis Büyükelçiliği, 20 Temmuz 2016.

45. "Türkiye ile Azerbaycan Arasında 6 Anlaşma İmzalandı", *Milyet*, 15 Mart 2016.

46. "Kritik Toplantıdan 2 Müjde Birden Çıktı", *Sabah*, 16 Mart 2016.

47. "Rusya'yla Yeni Dönem", *Aljazeera Türk*, 10 Ağustos 2016.

Uzun yıllardır Dağlık Karabağ sorunu ve 1915 olaylarının Ermenistan tarafından uluslararası alanda “soykırım” olarak tanınması isteğinin gölgesinde kalan Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde 2016'da da müspet bir gelişme olmadı. Ermeni diasporası ve Ermenistan hükümetinin lobi faaliyetleri neticesinde Almanya Federal Meclisi “Ermeni Soykırımı”nı tanıyan 29. ülke oldu.⁴⁸ Daha önceden “Ermeni Soykırımı”nı tanıyan Fransa'da ise bunu inkarın hapis cezasıyla sonuçlanabileceğine ilişkin bir yasa tasarısı onaylandı.⁴⁹ Dağlık Karabağ sorunu ve Ermenistan hükümetinin sözde soykırım ısrarı sürdükçe Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde herhangi bir ilerleme yaşanması önümüzdeki dönemde beklenmemektedir.

KRONOLOJİ-TÜRKİYE-GÜNEY KAFKASYA ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ	
15 Mart	5. Türkiye-Azerbaycan Yüksek Düzeyli İstişare Konseyi toplantısı Türkiye'de düzenlendi.
2-6 Nisan	Azerbaycan-Ermenistan sınırında çatışmalar arttı.
2 Haziran	Almanya sözde “Ermeni soykırımı”nı tanıyan 29. ülke oldu.
3 Temmuz	Fransız Meclisi'nde sözde “Ermeni soykırımı”nı inkarı hapisle cezalandırmayı öngören yasa onaylandı.
19 Temmuz	Türkiye-Gürcistan 1. Yüksek Düzeyli İstişare Konseyi toplantısı Türkiye'de düzenlendi. Toplantının ardından iki ülke arasında iş birliği alanlarını belirleyen Ankara Anlaşması imzalandı
10 Ağustos	Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Rusya ziyaretinin ardından yapılan açıklamada Türkiye-Azerbaycan-Rusya üçlü zirve mekanizmasının kurulma kararı alındığı bildirildi.

48. “Almanya Sözde Soykırımı Tanıyan 29. Ülke Oldu”, *Türkiye*, 2 Haziran 2016.

49. “Fransa'da ‘Soykırım’ Demeyene Hapis Cezası”, *Hürriyet*, 3 Temmuz 2016.

TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ

Irak'ta 2016 yılında vuku bulan gelişmeler bir önceki yıla benzer bir doğaya sahiptir. Siyasi istikrarsızlık ve ülke çapındaki çatışmalar yıl boyu devam etmiş, DEAŞ ile mücadele en temel gündem maddesi olmuştur. Sünnilere yönelik baskı her geçen gün artmaya devam ederken ülkedeki mezhep gerilimi de varlığını sürdürmüştür. İran ile ABD'nin nüfuz alanları arasında bir denge oluşturarak ülkeyi yönetme gayreti içerisinde olan Başbakan İbadi ve hükümeti, iç siyasi çekişmelerden dolayı bağımsız politika izlemekte hayli zorluk çekmiştir. Ayrıca Irak eski başbakanı Nuri Maliki'nin Temsilciler Meclisi'ndeki ağırlığı İbadi'yi zorlamaya devam eden ayrı bir faktör olmuştur. Düşük petrol fiyatları, DEAŞ ile mücadelenin getirdiği yük ve yolsuzluklar nedeniyle devam eden ekonomik kriz ve Mukteda Sadr'ın başını çektiği muhalif hareketler Bağdat'ta siyasi krizi derinleştiren bir etkiye neden olmuştur.

Türkiye-Irak ilişkileri Bağdat'ta yaşanan siyasi kaosun etrafında şekillenmiş, iki ülke arasında gerginlikler yaşanmıştır. Özellikle Türkiye'nin Kuzey Musul'da DEAŞ ile mücadele için inşa ettiği Başika askeri kampı iki ülke arasında anlaşmazlıklara yol açmıştır. Türkiye, Irak ile Başika ve diğer kriz alanlarında diyalogu sürdürmeyi tercih etmiştir. Ancak baskı altında siyaset üretmeye çalışan Bağdat yönetimi, Türkiye ile ortak bir zeminde buluşamamıştır. Türkiye-Irak ilişkilerinin bir diğer boyutunu da Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) ile olan ilişkiler teşkil etmektedir. Türkiye IKBY'yi gerek ekonomi ve kalkınma alanlarında gerekse askeri açıdan desteklemektedir. Özellikle askeri alandaki destekler başta terör örgütü PKK ile olan mücadeleye ek olarak bölgede faaliyet gösteren DEAŞ'ın etkisizleştirilmesi adına yapılan askeri eğitim faaliyetlerinden oluşmaktadır.

Irak ile ilişkiler bağlamında 2016 yılında en önemli konu başlığı Musul operasyonu ve Türkiye'nin Başika'daki askeri varlığıdır. Türkiye bir taraftan Suriye'de Fırat Kalkanı Harekatı ile oyun değiştirici bir hamle yaparken diğer taraftan ABD'ye Rakka ve Musul operasyonlarında iş birliği çağrısında bulunmuştur. Türkiye'nin 2015 yılında Başika kampına sevkiyat yapılmasıyla yaşanan krizin arkasında aslında

İran'ın bölgede faaliyet gösteren Sünni güçlerin desteklenmesini kendisine tehdit olarak görmesi yatmaktadır. İran kendi etkisini zayıflatabilecek böyle bir adımı engellemeye çalışmaktadır.

Türkiye, Başika kampını DEAŞ'ın Irak'ın birlik ve toprak bütünlüğüne oluşturduğu güvenlik tehdidine karşı bir hamle olarak görmektedir. Başika askeri kampının varlığı sorun oluşturmaktan ziyade sorun çözücü bir karaktere sahiptir. Nitekim bu gibi kampların tarihçesine bakıldığında bu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. 1990'lı yıllar içerisinde Kuzey Irak'ta Barzani ve Talabani çevrelerinin karşı karşıya gelmesinden kaynaklanan gerilimlerde Türkiye'nin arabuluculuk rolünün hatırlanması gerekmektedir. Böylelikle başta terörle mücadele için Türkiye elini güçlendirerek Başika'ya asker konuşlandırmaya başlamıştır. Başika kampının dışında başka kamplar da bulunmaktadır. Bu kampların temel hedefleri terör örgütü PKK ile mücadele, Başika özelinde ise yerel unsurlar, Sünni gruplar ve Peşmergelerin DEAŞ'la etkin mücadele için eğitilmesi olduğu bilinmektedir. Başta Ninova eyaletinin polis güçlerinin yanı sıra Sünni Musullulardan oluşan Haşdi Vatani de (Ninova Muhafızları) Başika'da eğitime devam edilmektedir. Türkiye'nin Irak'ta yerel unsurları eğitmesi, Musul operasyonu için temelde fayda sağlayıcı bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye'nin Musul operasyonu ile alakalı tutumunun önemli bir boyutu, katılacak taraflarla ilgili olmuştur. Türkiye bölgesel istikrarın yeniden tesisi için Başika'da eğitilen unsurların Musul operasyonuna katılmasından yana tavır almıştır. Başlangıçta operasyona Irak ordu birlikleri ve Peşmergelerin karadan katılımının yanı sıra ABD'nin de DEAŞ'a karşı oluşturulan uluslararası koalisyon çerçevesinde hava desteği vereceği belirtilmiştir. Ancak 16 Ekim tarihinde başlatılan Musul operasyonuna sadece Irak ordusunun unsurları, İKBY'ye bağlı Peşmerge güçleri ve İran güdümündeki Şii örgüt Haşdi Şabi katılmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan bir televizyon kanalına verdiği mülakatta, "Musul Musulluların, Telafer Telaferlilerindir. Hiç kimsenin buralara gelip girmeye hakkı yok. Musul'un DEAŞ'tan kurtarılmasından sonra da burada sadece Sünni Araplar, Türkmenler ve Sünni Kürtler kalmalıdır" şeklinde ifadeler kullanarak Suriye'deki kriz esnasında terör örgütü PYD'nin yürüttüğü demografik mühendisliğin Musul'da da yaşanmamasına dikkat çekmiştir. Bu ifadelerin ardından Şii örgüt Haşdi Şabi bir açıklama yapmış, Cumhurbaşkanı'nı ırkçılık, mezhepçilik ve dışlayıcılık ile suçlamıştır. Ayrıca Türk askerleri çekilmezse, saldırabileceklerini ifade etmişlerdir.

Türkiye Haşdi Şabi gibi Şii milislerinin de katılmaları halinde, operasyon sonrasında Telafer'i ele geçirerek Suriye-Irak-İran üzerinde bir Şii hattının oluşmasını istemediğini defalarca göstermiştir. Musul'un demografik yapısı gereği Sünnilerin çoğunlukta olduğundan dolayı Şii milislerin katılımına Türkiye dışında ilk etapta ABD de sıcak bakmamıştır. Şii milislerin katılımı bir başka tehlikeyi de beraberinde getirmektedir. Irak'ta bulunan terör örgütü PKK mensuplarının da operasyona katılma çabası vardır. Yine PKK'nın Sinca' da Ezidilerden teşkil ettiği unsurların doğrudan

Irak merkezi hükümeti tarafından finanse edildiğine yönelik bilgiler mevcuttur ve bu unsurlar Haşdi Şabi örgütüne entegre bir şekilde faaliyet yürüteceklerini vurgulamaktadır. Bu noktada ABD'nin Suriye'de YPG'yi kullandığı gibi, PKK'yı da Irak'ta Haşdi Şabi milisleri gibi kent merkezi dışındaki bölgelerde bir araç haline getirmeye çalıştığını yönelik iddiaları güçlendirmektedir. PKK'nın Sincar Dağı çevresindeki bölgelerde etkinlik gösteren unsurlarıyla operasyona katılması, uzun vadede Türkiye'nin eğittiği yerel unsurlarla karşı karşıya gelme ve kontrol alanını genişletme tehlikesini de beraberinde getirmektedir. Tüm çabalara rağmen Haşdi Şabi örgütü Musul operasyonunun her aşamasına dahil olmuştur. Dahası 26 Kasım tarihinde Irak Temsilciler Meclisi'nde bir yasa ile Haşdi Şabi örgütü meşrulaştırılmış ve Irak ordusunun bir parçası haline getirilmiştir. Bu durum Bağdat üzerinde İran'ın etkisini artıracak, ülkedeki mezhep gerilimini tırmandıracak bir etki yaratacaktır.

KRONOLOJİ-TÜRKİYE-İRAK İLİŞKİLERİ

11 Ocak	Dışışleri Bakanlığından yapılan açıklamada, 11 Ocak'ta Irak'ın başkenti Bağdat'ta ve Di-yale'de yaşanan terör saldırıları ile ilgili baŐsađlıđı mesajı yayınlandı.
8 Şubat	Irak'ta Reform koalisyonu başkanı Usame Nuceyfi, Irak hkmetini Türk askerlerin Mu-sul'a girmesi konusunda Türkiye ile imzaladığı anlaşmaya i baskılar nedeniyle uyma-makla suçladı.
25 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan Güney Amerika dönüŐü yaptığı açıklamada: "Irak'ta düŐülen hataya Suriye'de düŐmek istemiyoruz... 1 Mart Tezkeresi ilk anda kabul edilip Türkiye Irak'ta masada olsaydı, Irak'ın durumu böyle olmazdı" dedi.
28 Şubat	Dışışleri Bakanlığı Bağdat'ta 28 Şubat günü meydana gelen terör saldırısı hakkında baş-sağlığı mesajında bulundu.
14 Mart	IKBY Başkanı Mesud Barzani, Başbakan Ahmet Davutoğlu'nu telefonla arayarak Anka-ra'da vuku bulan terörist saldırı karşısında taziye ve dayanışma mesajları verdi.
3 Temmuz	Dışışleri Bakanlığı Irak'ın başkenti Bağdat'ta 2 Temmuz akşam saatlerinde düzenlenen bombalı saldırı sonrasında taziye mesajı yayınladı.
19 Temmuz	Barzani, IKBY'nin Erbil kentindeki bir programı sonrası yaptığı açıklamada, Türkiye'deki tüm darbelerin tarihine bakıldığı zaman oradaki Kürtler için bile hiçbir zaman iyi sonuç-larının olmadığını ve halkın desteğini alan meşru hükümetin tekrar iş başında olmasın-dan memnuniyet duyduklarını ifade etti.
29 Temmuz	IKBY Dış İlişkiler Sorumlusu Felah Mustafa Ankara'da temsilcilik açılması konusun-da Erbil ve Ankara'nın anlaşmaya vardđını açıkladı. Erbil BaŐkonsolosu Akif İnam ise IKBY'nin temsilcilik ama talebine hükümetin olumlu yanıt verdiğini bildirdi.
7 Ağustos	Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) Hükümet Sözcüsü Sefin Dizayi, sorumluluk alanların-daki FETÖ okullarının Eğitim Bakanlığına devredileceğini bildirdi.
7 Ağustos	16 Temmuz sabahı Irak'ta "calan İmralı'da öldürüldü" mesajıyla örgütü darbe sonrası ha-rekete geçirmeye alıŐan FETÖ'nn sözde Irak sorumlusu Nurettin Aytuğ, akşam saatle-rinde Kürt yönetimi tarafından tutuklanarak Habur Sınır Kapısı'ndan Türkiye teslim edildi.
18 Ağustos	Irak'ın yeni Ankara Büyükelçisi HiŐam Alavi Türkiye-Irak ilişkilerinin yeni bir dnemeye girdiğini ve ziyaretlerin yeniden baŐlayacađını söylemesinin ardından Türkiye'nin Bas-ra'daki BaŐkonsolosluđunun yeniden açılacağını ve Necef'te de yeni bir başkonsolosluk açılması için görüşmelerin yapıldığını söyledi.
23 Ağustos	IKBY Başkanı Mesud Barzani Ankara'ya geldi. Ziyaretinde Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Baş-bakan Binali Yıldırım'la görüşen Barzani'nin gündeminde 15 Temmuz darbe girişimini, FETÖ'ye bağlı okullar, DEAŞ, PKK ve Musul operasyonunda Türkiye'nin oynayacağı rol vardı.
20 Eylül	Irak ve Suriye'ye bir yıllık sınır ötesi operasyon ulusal güvenlik, sınırları terör, risk ve teh-dide karşı korumak gerekleriyle Mecliste kabul edildi.
4 Ekim	Irak Meclisi "Türkiye'nin Musul'a bağlı Başika'daki askeri varlığını kabul etmediğini, Tür-kiye'nin Bağdat Büyükelçisi'nin çağrılıp nota verilmesi ve Türk güçlerinin 'işgalci gler' olarak sayılması" kararı aldığını duyurdu. Irak Meclisinin aldığı bu karar zerine Türk Dışışleri Bakanlığından kınama ve protesto bildirisi yayınlandı.
6 Ekim	Irak'ın Ankara Büyükelçisi HiŐam Alavi, Irak Meclisinde Türkiye aleyhine alınan karar ne-deniyile DıŐıŐlerine ağrıldı.
6 Ekim	Irak, Türkiye ile arasındaki Başika krizini egemenliklerinin açık ihlali gerekçesiyle BM'ye taŐıdı ve BMGK'dan konuya ilişkin acil toplantı talep etti.
7 Ekim	Irak'ın Başika'daki Türk askeri varlığına ilişkin kararına karşı Başbakan Yıldırım, bölgedeki demografik yapının zorla deđiŐtirilmemesi için Türk varlığının orada kalmaya devam edeceğini söyledi.

8 Ekim	Türkiye ve Irak Arasında Diplomatik, Hizmet ve Hususi Pasaport Hamilleri İçin Vizelerin Karşılıklı Olarak Kaldırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası <i>Resmî Gazete</i> 'de yayımlandı.
10 Ekim	İKBY yönetimi bölgede faaliyet gösteren biri üniversite olmak üzere FETÖ ile bağlantılı 38 okulun yönetimine el koydu.
10 Ekim	Irak Başbakanı Haydar İbadi, Türkiye hakkında yaptığı açıklamada Türkiye'nin hiçbir şekilde Musul operasyonuna katılmasına izin vermeyeceklerini, Türk askerinin bulunmasını, Irak'ın egemenliğine müdahale olduğunu söyledi.
11 Ekim	Başbakan Binali Yıldırım, Irak'ın Başika'daki Türk askeri ve Musul operasyonu ile ilgili açıklamalarına yanıt verdi: "Önce siz ülkenizin içerisinde yaşayan bütün vatandaşlarınıza sahip çıkın, onların yok olmasının önüne geçin, devlet olmayı bilin. Ondan sonra Türkiye'ye laf edin" dedi.
11 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan Musul'da yapılacak operasyonlara Türkiye'nin Cerablus'ta, Rai'de olduğu gibi yine katılacağını söyleyerek, Irak'ın tutumunun Türkiye nezdinde bir anlam ifade etmediğini söyledi. İbadi'nin sözcüsü Saad Haditi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu sözleriyle "ateşe benzin döktüğünü" iddia etti.
13 Ekim	Bağdat yönetimi, Türkiye Büyükelçisi Faruk Kaymakçı'yı Dışişleri Bakanlığına çağırıp protesto notası verdi ve Başika Üssü'nde bulunan askerleri gerekçe gösterdi.
14 Ekim	Irak Dışişleri Bakanı İbrahim Caferi, bütün yollara başvuracaklarını, diplomatik yollar tükenince uluslararası yasalara başvuracaklarını söyledi.
15 Ekim	Dışişleri Bakanlığından yapılan açıklamada, Irak'ın başkenti Bağdat'ta gerçekleşen ve 30 kişinin ölümüyle sonuçlanan intihar saldırısının şiddetle kınandığı bildirildi.
16 Ekim	Musul operasyonu başladı.
17 Ekim	Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş, Başika'da eğitim verilen 4 bin yerel unsurdan 3 bininin Peşmerge'yle birlikte Musul operasyonuna katıldığını açıkladı. Mevlüt Çavuşoğlu, Türkiye'nin tüm imkanlarıyla Musul operasyonuna katılacağını söyledi.
18 Ekim	Irak Başbakanı İbadi, Türkiye'nin, Irak'a yönelik tutumları ve özellikle olayları tırmandırması konusunda iyimser olmadığını, Irak'ın egemenliğini ihlal etmeleri konusunda da ileri gitmemeleri için uyardıklarını söyledi. Yaklaşık 10 bin kişiyle toplanan Sadr grubu sabah saatlerinde Türkiye'nin Bağdat Büyükelçiliği önünde protesto gösterisi yaptı.
19 Ekim	Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş, Türkiye'nin istediğinin aksi bir şey yürümediğini, Türkiye'yi tehdit eden bir durum olursa müdahaleden çekinilmeyeceğini söyledi. Bakan Çavuşoğlu, "Başika'da Mehmetçiğin varlığından ötürü Türkiye'yi 'işgalcilik' ile suçlayan Bağdat yönetimi yumuşama sinyalleri veriyor" diyerek Türkiye'ye de Bağdat'tan bir heyetin geleceğinin de haberini verdi
23 Ekim	PKK Kerkük kent merkezine inerek provokatif faaliyetlerde bulundu.
25 Ekim	Bakan Çavuşoğlu bir basın toplantısında Musul operasyonuna destek sağlandığını ve dört F-16'nın koalisyon içerisinde yer aldığını duyurdu.
27 Ekim	Haşdi Şabi örgütü Telafer'e yöneldi. Çavuşoğlu buna karşı Türkiye'nin endişelerini dile getirdi.
1 Kasım	Irak ordusuna ait unsurlar ilk kez Musul'un kent merkezindeki bazı noktalara girdi.
10 Kasım	Irak'ın Ankara büyükelçisi Milli Savunma Bakanı Fikri Işık'ı ziyaret etti.
25 Kasım	İKBY Başbakanı Neçirvan Barzani, Ankara'da Başbakan Binali Yıldırım ile bir araya geldi.
26 Kasım	Irak Temsilciler Meclisi'nde "Haşdi Şabi Yasası" onaylanarak örgüte meşru bir statü verildi.

TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

2016 yılında Türkiye-İran ilişkileri birçok önemli politik gelişmenin ışığında şekillendi. Türkiye’de 15 Temmuz’da yaşanan darbe girişimi ve art arda maruz kaldığı terör eylemleri Türk dış politikasının yönünü önemli ölçüde tayin ederken İran ile olan ilişkileri de dönüştürdü. Öte yandan Suriye ve Irak’taki krizlerin dengelerini değiştirecek gelişmelerin yaşanması da iki ülke ilişkilerini şekillendiren başlıca değişkenler oldu. Bilindiği üzere iki ülke Suriye ve Irak’taki sorunların çözümü noktasında farklı taraflarda bulunmaktadır. Ancak bu görüş ayrılıkları diplomatik çabaların önünü alamadı. Bir diğer önemli gelişme de şüphesiz İran’a nükleer faaliyetlerinden dolayı uygulanan ambargoların kaldırılması oldu. Ambargo sonrası dönemde, son yıllarda durgunlaşan ticari ilişkilerin ivme kazanacağı beklentisi ve ilk gelen verilerin de bu beklentiyi doğrulaması, Türkiye-İran arasında ekonomik ilişkiler anlamında yeni bir dönemin başladığını gösteriyordu.

KARŞILIKLI ZİYARETLER İLE GELİŞEN İLİŞKİLER

2016 yılında iki ülke arasında dikkat çeken en önemli gelişme dışişleri bakanlarının karşılıklı ziyaretlerindeki artış oldu. 2015 yılında Türkiye’yi ziyaret etmesi planlanırken bu programını son anda iptal eden İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, 2016 yılında Türkiye’yi üç kez ziyaret etti. Aynı şekilde Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da biri sürpriz olmak üzere Tahran’a iki ziyaret gerçekleştirdi. Şüphesiz ki artan bu ziyaret trafiği, önemli meseleler üzerindeki karşılıklı iş birliği ve koordinasyonun göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

Cevad Zarif, 19 Mart’ta gerçekleştirdiği ilk ziyaretinde önce Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile ortak bir basın toplantısı gerçekleştirdi. Bu toplantıda iki bakan da İstanbul’da gerçekleştirilen terör saldırılarını kınarken iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesine vurgu yaptılar.⁵⁰ Daha sonra Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan

50. “Visit of the Foreign Minister of Iran to Turkey”, <http://www.mfa.gov.tr/visit-of-the-foreign-minister-of-iran-to-turkey.en.mfa>, (Erişim tarihi: 24 Aralık 2016).

ve dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu ile görüşen Zarif, bölgesel sorunların çözümünde iki ülkenin iş birliğinin önemine dikkat çekti.⁵¹ Zarif'in asıl önemli ziyareti ise 12 Ağustos'ta gerçekleşti. Bu ziyaretin önemi, 15 Temmuz darbe girişiminden sonra yapılan ilk resmi ziyaret olmasından kaynaklanıyordu. Avrupa ülkelerinden darbe girişimi sonrası beklenen destek gelmezken İran'dan yapılan bu ziyaret, ilişkilerin sağlamlığını göstermesi açısından önemli bir jest oldu.

Zarif'in ilk görüştüğü isim mevkidaşı Mevlüt Çavuşoğlu oldu. Ortak bir basın toplantısı düzenleyen ikili, ilişkilerin geliştirilmesi ve önemine dikkat çektiler. Çavuşoğlu darbe girişimi sırasında Türkiye'yi desteklemelerinden ötürü Zarif'e teşekkür ederken Zarif de Türk halkının darbeye karşı direnişinden dolayı Çavuşoğlu'nu kutladı.⁵² Basın toplantısının ardından Zarif, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir araya geldi. 3 saat 15 dakika boyunca önemli bölgesel meselelerin konuşulduğunun kaydedildiği toplantının ardından Zarif, 15 Temmuz gecesi bombalanan Gazi Meclisi ziyaret etti.⁵³ Zarif'in ziyareti İran basını tarafından da oldukça önemsendi. Pek çok gazetenin geniş yer ayırdığı ziyaretin ilişkilerde yaşanacak ivmenin habercisi olarak değerlendirildiği görüldü.⁵⁴

Bu ziyaretten hemen bir hafta sonra ise Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, sürpriz bir şekilde Tahran'ı ziyaret etti. Önceden duyurulmayan bu ziyaret, Çavuşoğlu'nun Hindistan yolculuğu öncesi gerçekleşti. Söz konusu ziyarette Suriye meselesinin önemli bir gündem maddesi olduğu kaydedildi.⁵⁵ Dört gün sonra ise İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Hüseyin Caberi Ensari Türkiye'yi ziyaret etti. Beraberindeki bir heyet ile temaslarda bulunan Ensari'nin ziyareti de Suriye konusunu görüşmek amacıyla gerçekleşti.⁵⁶ 28 Eylül tarihinde Cevad Zarif, yapmış olduğu bir dış geziden İran'a dönerken gayriresmi olarak Türkiye'ye uğradı. Zarif, bu ziyaretinde de Başbakan Binali Yıldırım ve Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile görüştü. İki ülke ticari ilişkileri ve bölgesel meseleler ziyaretin gündemini teşkil etti.⁵⁷

26 Kasım tarihinde Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, beraberinde MİT Müsteşarı Hakan Fidan ile birlikte Tahran'da temaslarda bulundu. İlk olarak Cumhurbaşkanı Ruhani ile görüşen Çavuşoğlu, ardından Hakan Fidan ile birlikte mevkidaşı Cevad Zarif ile bir araya geldi. Görüşmelerde Suriye ve Irak başta olmak üzere bölgesel meselelerin konuşulduğu bildirildi.⁵⁸ Çavuşoğlu'nun, Fidan'ı da beraberinde götürmesi, önemli stratejik meselelerin masaya yatırıldığını

51. "Iran, Turkey Cooperation can Resolve Regional Crisis: Zarif", Press TV, 19 Mart 2016.

52. "Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun İran Dışişleri Bakanı Sayın Cevad Zarif ile Ortak Basın Toplantısı", 12 Ağustos 2016, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-iran-disisleri-bakani-sayin-cevad-zarif-ile-ortak-basin-toplantisi_-12-agustos-2016_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2016).

53. "İran Dışişleri Bakanı Zarif, Erdoğan ile Görüştü", *Tasnım*, 13 Ağustos 2016.

54. "Zarif'in Ankara Temasları İran Basınında Geniş Yer Buldu", *Tasnım*, 16 Ağustos 2016.

55. "Çavuşoğlu'ndan Tahran Ziyareti", *Aljazeera Turk*, 19 Ağustos 2016.

56. "İran Deputy FM in Ankara", IRNA, 23 Ağustos 2016.

57. "İran Dışişleri Bakanı Zarif Ankara'da", *Aljazeera Turk*, 28 Eylül 2016.

58. "Zarif Receives Turkish Counterpart, Intelligence Chief", IRNA, 26 Kasım 2016.

işaret ediyordu. Bütün bu seyahat ve ziyaret trafiğinin gösterdiği ise İran ile olan ilişkilerde 2016 yılında önemli ilerlemeler kaydedildiğidir. Özellikle darbe girişiminin ardından ilişkilerin yoğunlaştığı, bölgesel krizleri çözmek için daha fazla bir araya gelindiği müşahede edilmektedir.

TERÖR EYLEMLERİ VE DARBE GİRİŞİMİ GÖLGESİNDE ŞEKİLLENEN İLİŞKİLER

2016 yılında Türkiye’de yaşanan terör olayları ve 15 Temmuz darbe girişimi iki ülkenin birbiriyle olan irtibatını yüksek seviyeye çıkardı. 19 Mart tarihinde İstanbul’da düzenlenen bombalı terör eylemi sonucu bir İranlının hayatını kaybetmesi ve üç İranlının da yaralanması üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan, İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani’ye bir mektup yollayarak taziyelerini ilettili.⁵⁹ Haziran ayının sonunda yaşanan Atatürk Havalimanı saldırısı sonrası ise Cevad Zarif, atmış olduğu bir tweette, “Terör, çirkin yüzünü bir kere daha arkadaş ve dostlarımızın havaalanında gösterdi. Aşırı şiddet küresel bir tehdittir; ona birlikte karşı koymalıyız”⁶⁰ diyerek saldırıya karşı Türkiye’nin yanında olduğunu ilan etti.

Temmuz ayının ortasında Türkiye, TSK içerisine sızmış FETÖ mensubu kişilerce düzenlenen darbe girişimiyle sarsıldı. Şüphesiz ki böyle bir tehdidin ve yarattığı tahribatın atlatılmasında başta komşu ülkeler olmak üzere dost ve müttefik ülkelerin desteği oldukça önemliydi. Darbe karşısında en erken reaksiyon gösteren ülkelerden biri İran’dı. İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, darbe teşebbüsünün devam ettiği sıralarda, sabaha karşı attığı bir tweet ile, “Türk halkının demokrasi ve seçilmiş hükümetini kahramanca savunması, darbelerin bölgemizde yeri olmadığını ve başarısızlığa mahkum olduğunu göstermiştir”⁶¹ diyerek demokrasiden yana tavır aldı.

Türkiye’deki durumun kendi güvenliği için tehdit arz edeceğini öngören İran, tedbir almakta gecikmedi. Darbe teşebbüsünü haber alır almaz Cumhurbaşkanı Ruhani, İran Ulusal Yüksek Güvenlik Konseyini acil olarak toplantıya çağırdı. Gerçekleştirilen toplantının ardından Konseyin Sekreteri Ali Şemhani, İran’ın, “Türkiye’nin kanuni hükümetinin yanında” ve “darbelere karşı” olduğunu duyurdu. Şemhani ayrıca İran’ın kendi güvenliği için gereken tedbirleri aldığını, Türkiye-İran sınırını kontrol altına aldıklarını ve güvenlik amacıyla sınıra asker sevk ettiklerini açıkladı.⁶² 18 Temmuz tarihinde Hasan Ruhani, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ı telefonla arayarak kendisine İran’ın “Türkiye halkının ve seçilmiş hükümetinin yanında yer aldığını ve alacağını” ifade etti.⁶³

59. “President Erdogan Offers Condolences to Iranian Counterpart Rouhani for Istanbul Attack Victims”, *Daily Sabah*, 20 Mart 2016.

60. Javad Zarif, Twitter, <https://twitter.com/jzarif>, 29 Haziran 2016, 02.35.

61. Javad Zarif, Twitter, <https://twitter.com/jzarif>, 16 Temmuz 2016, 03.43.

62. “Top Iranian Official Highlights Security Along Borders After Turkey Coup”, *Tasnim*, 16 Temmuz 2016.

63. “ایران در کنار دولت قانونی و ملت ترکیه بوده و خواهد ماند...”, <http://www.president.ir/fa/94410>, (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2016).

20 Aralık tarihinde Moskova'da, Rusya, Türkiye ve İran'ın bir araya gelip Suriye meselesini görüşmeleri planlanıyordu. Söz konusu toplantıdan bir gün önce, Ankara'da bir sanat galerisini ziyaret eden Rusya Büyükelçisi Andrey Karlov'un, polislin içerisinde sızmış bir terörist tarafından suikaste kurban gitmesi, şüphesiz ki öngörülen diplomatik çabaları sekteye uğratma amacı taşıyordu. Türkiye, Rusya ve İran arasında tesis edilmesi düşünülen, Suriye krizini çözmeye matuf iradenin hedef alındığının apaçık olduğu bu saldırı sonrası Moskova'da öngörülen toplantı iptal edilmedi. Ancak İran, güvenlik endişesiyle İstanbul, Trabzon ve Erzurum'daki konsoloslukların geçici olarak kapatıldığını duyurdu ve vatandaşlarından gerekmedikçe Türkiye'ye seyahat etmemeleri istendi.⁶⁴ İran'ın kendi vatandaşlarının emniyeti için her türlü önlemi alma hakkı olmasına karşın yapılan seyahat uyarısının aşırı ve iki ülke arasındaki ilişkileri toplum ve ekonomi bazında geriletecek nitelik taşıdığı söylenebilir.

SURİYE VE IRAK KRİZLERİNDE YAŞANAN GELİŞMELERİN İLİŞKİLERE ETKİSİ

2016 yılında Türkiye ve İran'ı söz konusu iki sorun alanında karşı karşıya getiren üç önemli gelişme yaşandı: Bu gelişmelerden ilki, Türk ordusunun, Suriye'nin kuzeyindeki bölücü terör örgütü yapılanmasına karşı giriştiği Fırat Kalkanı Harekatı olmuştur. İkinci gelişme Irak'ın Musul kentini 2014 yılından beri elinde tutan DEAŞ terör örgütüne karşı Bağdat yönetiminin öncülüğünde başlatılan Musul operasyonunda Türkiye ve İran'ın konumudur. Son önemli gelişme ise Halep'in kontrolünün Esed güçlerine geçmesi ve bunun genel olarak Suriye iç savaşının dengelerini radikal biçimde değiştirme olasılığıdır.

24 Ağustos'ta Türk ordusunun Suriye'ye girerek başlattığı Fırat Kalkanı Harekatı, İran makamları tarafından hoş karşılanmasa da Tahran'ın tepkisi operasyondan yaklaşık bir hafta sonra Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Behram Kasımı'nın, "Türk ordusunun Suriye'deki varlığı, bölgesel sorunları karmaşıklaştırır" şeklindeki sözleriyle geldi.⁶⁵ Bu geç ve görece fazla sert olmayan tepki, İran'ın bir dereceye kadar Türk ordusunun Suriye'deki operasyonlarına istemese de göz yumacağı şeklinde anlaşılabilir. Nitekim Suriye üzerinde Rusya ile yakın çalışan İran'ın, Kremlin'in bilgisi dahilinde olan⁶⁶ bir operasyona açıktan karşı çıkması çok mümkün gözükmemektedir.

17 Ekim tarihinde başlayan Musul operasyonunda Türkiye, Musul ile sahip olduğu tarihsel ve kültürel bağa istinaden operasyonun dışında kalmak istemiştir. Ancak daha da önemlisi Türkiye'nin Musul operasyonuna ilişkin tavrını iki önemli "endişe" belirlemektedir. DEAŞ'tan boşalacak yerin PKK tarafından doldurulması olasılığı ve Musul'un etnik ve mezhepsel dengesinin diken üstünde

64. "Iran Foreign Ministry Warns Nationals on Visit to Turkey", MEHR, 20 Aralık 2016.

65. "حضور نظامی ترکیه در سوریه موجب پیچیده تر شدن اوضاع منطقه می شود", MEHR, 31 Ağustos 2016.

66. "Suriye Sınırına Fırat Kalkanı", *Sabah*, 25 Ağustos 2016

olması, Türkiye'nin operasyona katılma iradesini şekillendirmektedir.⁶⁷ Buna mu-
kabil İran, Türkiye'yi operasyonun dışında tutmak istemektedir. Dışışleri Bakanlığı
sözcüsü Behram Kasımi, yapmış olduğu bir değerlendirmede, merkezi hükümetin
izni olmadan operasyonda yer almanın mümkün olmadığını, aksi takdirde merkezi
yönetimin egemenlik hakkının ihlali anlamına geleceğini söylemiştir.⁶⁸ İran'ın bu
tavrının arkasında, bölgedeki uzantısı Haşdi Şabi grupları vasıtasıyla rahat hareket
edebilme arzusu bulunmaktadır.⁶⁹

Bu gelişmelerin yanı sıra Aralık ayının ortasında Halep'in rejim güçleri tarafın-
dan alınmasının ardından Suriye krizinin çözümü ihtiyacı ertelenemez bir şekilde
gündeme geldi. Son zamanlarda Türkiye, Rusya ve İran arasında artan ziyaret trafi-
ğinin de karşılıklı iş birliği şansını yükseltmesi sonucu, 20 Aralık Salı günü bir araya
gelen Rusya, Türkiye ve İran dışışleri bakanları, 8 maddelik bir ortak bildiriye imza
attılar.⁷⁰ Üç ülkenin mutabık kaldıkları metin, Türkiye ve İran'ın, Suriye'deki krizi
bitirmek adına iş birliği yaptıklarını gösteriyordu.

EKONOMİK GELİŞMELER

İran ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin beklenenin altında olduğu ve 30 milyar
dolarlık ticaret hacmi hedefi, ikili ilişkiler bağlamında sürekli dillendirilen hususlardır.
Ancak 2015 yılı itibarıyla ticaret hacmi maalesef 10 milyar doların altına düşmüştür.
İran'a yönelik uygulanan ambargoların kaldırılması, bu anlamda önemli bir fırsat ola-
rak değerlendirilmektedir. Haziran ayında Gümrük ve Ticaret Bakanı Bülent Tüfenkci,
İran ile ticaretin, ambargoların kalkmasının ardından üç katına yükseleceğinin müjde-
sini vermiş ve 30 milyar dolarlık dış ticaret hacmi hedefini yinelemiştir.⁷¹ Yine Ağustos
ayında Bakan Tüfenkçi İran-Türkiye arasındaki ticaretin, ambargoların kaldırılmasın-
dan sonraki dönemde yüzde 30 oranında bir artış gösterdiğini kaydetmiştir.⁷²

Türkiye-İran ilişkilerinin ekonomik açıdan gelişmesinin bir başka göstergesi ise
21 Mart-21 Ekim tarihleri arasında iki ülke arasında gerçekleşen ticaret hacminin,
geçen yılın aynı dönemine kıyasla yüzde 80 oranında artması oldu.⁷³ Aralık ayının
ortalarında Türkiye'den bir firmanın yetkilileri, İsfahan Ticaret Odası Başkanı ile
görüşerek çeşitli ekonomik iş birliği alanları üzerine konuştular.⁷⁴ Yine Türkiye'den
Otokar firması ile İran'ın Oghab firması arasında üç yıllık bir anlaşma yapıldı. Bu
anlaşma kapsamında iki firmanın Navigo tipi araçların üretiminde iş birliği yapması

67. Kemal İnat, Mustafa Caner, Recep Tayyip Gürler, Abdullah Erboğa ve Veysel Kurt, "Ortadoğu'daki Bölgesel Aktörlerin Musul Politikaları", *SETA Analiz*, Sayı: 177, (Aralık 2016).

68. "قاسمی: ایران وکانادا به دنبال دفتر حافظ منافع هستند/ ایران نمی خواهد در قره باغ میانجی گری کند", ISNA, 24 Ekim 2016

69. İnat, Caner, Gürler, Erboğa ve Kurt, "Ortadoğu'daki Bölgesel Aktörlerin Musul Politikaları", s. 14.

70. "Türkiye, Rusya ve İran'dan Suriye Mutabakatı", *Aljazeera Türk*, 21 Aralık 2016.

71. "İran'la Ticaret 3'e Katlanacak", *Milliyet*, 16 Haziran 2016.

72. "Iran-Turkey Trade Volume Up 30%: Turkish Minister", *Tasnim*, 10 Ağustos 2016.

73. "Tehran-Ankara Trade Up 80%", *Financial Tribune*, 12 Aralık 2016.

74. "Türkiye ile İran'ın Ekonomik İşbirliği Gelişiyor", *Pars Today*, 19 Aralık 2016.

öngörülmektedir.⁷⁵ Genel olarak değerlendirildiğinde iki ülkenin ekonomik ilişkilerinin de tıpkı siyasi ilişkileri gibi gelişme doğrultusunda ilerlediği görülmektedir.

SONUÇ

2016 iki ülke için önemli siyasi gelişmelerle yüklü bir yıl olmuştur. Bu siyasi gelişmeler neticesinde ilişkilerin düzeyinde yükselme dikkati çekmektedir. Bölgesel meselelerde taşıdıkları farklı bakış açıları söz konusu olsa da iki ülke sorunların çözümü için birlikte masaya oturabilme kararlılığını göstermektedir. Karşılıklı ziyaretler ile bu kararlılık pekiştirilmiş ve sorunların çözümü noktasında önemli adımlar atılmıştır. Türkiye demokrasisi ve güvenliğini tehdit eden darbe girişimi ve yaşanan terör eylemlerine karşı İran'ın dayanışmacı tavrı da ilişkilere katkı sağlayan bir başka faktör olmuştur. Gelişen siyasi ilişkilere paralel şekilde ekonomik ilişkilerdeki ilerleme de dikkat çekmektedir. Özellikle İran'a yönelik ambargoların kaldırılmasının ardından son dönemlerde daralan ticaret hacminin yeniden artacağı öngörülmektedir. Ambargo sonrası dönemde İran pazarına girmek için Türk firmalarının girişimde buldukları ve anlaşmalar imzaladıkları görülmüş, bu da ticari ilişkilerin geleceğine dair olumlu beklentiler yaratmıştır.

KRONOLOJİ-TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ	
16 Mart	İstanbul'da düzenlenen bombalı terör eylemi sonucu bir İranlının hayatını kaybetmesi ve üç İranlının yaralanması üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan, İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'ye bir mektup yollayarak taziyelerini iletti.
19 Mart	İran Dışişleri Bakanı Cevat Zarif Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirerek Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile ortak bir basın toplantısı gerçekleştirdi.
18 Temmuz	İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı telefonla arayarak, kendisine İran'ın "Türkiye halkının ve seçilmiş hükümetinin yanında yer aldığı ve alacağı" ifade etti.
12 Ağustos	İran Dışişleri Bakanı Cevat Zarif Türkiye'ye bir ziyaret daha gerçekleştirdi hem mevkidaşı hem de Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir araya geldi.
19 Ağustos	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Hindistan ziyareti öncesi İran'ı ziyaret etti.
23 Ağustos	İran Dışişleri Bakan Yardımcısı (Arap ve Kuzey Afrika İşleri) Hüseyin Caberi Ankara'ya geldi.
30 Ağustos	İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Behram Kasimi, Fırat Kalkanı Harekatı ile ilgili, "Türk Ordusunun Suriye'deki varlığı, bölgesel sorunları karmaşılaştırır" ifadesini kullandı.
21 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan, New York'taki BM Genel Merkezi'nde İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ile bir araya geldi.
28 Eylül	İran Dışişleri Bakanı Cevat Zarif, yapmış olduğu bir dış geziden İran'a dönerken gayri-resmi olarak Türkiye'ye uğradı.
26 Kasım	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, beraberinde MİT Müsteşarı Hakan Fidan ile birlikte Tahran'da temaslarda bulundu.
20 Aralık	Rusya, Türkiye ve İran dışişleri bakanları bir araya gelerek Suriye konusunda sekiz maddelik bir ortak bildiriye imza attılar.

75. "Otokar ile İranlı Firma Arasında Anlaşma İmzalandı", *Pars Today*, 19 Aralık 2016.

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ

Türkiye ile İsrail arasında önceki yıllarda yaşanmış olan siyasi kopukluk 2016'da yerini daha çok uzlaş konularına bırakmıştır. İsrail'in Filistin'e yönelik baskıcı politikalarına Türkiye daima tepki göstermiştir. Filistinlilere ait topraklarda yasa dışı yerleşim yerlerinin oluşturulmasına gösterilen tepkiler diplomatik düzeyde her zaman kınanmıştır. Bunun dışında İslam dünyası için kutsal sayılan Kudüs ve bilhassa Mescid-i Aksa'da İsrail'in yürüttüğü faaliyetler zaman zaman Türkiye tarafından eleştirilmiştir. Yine yıl boyunca Gazze'ye yönelik uygulanan abluka ve askeri saldırılar Türkiye'nin tepkilerine yol açmıştır. Her şeye rağmen Türkiye, oldukça önem verdiği Kudüs'e ve İslam kutsallarının korunmasına yönelik adımlar atmıştır. Sadece bununla yetinmeyip, TİKA aracılığı ile Hristiyanlarca Hz. İsa'nın doğduğuna inanılan Doğuş Kilisesi'nin restorasyonu için oluşturulan fona katkı sağlamıştır.

Ancak bilindiği üzere 2016 yılında Türkiye-İsrail ilişkilerinin merkezinde normalleşme yer almıştır. 2015 yılının ortalarında yoğunlaşan çözüm odaklı ikili görüşmeler bu yıl içerisinde oldukça önemli mesafe kat etmiştir. Burada ilişkilerin düzelmemesinin belirleyici faktörünün İsrail'in tavrı olduğu belirtilmelidir. Nitekim Türkiye-İsrail ilişkilerinin normalleşmemesi veya başka bir tabirle normalleşmenin uzun sürmesi tamamen Tel Aviv'in yaklaşımından kaynaklanmıştır. Türkiye bu süreç içerisinde sıklıkla normalleşme konusundaki şartlarını dile getirmeye devam etmiştir. Sonuç itibarıyla 2016 yılında ilk yakınlaşma Netanyahu tarafından atılan adımla gerçekleşmiştir. Dünya Ekonomik Forumu kapsamında Netanyahu, yapılacak olan anlaşmanın her iki ülkenin yararına olacağı açıklamalarında bulunmuştur. Bunun dışında birçok ortamda ilişkilerin düzeltilmesine yönelik çalışmaların devam edeceğine vurgu yapmıştır. Anlaşmanın iki ülkenin bölgedeki etkinliği ve gelecekteki istikrarı açısından önemli olduğu bu noktada belirtilmelidir. Örnek olarak İsrail Enerji Bakanı Steinitz Akdeniz'in belirli bölgelerinde çıkartılacak olan doğalgazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya satılması için ilişkilerin normalleşmesi gerektiğini vurgulamıştır. Anlaşılacağı üzere reel politik bağlamda Türkiye-İsrail ilişkileri sadece mutabakat

metninde yer alan maddelerle sınırlı kalmayacak, ileriki dönemlerde karşılıklı çıkarların yararına farklı politikalar ve hamlelerin yapılmasını sağlayacaktır.

Anlaşmaya varılmadan önce çok sıkı görüşme trafiği yaşanmıştır. Bu görüşmeler sadece siyasi boyutta değil aynı zamanda sivil toplum boyutunda da yürütülmüştür. Cumhurbaşkanı Erdoğan Türk Musevi Cemaati ve ABD'nin önde gelen Yahudi kuruluşların temsilcileriyle bir araya gelmiştir. Diplomatik anlamda ise belirtildiği gibi sık görüşmeler yapılırken en etkili toplantılardan biri Londra'da gerçekleşmiştir. Burada iki tarafın heyetleri mutabakat metni üzerinde anlaşmak üzere görüşmeler yapmış, nihai metni hazırlamışlardır. Sonuç olarak 26 Haziran tarihinde Roma'da bir araya gelen Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sinirlioğlu ve İsrail Başbakanı Netanyahu'nun özel temsilcisi Joseph Ciechanover tarafından üç yılın sonunda anlaşmaya varıldığı duyurulmuştur. Hemen akabinde konuyla ilgili olarak hem Başbakan Binali Yıldırım hem de İsrail Başbakanı Netanyahu birer basın açıklaması yapmışlardır. 28 Haziran 2016 tarihinde ise Türkiye ve İsrail arasında "Tazminat Usul Anlaşması" imzalanmıştır. Anlaşma ilk olarak 30 Haziran'da İsrail güvenlik kabinesinde onaylanmış, 17 Ağustos tarihinde ise TBMM Dış İlişkiler Komisyonu'ndan geçerek, 20 Ağustos'ta TBMM Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın sunulan kanunu onaylamasının ardından anlaşma 9 Eylül'de yürürlüğe girmiştir. İsrail anlaşmada belirlenen 20 milyon ABD doları tutarındaki tazminatı 30 Eylül tarihinde ödemiştir.

İki ülke arasındaki ilişkilerin tekrar normalleşmesinin ardından diplomatik ilişkiler de yeniden eskiye dönmüştür. İsrail Enerji Bakanı Steinitz İstanbul'da düzenlenen 23. Dünya Enerji Kongresi'ne katılarak, İsrail'den Türkiye'ye altı yıl aradan sonra ilk bakan düzeyinde ziyareti gerçekleştirmiştir. Kongre sırasında Steinitz ile bir araya gelen Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Berat Albayrak, İsrail'den Türkiye'ye doğalgaz ihracatı ve Türkiye'nin Filistinlilere elektrik temin etme konularını görüşmüştür. Dışişleri Bakanlığı iki ülke makamlarının karşılıklı olarak büyükelçi atanmasına yönelik çalışmalarını tamamlamış, Türkiye'nin Tel Aviv Büyükelçisi olarak Başbakanlık Dış Politika Başdanışmanı Kemal Ökem atanmıştır. İsrail'in Ankara Büyükelçisi ise Eitan Naeh olmuştur.

İki ülke ilişkilerini normalleşmeye götüren anlaşma sayesinde Mavi Marmara mağdurlarına İsrail tarafından tazminat ödenmesinin yanı sıra Gazze'ye uygulanan ablukanın hafifletilmesi de sağlanmıştır. Türkiye-İsrail ilişkilerinin tekrar normalleşmesi sayesinde Filistin'e kalkınma yardımlarının artması ve Türkiye'nin bölge siyasetindeki rolünü yeniden güçlendirmesi beklenmektedir.⁷⁶

Kasım 2016'da İsrail'in farklı noktalarında meydana gelen yangınlar karşısında Türkiye ülkeye yangın söndürme uçakları yollamıştır. Türkiye'nin bu hamlesini ilişkilerdeki normalleşme ile doğrudan bağdaştırmamak lazımdır. Ancak bu desteğin ar-

76. Mavi Marmara davası olarak bilinen dava, ilgili savcının talebi ve mahkemenin onayı ile 9 Aralık 2016 tarihinde düşürüldü. "Mavi Marmara'ya Saldırı Davası Düştü", AA, 9 Aralık 2016.

dından İsrail cumhurbaşkanının Türkiye'ye teşekkür etmesi, ilişkilerin önümüzdeki dönemde daha olumlu bir boyutta seyredeceği şekilde değerdendirilebilir. 2017 yılı içerisinde Türkiye'nin Filistin önceliğini gündemde tutarak, başta Gazze'ye yardım olmak üzere Filistinlilerin haklarını arayan türlü desteğinin artacağı beklenmektedir.

KRONOLOJİ-TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ

5 Ocak	Türk İŞ Birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), İsrail ordusu tarafından 2002'de 200 Filistinli sındığı gerekçesiyle kuŐatılan ve Vatikan'ın çağrılarına rağmen saldırılar sırasında hasar gören Filistin'in Beytullahim kentinde bulunan ve Hristiyanlarca Hz. İsa'nın doğduğuna inanılan Doğuş Kilisesi restorasyonu amacıyla kurulan fona katkı sağladı.
21 Ocak	Dışışleri Bakanlığı İsrail'in işgal altındaki Batı Şeria'da Eriha yakınlarında Filistinlilere ait 1.545 dönümlük tarım arazisine el koyma kararı almasını Şiddetle kınadı.
23 Ocak	Netanyahu dört gün süren Dünya Ekonomik Forumu için gittiği Davos'ta Türkiye ile varılacak muhtemel anlaşmanın her iki ülke için de iyi olacağını dile getirdi.
28 Ocak	Dışışleri Bakanlığı İsrail'in 1967'den beri işgal altında tutmakta olduğu Batı Şeria ve Doğu Kudüs'teki çeşitli yasa dışı yerleşimlerde toplam 153 yeni konut inşasına onay vermesini Şiddetle kınadı.
28 Ocak	İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu, Kudüs'te Yunanistan Başbakanı Aleksis Tsipras'la yaptığı görüşmenin ardından Ankara ile ilişkileri normalleŐtirme çabalarının süreceğini ifade etti.
9 Şubat	İsrail Enerji Bakanı Yuval Steinitz bir Yunan gazetesine verdiği demeçte İsrail, Kıbrıs ve Mısır deniz bölgesinden çıkarılacak doğalgazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya satılması için Türkiye-İsrail ilişkilerinin iyileŐmesi gerektiğini söyledi.
10 Şubat	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Türk Musevi Cemaati Lideri İŐhak İbrahimzadeh ve ABD'nin önde gelen Yahudi kuruluşlarından "Conference of Presidents" heyetini Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde kabul etti.
16 Mart	Dışışleri Bakanlığı İsrail'in Batı Şeria'da Eriha Şehri yakınlarındaki 2 bin 340 dönüm araziye el koyma kararını Şiddetle kınadı.
30 Mart	İsrail, Doğu Kudüs'ün güneyindeki Cebel el-Makber mahallesinde 18 Yahudi yerleşim biriminin inşasına onay verdi.
8 Nisan	Türk ve İsrail heyetleri mutabakat metninin nihai hale getirilmesi ve farklılıkların giderilmesi için Londra'da bir araya geldi.
26 Nisan	İsrail Savunma Bakan Yardımcısı Eli Ben Dahan, Başbakan Binyamin Netanyahu'ya işgal altında tuttukları Batı Şeria'yı ilhak etme çağrısı yaptı.
3 Mayıs	İsrail, Filistin yönetimine arama yapmak için izin vermediği Batı Şeria'da petrol rezervi tespit etti.
30 Mayıs	İsrail Parlamentosu, aşırı sağcı siyasetçi Avigdor Liberman'ın savunma bakanlığına getirilmesini onayladı.
26 Haziran	Dışışleri Müsteşarı Feridun Sinirlioğlu İtalya'nın başkenti Roma'da İsrail Başbakanı Netanyahu'nun özel temsilcisi Joseph Ciecchanover'la bir araya geldi. Türkiye ve İsrail heyetleri arasında ilişkilerin normalleşmesi için üç senedir devam eden müzakerelerde anlaşmaya vardı.

27 Haziran	Başbakan Binali Yıldırım ve Başbakan Binyamin Netanyahu anlaşma ile ilgili olarak birer basın açıklaması yaptılar.
28 Haziran	İsrail ve Türkiye arasında Tazminat Usul Anlaşması imzalandı.
30 Haziran	İsrail güvenlik kabinesi, Başbakan Binyamin Netanyahu başkanlığında toplanarak Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesi amacıyla taraflarca imzalanan mutabakatı üç ret ve yedi lehte oyla onayladı.
10 Ağustos	El-Emari ve Kalendiye mülteci kamplarında, "silah arama" gerekçesiyle evlere baskın yapan İsrail askerleri ile Filistinli gençler arasında çıkan olaylarda dört Filistinli yaralandı.
17 Ağustos	Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkileri normalleştirecek anlaşma TBMM Dış İlişkiler Komisyonu'ndan geçti.
20 Ağustos	Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Arasında Tazminata İlişkin Usul Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı, TBMM Genel Kurulu'nda kabul edildi.
22 Ağustos	Dışişleri Bakanlığı İsrail ordusunun Gazze Şeridi'ne son 24 saatte ikinci defa düzenlediği hava saldırısını kınadı.
1 Eylül	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Arasında Tazminata İlişkin Usul Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun'u onayladı.
9 Eylül	İsrail'le ilişkilerin normalleştirilmesi hususunda varılan uzlaşma çerçevesinde imzalanan Tazminat Usul Anlaşması yürürlüğe girdi.
26 Eylül	ABD'de Cumhuriyetçi Parti'nin başkan adayı Donald Trump, başkan seçilirse Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıyacağını bildirdi.
30 Eylül	İsrail, Türkiye'nin Mavi Marmara mağdurları için talep ettiği 20 milyon ABD doları tutarındaki tazminatı ödedi.
6 Ekim	Dışişleri Bakanlığı İsrail'in, Filistin topraklarındaki yasa dışı yerleşimlerde 98 ilave konuta onay vermesini kınadı.
14 Ekim	İsrail Enerji Bakanı Yuval Steinitz, 23. Dünya Enerji Kongresi'ne katılmak için İstanbul'a geldi. Bu İsrail'den Türkiye'ye bakan düzeyinde 6 yıl aradan sonra ilk ziyaret oldu. Kongrede bir araya gelen Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Berat Albayrak ile Steinitz İsrail'den Türkiye'ye doğalgaz ihracatı ve Türkiye'nin Filistinlilere elektrik temin etme konuları üzerine görüşmelerde bulundular.
17 Kasım	Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez, işgalci İsrail'in camilerden hoparlörle ezan okunmasının yasaklanmasını öngören yasa tasarısını eleştirerek, "İslam'ın ve Kudüs'teki Müslümanların varlığını inkar manasına gelir" dedi.
25 Kasım	Ülke genelindeki yangınlara müdahale etmek amacıyla Türkiye İsrail'e üç yangın söndürme uçağı gönderdi.
5 Aralık	İsrail Büyükelçisi Eitan Naeh, Cumhurbaşkanı Erdoğan'a güven mektubu sundu.
7 Aralık	Türkiye'nin İsrail nezdinde Tel Aviv büyükelçisi olarak Kemal Ökem'in atanması <i>Resmî Gazete</i> 'de duyuruldu.

TÜRKİYE-KIBRIS İLİŞKİLERİ

2016 Kıbrıs adasında yarım asra yaklaşan iki parçalı düzenin sonlandırılması ve siyasi birliğin yeniden kurulması yolunda iyimser başladı. 2015 Mayıs ayı itibarıyla BM'nin de destek verdiği müzakerelerde siyasi ve toplumsal eşitlik temelinde iki toplumlu ve iki bölgele "Birleşik Kıbrıs Federasyonu" kurulması yönündeki müzakereler yıl boyunca devam etti. Gerek Türk ve Rum liderlerin çözüm yolunda göstermiş oldukları ılımlı tavır gerekse garantör ülkeler olarak Türkiye, Yunanistan ve Birleşik Krallık'ın çözüme destek vermesi müzakerelerin seyrini yıl boyunca genel olarak olumlu yönde etkiledi. Bunun yanı sıra Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) son dönemde yaşadığı ekonomik krizi ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) uzun zamandır yaşadığı siyasi tecrit halini sonlandırmak istemeleri, yıl boyunca iki tarafı daha fazla çözüm yoluna itti. Zira sürecin sonunda Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Birliği (AB) tarafından tanınan ve tek bir uluslararası kimliğe ve egemenliğe sahip bir devletin kurulmasının adanın jeopolitik ve jeoekonomik değerini daha fazla artıracığı düşüncesiyle müzakeredeki aktörler, çözüm için 2015 yılına göre daha istekli davrandı.

Yukarıda belirtildiği üzere 2015 Mayıs ayı itibarıyla Kıbrıs'ta BM'nin destek verdiği ve garantör ülkelerin gözlemci olarak yer aldığı müzakerelerin seyri açısından kamuoyuna çok fazla bilgi verilmemiş olsa da liderlerin yaptıkları açıklamalar doğrultusunda en azından geçen sene ile karşılaştırıldığında önemli ölçüde ilerleme kaydedildiği görülmektedir. Özellikle 2016 yılının ikinci yarısında İsviçre'nin Mont Pelerin şehrinde başlayan ikinci tur görüşmelerde toprak paylaşımı, güvenlik, sınırlar, vatandaşlık, mülkiyet hakkı, askerden arındırma ve garantör ülkeler konuları gibi Birleşik Kıbrıs Federasyonu hedefi için kritik önemi haiz konular masaya yatırıldı.

Mont Pelerin görüşmelerindeki önemli başlıklardan bir diğeri federal yapının temelleri ve ilkeleri ile ilgili oldu. Tarafların yaptığı görüşmelerde federal sistemin genel bir yansıması olarak yürütmenin devlet başkanlığı ve devlet başkan yardımcısı-

lığına dayalı olması büyük oranda kabul edilmişse de KKTC dönüşümlü başkanlık modelinde ısrar etmiş, GKRY ise buna pek sıcak bakmamıştır. Ancak müzakerelerde iki tarafın da kırmızı çizgilerinden belirli bir noktaya kadar feragat etmeye meyilli olması sebebiyle sürecin sonunda dönüşümlü başkanlık modelinin kabul edilmesi muhtemel gözükmektedir.

Yıl boyunca Kıbrıs'taki yeni siyasi düzenle ilgili olarak taraflar arasında bazı muhtemel model tartışmaları da yapıldı. Kamuoyundaki tartışmalar ekseninde yer alan modeller arasında merkezi otoritenin nispeten zayıf olduğu "İsviçre modeli" ile merkezi otoritenin nispeten güçlü olduğu "Almanya modeli" ön plana çıktı. Ancak ada halklarının sahip olduğu farklı siyasi, ekonomik, tarihi ve kültürel dinamikler göz önüne alındığında Kıbrıs'ta adil ve kalıcı bir çözüm için taraflar arasında, adaya özgü Annan Planı'nı temel alan iki toplumlu ve iki bölgeci federal "Kıbrıs Modeli" ağır bastı.

2016 yılındaki müzakereler, ağırlıklı olarak olumlu bir havada seyretmişse de kronik gerginlikler olarak adlandırılabilir bazı duraklamalar da yaşandı. Özellikle Mayıs ayında İstanbul'da gerçekleşen Dünya İnsani Zirvesi'ne katılan KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı'nın zirve kapsamında BM Genel Sekreteri Ban Ki Moon ve Genel Sekreter Kıbrıs Özel Danışmanı Espen Barth Eide ile bir araya gelmesi üzerine Rum Yönetimi'nin 27 Mayıs'ta gerçekleşmesi planlanan ikili görüşmeyi iptal etmesi BM ve KKTC tarafından eleştiri konusu oldu. Bu noktadan hareketle, müzakere masasındaki taraflar arasında hala karşılıklı güvenin tam olarak inşa edilemediği gerçeği bir kez daha ortaya çıktı.

Kıbrıs'taki çözüm süreci için özellikle eski Genel Sekreter Kofi Annan döneminden beri arabuluculuk faaliyetlerinde bulunan BM, müzakere sürecinde her ne kadar orta yolu bulmaya çalışsa da yıl boyunca masadan kalkan siyasileri tekrar masaya oturtmakta zorlandı. Bu noktada BM'nin son dönemde uluslararası siyasette itibar kaybetmesinin önemli bir rolü bulunmaktadır. Özellikle devam eden müzakere sürecine rağmen Rum Yönetimi'nin, bölgede tek taraflı hidrokarbon kaynaklarına yönelik araştırma faaliyetleri yürütmesi ve KKTC'yi dışlayarak üçüncü ülkelerle anlaşmalar yapmasına BM'nin Kıbrıs Özel Temsilcisi Elizabeth Spehar'ın ve Özel Danışman Espen Barth Eide'nin içeriği ve etkisi zayıf açıklamalarla tepki göstermesi BM'nin yaşadığı itibar kaybını daha fazla netleştirmektedir. Hal böyle iken adanın kaderi 2016 yılında da ağırlıklı olarak Türk ve Rum liderlerin iradelerine bağlı kaldı.

Müzakere sürecini başından itibaren takip eden ve gözlemci olarak müzakerelerde yer alan AB ise yıl boyunca çözümden yana olduğunu zaman zaman beyan etse de yararlı bir adım atmaktan geri durdu. Hatta zaman zaman gerginliklere bile sebep oldu. Örneğin Kıbrıs'ta devam eden müzakere süreci ile ilgili olarak Ekim ayında Avrupa Komisyonu Başkanı Jean Claude Juncker'ın, "Eğer bu iki toplumun bir araya gelmesini 20 yıl daha bekleyecek olursak, Kıbrıs'ın

yeniden birleşmesi çabaları tarihe kaybedilmiş bir vaka olarak geçecek. Bu fırsatı da kaybedersek şans bir daha geri gelmeyecektir” açıklaması bilhassa Rum tarafından tepki ile karşılandı.⁷⁷

2010 yılının Mart ayında ABD Jeoloji Araştırmaları Kurumu'nun bölgede yaklaşık 3,5 milyar metreküp doğalgaz ve yaklaşık 2 milyar varil petrol rezervleri tespit etmesi üzerine⁷⁸ adanın jeoekonomik değeri hızlı bir şekilde artmış ve uluslararası enerji piyasasında yer alan aktörlerin ilgisi bir anda Akdeniz'e yönelmişti. Böylelikle Kıbrıs sorununun denklemine eski aktörlerin (Birleşik Krallık, Türkiye ve Yunanistan) yanı sıra İsrail ve Mısır gibi yeni aktörler de eklendi. Amerikan menşeli Noble şirketinin 19 Eylül 2011'de Akdeniz'in 12. parselinde “Afrodit” olarak adlandırılan bölgede doğalgaz ve petrol sondaj çalışmalarını başlatmasıyla ABD de bölgedeki enerji trafiğinin bir parçası oldu. GKRY'nin yine tek taraflı olarak parsellediği 2, 3 ve 9 numaralı parselleri İtalyan ENI ve Koreli Kogas konsorsiyumuna vermesi üzerine bölgedeki enerji diplomasisinde yer alan aktör sayısı da arttı.⁷⁹ Bu noktadan hareketle, GKRY'nin son dönemde kendi çıkarları doğrultusunda Akdeniz'de yeni bir enerji denklemi yaratma gayreti içerisine girdiği argümanı ortaya çıkmaktadır. Aslında GKRY, bu enerji denklemine daha fazla bölgesel ve uluslararası aktörü dahil ederek Türkiye'den gelebilecek karşı hamlelerin önünü kesmeye çalışmıştır. Ancak GKRY'nin bu politika dahilinde attığı adımların birçoğu olumlu sonuç vermemiştir.

Bu enerji rezervlerinin ortaya çıkması başlangıçta Kıbrıs'ta çözüm için bir araç olarak tahayyül edilmişse de yukarıda belirtildiği gibi GKRY'nin enerji kaynaklarını tek başına sahiplenmesi ve KKTC'yi bypass edecek anlaşmalar imzalaması barış müzakerelerinde duraklamalara yol açtı. Özellikle 2016 yılında müzakerelerin ivme kazandığı bir dönemde GKRY'nin sözde münhasır ekonomik bölge olarak belirlediği alanda yeni bir uluslararası hidrokarbon arama ruhsat ihalesine çıkması, KKTC tarafından protesto edildi. Ankara da duruma şu bildiri ile tepki koydu:

Kıbrıs'ta yeni bir ortaklık kurulmasını hedefleyen kapsamlı çözüm müzakerelerinin kritik bir safhaya ulaştığı aşamada, Rum Yönetimi'nin aldığı ihale kararı bir yandan Kıbrıs Türk tarafının Ada'nın doğal kaynakları üzerindeki eşit, ayrılmaz hak ve çıkarlarını hiçe saymakta, diğer yandan ülkemizin bölgedeki kıta sahanlığından kaynaklanan haklarını ihlal etmektedir... Bu dahilde, Rum tarafının Kıbrıs Türk halkıyla yeniden ortaklık kurma iradesini en somut şekilde ortaya koyması gereken bu dönemde, Ada'nın tek sahibi gibi davranmaya, Ada'nın ortak sahibi olan Kıbrıs Türk halkının doğal kaynaklar üzerindeki asli haklarını göz ardı

77. “AB'nin Kıbrıs Açıklaması Rumları Kızdırdı”, *Türkiye*, 12 Ekim 2016.

78. Mehmet Direkli, “A New Period in the Cyprus Conflict: Can Anastasiadis and Akıncı Change the Status Quo?”, *European Review*, Cilt: 24, Sayı: 1, s. 143.

79. Serdar Örnek ve Baransel Mızrak, “Bir Güvenlik Sorunu Olarak Kıbrıs'ın Enerji Politikaları ve Uluslararası Aktörlerin Politikaları”, *Bilge Strateji*, Cilt: 8, Sayı: 15, (Güz 2016), s. 22.

etmeye ve bu kaynaklar üzerinde tek yanlı tasarrufta bulunmaya devam etmesi, ilgili tüm tarafları kaygıya sevkedecek niteliktedir.⁸⁰

Bilindiği üzere Türkiye açısından Kıbrıs sorunu ve bu sorunun yansımaları dış politika ve ekonomide uzun zamandır birçok probleme neden olmaktadır. Özellikle KKTC'nin Türkiye'ye ekonomik açıdan getirdiği yük ve GKRY'nin Kıbrıs sorununu bahane ederek Türkiye'nin AB'ye tam üyelik sürecini engellemesi gibi iki kritik sorun ile baş etmeye çalışan Türkiye, Ada'daki soydaşları için her daim hakkaniyete dayalı bir çözümden yana oldu ve bu iradesini 2004 yılında referanduma sunulan Annan Planı'nı destekleyerek en sağlam şekilde gösterdi. 2016 yılında Ankara ve Lefkoşa arasında yapılan görüşmelerde Türkiye, Ada'da kalıcı barış için Lefkoşa'ya şu hususlarda hassas olunması gerektiğini tavsiye etti: Dönüşümlü başkanlık sistemi, karar alma süreçlerine adil katılım, etkin garantörlük, karşılıklı serbest dolaşım imkanı ile can ve mal güvenliğinin sağlanması.

Türkiye'nin Kıbrıs'taki müzakere süreci ile ilgili önem verdiği bir diğer husus ise Ada'daki Türk askeri varlığı ile ilgili oldu. Bilindiği üzere Türkiye Kıbrıs Barış Harekati sonrasında bölgeye askeri üs kurarak Ada'daki soydaşların güvenliğini sağlamaya çalıştı. Bugün müzakerelerde gelinen nokta itibarıyla, GKRY Ada'da Türk askeri varlığına tamamen karşı çıkarken Türkiye ise ancak Ada'nın tamamının silahsızlandırılması ve kalıcı barışın anayasal ve uluslararası güvencelerle desteklenmesi halinde bu hususun tartışma konusu olacağını vurguladı.

Türkiye Ada'daki barışın sağlanması adına yıl boyunca adım atmaktan geri durmadı. Özellikle Rum Yönetimi lideri Nikos Anastasiadis'in Türkçenin AB'nin resmi dillerinden biri olması için çalışma başlatacağını açıklaması üzerine Türkiye'nin Kıbrıs'ta uzlaşmanın sağlanması halinde 2015 yılının sonunda açılışı yapılan ve 2016 yılında aktifleştirilen "Türkiye'den KKTC'ye Su Temini ve Elektrik Nakil Projeleri"nden Rum tarafının da faydalanabileceğini açıklaması⁸¹ sürece vermiş olduğu desteği bir kez daha ortaya koydu. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Mart ayında ABD'de Brookings Enstitüsü'nde yaptığı konuşmada Türkiye'nin bu niyetini bir kez daha yeniledi.⁸²

Diğer taraftan, müzakerelerin sonucunda siyasi karar alıcılar arasında bir uzlaşma olsa bile adadaki iki halkın sahip olduğu farklı tarihi, siyasi ve dini bağlar sebebiyle "tarafsız ve yeni bir kimlik" inşası için daha uzun bir süreye ihtiyaç duyulacaktır. Zira şu anda KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ve GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis arasında önceki liderlere nazaran daha samimi bir ilişki olsa da bu iki liderin ilelebet görevde kalmayacakları açıktır. Ayrıca bilhassa Rum tarafındaki radikal milliyetçi gruplar düşünüldüğünde kalıcı barış için Kıbrıs'ta her kesimin ikna edilmesi ihtimal dahilinde değildir. Haliyle geçmişte yaşanan acı tecrü-

80. "GKRY'nin Açtığı Üçüncü Uluslararası Hidrokarbon Arama İhalesi Hakkında", Dışişleri Bakanlığı, 25 Mart 2016, http://www.mfa.gov.tr/no_-74_-25-mart-2016_-gkry_nin-actigi-ucuncu-uluslararasi-hidrokarbon-arama-i-halesi-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2016).

81. "Türkiye'den KKTC'ye Su Temini ve Elektrik Nakli Projeleri Konusundaki Gelişmeler", MGK Genel Sekreterliği.

82. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Brookings Enstitüsü'nde Konuştu", *Sabah*, 31 Mart 2016.

beler unutulmadan ve gelecekte ortaya çıkma ihtimali bulunan siyasi ve toplumsal ihtilaflar düşünülmeden birleşmenin gerçekleşmesi riskli bir durumdur. Bu noktada 2016 yılındaki müzakerelerde tartışılan bir başka konu hangi hukuk sisteminin temel alınacağı ile ilgili oldu. Nüfus olarak Rumların Türklerden fazla olması sebebiyle GKRY, kendi hukuk sisteminin temel alınmasını istemesine karşın KKTC, nispeten tarafsız hukuk ilkelerine sahip olması sebebiyle AB hukuk sisteminin birincil hukuk sistemi olmasını talep etti.

Ada'da kalıcı barışın sağlanması adına yürütölen müzakere sürecinin geleceği ile ilgili olarak mevcut durum göz önüne alındığında masada sonuçlanmayı bekleyen birçok başlık, garantör ölkelerin de yer alacağı nihai siyasi zirve ve Ada'nın iki tarafında gerçekleşecek olan referandumlar gündemi işgal etmektedir. Haliyle Birleşik Kıbrıs Federasyonu için müzakereler 2017 yılında tamamlansa bile uygulama aşamasına en erken 2018 yılında geçilebilecektir. Bir başka ifadeyle yarım asırlık Kıbrıs sorunu için 2017 yılında ortaya bir anlaşma metni çıksa bile diploması trafiği bir süre daha devam edecektir.

2016 yılının bir özeti olarak Akdeniz'in kalbi Kıbrıs'ta çözüm için Rum tarafı çoğunlukçu bir çözümden yana tavır göstermişken Türk tarafı hakkaniyete dayalı bir çözüm için uğraş vermiştir. Ada'nın iki tarafındaki siyasi ve toplumsal aktörlerin tamamını kapsayan bir süreç, teorik ve pratik gerçekliklerin çok uzağında olması sebebiyle müzakere sürecinde öncelikle siyasi karar alıcıların ve sonrasında kamuoylarının genel olarak tatmin olması gerekmektedir. Ada'daki fiili bölünmüşlüğün sonlandırılması hem son dönemde oldukça gergin bir yön izleyen uluslararası siyaset adına olumlu bir gelişme olacak hem de adanın jeopolitik ve jeoekonomik pozisyonunu güçlendirecektir.

KRONOLOJİ-TÜRKİYE-KIBRIS İLİŞKİLERİ

28 Ocak	BM Güvenlik Konseyi kararıyla BM Kıbrıs Barış Gücü'nün görev süresi uzatıldı.
21 Şubat	GKRY sınırları içinde bulunan Denya tarihi camii ikinci kez kundaklandı. TC ve KKTC Dışişleri Bakanlıkları saldırıyı kınadı.
2 Mart	TC ve KKTC arasında Su Temini Yönetimine İlişkin Hükümetlerarası Anlaşma imzalandı.
24 Mart	GKRY 6, 8 ve 10. parsellerde hidrokarbon aramaları için üçüncü ihale duyurusunu yaptı.
16 Nisan	UBP-DP Koalisyonu, KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı tarafından onaylandı ve Hüseyin Özgürün Başbakanlık görevini devraldı.
1 Temmuz	Mustafa Akıncı ve Nikos Anastasiadis, mülkiyet konusunu görüşmeye başladı. Akıncı yapılan bu görüşmeyle ilk kez mülkiyet konusunda tek bir belge çıkarmayı başarabildiklerini ve bir sonraki görüşmede ikametgah ve vatandaşlık konularının ele alınacağını belirtti.
26 Temmuz	26 Temmuz tarihinde BM Güvenlik Konseyi, Kıbrıs Barış Gücü'nün görev süresinin 31 Ocak 2017 tarihine kadar uzattı.
29 Temmuz	Mustafa Akıncı ve Anastasiadis bir araya geldi. Yapılan görüşmede ilk kez toprak, güvenlik ve garantiler konuları ele alındı.
31 Ağustos	GKRY ve Mısır arasında Kıbrıs adasının doğalgaz kaynaklarından Mısır'a boru hattı ile iletilecek gazla ilgili çerçeve anlaşma imzalandı.
4 Ekim	Yoğunlaştırılmış Kıbrıs müzakerelerinde üçüncü tur başladı. Yapılan görüşmenin ardından KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı, 2017 ortalarında referanduma gidebileceklerini açıkladı.
11 Ekim	23. Dünya Enerji Kongresi kapsamında bir araya gelen Berat Albayrak ve Sunat Altun, Türkiye-KKTC Enerji İş Birliği Anlaşması'nı imzaladı. Bu anlaşma ile KKTC'ye deniz altından kablo ile elektrik temin edilmesi planlandı.
27 Ekim	Kıbrıs müzakereleri çerçevesinde KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ve GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis bir araya geldi.
7 Kasım	İsviçre'nin Mont Pelerin kasabasında görüşmeler tekrar başladı.
1 Aralık	KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ve GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis, Ocak 2017'de tekrar masaya oturma kararı aldı.

TÜRKİYE-KÖRFEZ ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ

2016 Türkiye ve Körfez ülkeleri açısından gerek iç gerekse bölgesel gelişmeler bakımından oldukça hareketli bir yıl geçmiştir. Başta Irak, Suriye ve Yemen olmak üzere Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki gelişmeler ve dönüşümler Türkiye ve Körfez ülkeleri arasındaki ortak gündem maddeleri olmuştur. Körfez ülkeleri ve Türkiye arasındaki karşılıklı ilişkiler kadar bölgede yaşanan gelişmelere yaklaşımları da söz konusu ülkelerin arasındaki ilişkiler açısından belirleyici faktörlerdir. Türkiye, Suudi Arabistan'la iyi ilişkilerini devam ettirmiş, Katar'la olan yakın ilişkisini geliştirerek sürdürmüş, Birleşik Arap Emirlikleri'yle bir süredir var olan sorunların giderilmesi noktasında karşılıklı adımlar atılmış, Kuveyt, Bahreyn ve Umman ile olan dostane ilişkilerini de korumuştur.

Türkiye ve Körfez ülkelerinin bölgede yaşanan gelişmelere yaklaşımlarında görüş ve fikir birliğini göstermesi açısından Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalog Mekanizması'nın Ekim ayında Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'da gerçekleştirilen beşinci toplantısının sonuç bildirgesi bir hayli önemlidir. Bu metinde, Irak'taki kurtarılmış bölgelerdeki yerel halka karşı insan hakları ihlalleri ve işkence yapan ayrılıkçı milis güçlerin muhtemel Musul operasyonuna yönelik planlara dahil edilmesinin operasyonun başarısını tehlikeye atabileceği belirtilmiştir. Suriye'nin birliği, istikrarı ve toprak bütünlüğüne yönelik taahhütlerin yinelenmesi bildiride, ülkede siyasi çözüme destek verildiği ifade edilmiştir. Suriyelilerle dayanışma içinde bulunduğu belirtilen bildiride şehirlerdeki kuşatmanın kaldırılması, yerleşim yerlerinin bombalanmaması, kuşatma altındaki sivillere insani yardım ulaştırılması, tutukluların serbest bırakılması ve keyfi infazların durdurulması istenmiştir. Suriye rejimi ve destekçilerinin hastaneleri, ibadethaneleri, okul ve su kaynaklarını hedef alan hava saldırılarıyla

Halep'te sivillere ve kentin altyapısına yönelik askeri operasyonlarının uluslararası hukuku ihlal ettiği belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin üç milyona yakın Suriyeliye ev sahipliği yapmasından övgü ile söz edilmiştir. Bölge ülkelerinin iç işlerine İran'ın karışmaması çağrısını yineleyen bakanlar, bölge ülkeleri arasındaki ilişki ve iş birliğinin artırılmasına vurgu yapmıştır. Yemen'in bağımsızlığı, egemenliği ve birliğine tam destek verileceği ifade edilerek ülkenin iç işlerine herhangi bir müdahalenin kabul edilemeyeceği belirtilen bildiriye, ülkede siyasi bir çözüme ulaşılmasının önemini altı çizilmiştir. Filistin devletinin kurulması için adil, sürdürülebilir ve kapsamlı bir barış anlaşmasına ihtiyaç olduğuna vurgu yapılan bildiriye İsrail'in işgal ettiği yerleşim yerlerinin uluslararası hukukla bağdaşmadığı ve bölge barışına engel olduğu kaydedilmiştir. Bakanlar, Kıbrıs'ta BM müzakereleri neticesinde ulaşılacak adil, kapsamlı ve sürdürülebilir bir çözüme ulaşılmasını desteklediklerini açıklamıştır.⁸³

Türkiye'nin Körfez'de dostluk ilişkisi içinde olduğu Bahreyn Kralı Hamad bin İsa el Halife'nin Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret iki ülke ilişkileri açısından 2016'da en öne çıkan başlık olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde Halife'yi resmi törenle karşılarken onuruna akşam yemeği vermiştir.⁸⁴ Halife ayrıca Başbakan Yıldırım ile İstanbul'da görüşmüştür. İki ülke arasındaki dostane ilişkiler ticari ilişkilerde güçlü bir şekilde kendini göstermiştir.

Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Türkiye arasındaki karşılıklı ilişkilerde iki ülkenin "Arap Baharı"na ilişkin takındığı tavır belirleyici olmuştur. Özellikle Mısır'da seçilmiş cumhurbaşkanına karşı gerçekleştirilen darbe karşısında iki ülkenin farklı tavır takınması Arap Baharına yaklaşım konusundaki farkı net bir şekilde ortaya koymuş ve 2013-2015 yılları iki ülke ilişkilerinde gergin bir dönem olmuştur. Ancak 2015 yılının Aralık ayında Suudi Arabistan'da Kral Selman'ın yönetime gelmesiyle Türkiye-Suudi Arabistan arasındaki yakınlaşma Türkiye-BAE arasındaki buzların eriyeceği bir sürece zemin hazırlamıştır. Bu dönemde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın BAE ile ilişkilerin geliştirilmesi şeklindeki olumlu açıklamaları olumlu karşılık bulmuş ve atılan en önemli adım ise Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun 25 Nisan 2016 tarihinde BAE'ye gerçekleştirdiği ziyaret olmuştur. Devlet Başkan Yardımcısı, Başbakan ve Dubai Emiri Şeyh Muhammed bin Raşid el-Maktum tarafından kabul edilen Çavuşoğlu ziyarete ilişkin olarak, "Ziyaretim, gerçekten Türkiye-BAE ilişkileri için adeta bir dönüm noktası oldu. Yeni bir sayfa açtığımızı söyleyebilirim" ifadelerini kullanmıştır. Çavuşoğlu görüşmenin samimi bir ortamda gerçekleştiğini ifade ederek iki ülkenin her alanda ilişkilerini geliştirmek için mutabakata vardığını kaydetmiştir.⁸⁵ Bu ziyaretin ardından 2013 yılından beri

83. "Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi Dışişleri Bakanları Toplantısı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 13 Ekim 2016, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-cavusoglu_nun-turkiye_korfez-isbirligi-konseyi-yuksek-duzeyli-stratejik-diya-log-disisleri-bakanlari-toplantisi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2016).

84. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Bahreyn Kralı Halife'yi Törenle Karşıladi", *Sabah*, 26 Ağustos 2016.

85. "Ziyaretim Türkiye-BAE İlişkileri İçin Dönüm Noktası Oldu", TRT Haber, 25 Nisan 2016.

görevinin başında bulunmayan BAE Ankara Büyükelçiliği'ne Halife Şahin El-Marar gönderilmiş, El-Marar Haziran ayında Cumhurbaşkanı Erdoğan'a güven mektubunu sunarak göreve başlamıştır.⁸⁶

BAE Dışışleri ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Şeyh Abdullah Bin Zayed el-Nahyan'ın Ekim ayında Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret iki ülke arasında gelişen ilişkileri pekiştirmiştir. Nahyan Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edilmiş, Çavuşoğlu ve Nahyan baş başa görüşmüş ve iki ülke heyetleri arası görüşmeler gerçekleştirmiştir.⁸⁷ Bu toplantıların ardından gerçekleştirilen basın toplantısında Çavuşoğlu, "Sözlerimin başında 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Birleşik Arap Emirlikleri yönetiminin, halkının ve kardeşim Şeyh Abdullah bin Zayed'in bize verdikleri destek ve dayanışma için şükranlarımı sunmak istiyorum" diyerek BAE'nin darbe girişimi karşısında Türkiye'nin yanında olduğunun altını çizmiştir. Zayed ise körfezde İran'ın kontrol altında tuttuğu adalara ilişkin, "İran'ın işgali altında bulunan adaların, Birleşik Arap Emirlikleri'ne iadesi hususunda Birleşik Arap Emirlikleri'nin tezine ve davasına destek çıktıkları için şahsım, hükümetim ve halkım adına kardeş ülke Türkiye'ye teşekkür etmek istiyoruz" ifadelerini kullanmıştır. Böylece Türkiye'nin bu konuda BAE'nin yanında durduğuna dikkati çekerek karşılıklı iş birliğinin daha da geliştirilmesinin önemine vurgu yapmıştır.⁸⁸

Türkiye ve Katar arasındaki iyi ilişkiler 2016 yılında gelişerek devam etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, 2015 yılının Aralık ayında gerçekleştirdiği ziyarette Katar Emiri Şeyh Tamim bin Hamad el-Sani tarafından resmi törenle karşılanmış, iki lider "Türkiye Cumhuriyeti ile Katar Devleti Arasında Yüksek Stratejik Komite Kurulmasına İlişkin Ortak Mutabakat" çerçevesinde oluşturulan Yüksek Stratejik Komite'nin birinci toplantısına başkanlık etmiştir. Bu toplantıda taraflar 15 anlaşmaya imza atmış ayrıca Türkiye ve Katar arasında vizelerin kaldırılması kararı alınmıştır.⁸⁹ Türkiye ve Katar arasında en üst düzeyde gerçekleştirilen ziyaretler 2016 yılında devam etmiş, Şubat ayında Katar Emiri Hamad el-Sani Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Erdoğan, Hamad el-Sani ve beraberindeki heyetler Yıldız Sarayı Mabeyn Köşkü'nde üç saat süren bir çalışma yemeğinde bir araya gelmiştir.⁹⁰ Haziran ayında Katar Emiri Türkiye'ye bir ziyaret daha gerçekleştirmiş, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Katar Emiri Hamad el-Sani Tarabya'da bulunan Huber Köşkü'nde görüşmüştür. Ayrıca Katar Emiri Hamad el-Sani Ekim ayında, Türkiye'ye bir ziyaret daha gerçekleştirerek Cumhurbaşkanı Erdoğan'la Tarabya'daki Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde görüşmüştür.⁹¹

86. "Erdoğan BAE Büyükelçisi Al-Marar'ı Kabul Etti", *Milliyet*, 14 Haziran 2016.

87. "Cumhurbaşkanı Erdoğan El Nahyan'ı Kabul Etti", *TGRT Haber*, 17 Ekim 2016.

88. "Dışışleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun BAE Dışışleri Bakanı Sayın Şeyh Abdullah bin Zayed Al Nahyan ile Ortak Basın Toplantısı", *Dışışleri Bakanlığı*, 16 Ekim 2016.

89. "Katar ile Vizeler Kalktı, Önemli 'Gaz' İşbirliği İmzalandı", *Hürriyet*, 2 Aralık 2015.

90. "Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Katar Emiri Al Sani İstanbul'da Buluştu", *TRT Haber*, 12 Şubat 2016.

91. "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Katar Emiri ile Görüştü", *Sabah*, 23 Ekim 2016.

Devlet başkanları düzeyinde gerçekleşen görüşmelerin yanı sıra dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu, Nisan ayında Katar'a bir ziyaret gerçekleştirerek Katar Emiri Şeyh Tamim Bin Hamad el-Sani ve Katar Başbakan ve İçişleri Bakanı Şeyh Abdullah bin Nasser bin Khalifa el-Sani ile bir araya gelmiştir.⁹² Bu ziyarette 2014 yılında start verilen TSK'nın Katar'da konuşlanmasına ilişkin uygulama anlaşması, Davutoğlu ile Katar Başbakanı ve İçişleri Bakanı Abdullah Nasır bin Halife el-Sani'nin hazır bulunduğu bir ortamda imzalanmıştır.⁹³ Bu ziyaretin ardından Abdullah bin Nasır el-Sani Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiş, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edilmiştir. Başbakan Binali Yıldırım, Abdullah bin Nasır el-Sani ile Çankaya Köşkü'nde görüşmüştür. Başbakanlık'tan yapılan açıklamada Başbakan Yıldırım, "Katar'ın, 15 Temmuz darbe girişimi karşısında Türkiye'nin yanında durmasından memnuniyet duyduğunu" ifade etmiştir. Bu vesileyle Katarlı yetkililerin Türkiye'de demokrasinin tarafında olduklarını defalarca vurgulamalarının Türkiye'de ne kadar olumlu karşılık gördüğü Başbakanlık düzeyinde ifade edilmiştir.⁹⁴

Türkiye ve Kuveyt arasındaki dostane ilişkiler 2016 yılında da devam etmiştir. Kuveyt Uluslararası Havalimanı yeni terminal binası inşaatı için açılan ihalenin 4,3 milyar dolarlık teklifle bir Türk şirketi olan Limak İnşaat tarafından kazanılması iki ülke arasındaki ticari ilişkilerde önemli bir ilerlemenin göstergesi olmuştur. Projenin imzaları, Limak yöneticileri ile Kuveyt Bayındırlık Bakanı Ali el-Amir'in katıldığı törenle atılmıştır.⁹⁵ 15 Temmuz darbe girişimi hususunda Kuveyt yönetimi Türkiye'de demokrasiden yana tavır almıştır. Kuveyt Emiri Şeyh Sabah el-Ahmed el-Cabir es-Sabah, Cumhurbaşkanı Erdoğan'a "meşru başarı, demokratik zafer ve Türk halkının iradesi" dolayısıyla tebrik telgrafi göndererek Türkiye'nin yanında yer almıştır.⁹⁶

Türkiye-Körfez ilişkilerinde en dikkat çeken konu Türkiye ve Suudi Arabistan arasında gerçekleşen yakınlaşma olmuştur. 2015 yılı Aralık ayının son günlerinde beraberrindeki üst düzey heyetle Suudi Arabistan'a bir ziyaret gerçekleştiren Cumhurbaşkanı Erdoğan, Riyad'da Suudi Arabistan Kralı Selman bin Abdülaziz el-Suud'la bir araya gelmiştir.⁹⁷ Erdoğan'ın ziyaretinin, İran'ın bazı resmi yayın organlarında bu ülkede infaz edilen idam cezalarıyla ilişkilendirilmesi üzerine Dışişleri Bakanlığı, İran'ın Ankara Büyükelçisi'ne Türkiye'nin bu yayınlara son verilmesi yönündeki isteğini iletmiştir.⁹⁸ Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ziyaretinin ardından dönemin Başbakanı Davutoğlu, Ocak ayı sonunda Suudi Arabistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Dönemin Başbakan Yardımcıları Lütfi Elvan ve Yalçın Akdoğan, İçişleri Bakanı Efkân Ala, Ekonomi Bakanı Mustafa Elitaş, Milli Savunma Bakanı İsmet Yılmaz, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Ba-

92. "Davutoğlu Katar Emiri'yle Görüştü", *Milliyet*, 28 Nisan 2016.

93. "Türk Askeri Resmen Katar'da", *Yeni Şafak*, 29 Nisan 2016.

94. "Katar Başbakanı Abdullah bin Nasır Al Sani, Çankaya Köşkü'nde", *Hürriyet*, 8 Eylül 2016.

95. "Kuveyt'in Havalimanı İhalesini Limak Kazandı", *Dünya*, 1 Haziran 2016.

96. "FETÖ'nün Darbe Girişimi'ne Dünyadan Tepki Yağıyor", *Anadolu Ajansı*, 17 Temmuz 2016.

97. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Suudi Arabistan'da", *Hürriyet*, 29 Aralık 2015.

98. "İran'ın Ankara Büyükelçisi Dışişleri Bakanlığı'na Çağrıldı", *Haber Türk*, 7 Ocak 2016.

kanı Binali Yıldırım'ın Davutoğlu'na eşlik ettiği heyet, Suudi Arabistan Kralı Selman ile görüşmüştür. Riyad Kraliyet Sarayı'nda gerçekleşen kabulde Kral Selman, Davutoğlu onuruna öğle yemeği vermiştir.⁹⁹ Bütün bu gelişmeler çerçevesinde 21 Şubat'ta, Türkiye'nin savunma sanayii alanında önde gelen şirketi ASELSAN ile Suudi Arabistan kamu şirketi TAQNIA Defense and Security Technologies (DST), Suudi Arabistan Savunma Elektronikđi Şirketi kurulmasına yönelik ortaklık anlaşmasını imzalamıştır.¹⁰⁰

Nisan ayında ise Suudi Arabistan Kralı Selman bin Abdulaziz el-Suud, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın davetlisi olarak Ankara'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir.¹⁰¹ Bu sıcak ilişkiler çerçevesinde Suudi Arabistan, 15 Temmuz darbe girişimi karşısında Türkiye halkının ve meşru yönetiminin yanında yer almıştır. Suudi Arabistan Dışışleri Bakanlığından yapılan açıklamada Türkiye'nin güvenliği, istikrarı ve halkın refahını hedef alan darbe girişiminin endişeyle takip edildiği belirtilmiştir. Açıklamada, "Suudi Arabistan, kardeş Türkiye'de gerçekleştirilmeye çalıőılan darbe girişiminin püskürtülmesinden, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve seçilmiş hükümet yönetiminde anayasal çerçevede işlerin rayına oturmasından memnuniyet duyuyor" ifadelerine yer verilmiştir.¹⁰² Ayrıca Kral Selman telefon görüşmesiyle Cumhurbaşkanı Erdoğan'a ve onun şahsında tüm Türk halkına geçmiş olsun dileklerini iletmiştir.¹⁰³

Suudi Arabistan Dışışleri Bakanı Adil el-Cübeyr, Eylül ayında Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiş, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu ile görüşmüştür. Ziyaret çerçevesinde Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'nın (SETA) "Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri" başlıklı özel oturumunda konuşan Cübeyr, Suudi Arabistan ve Türkiye'nin on yıllar boyunca müttefik olduklarını vurgulamış, Suriye'deki ılımlı muhalefeti destekleme ile mezhepçilik ve aşırıcılıkla mücadele konusunda da ortak bakış açısına sahip olduklarını ve birlikte çalıőtıklarını anlatmıştır. Türkiye ile ekonomi ve ortaklıklarının yanı sıra "halktan halka bağlar"ın bulunduğunu kaydeden Cübeyr, bu kapsamda iki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi'nin kurulmasının kararlaştırıldığını hatırlatmıştır. Cübeyr, bu çalıőmanın güvenlik, askeri, politika, ekonomi, ticaret, finans ve yatırım alanlarını kapsayacağını dile getirmiştir.¹⁰⁴ Aynı ay içinde Suudi Arabistan Veliht Prensi Muhammed bin Nayif de Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiş, Erdoğan Suudi Arabistan Veliht Prensi Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde kabul etmiştir.¹⁰⁵ Ekim ayında Mevlüt Çavuşoğlu Suudi Arabistan'ı ziyaret ederek başkent Riyad'da mevkidaşı Adil el-Cübeyr ile görüşmüştür.¹⁰⁶

99. "Başbakan Davutoğlu'nun Suudi Arabistan Temasları", TRT Haber, 31 Ocak 2016.

100. "Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri İyme Kazanıyor", Anadolu Ajansı, 30 Eylül 2016.

101. "Suudi Arabistan Kralı Selman Ankara'da", A Haber, 11 Nisan 2016.

102. "Suudi Arabistan Son Durumdan Memnun", *Yeni Akit*, 16 Temmuz 2016.

103. "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suudi Kralı Selman ile Telefonda Görüştü", *Sabah*, 17 Temmuz 2016.

104. "SETA'dan 'Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri Özel Oturumu'", Anadolu Ajansı, 9 Eylül 2016.

105. "Suudi Arabistan Veliht Prensi Muhammed Bin Nayif Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nda", *Hürriyet*, 30 Eylül 2016.

106. "Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu Suudi Arabistan'da", TRT Haber, 13 Ekim 2016.

KRONOLOJİ-TÜRKİYE-KÖRFEZ ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ

29 Ocak	Ahmet Davutoğlu Suudi Arabistan'ı ziyaret etti.
12 Şubat	Katar Emiri Şeyh Tamim bin Hamad el-Sani Türkiye'yi ziyaret etti.
11 Nisan	Suudi Arabistan Kralı Selman bin Abdulaziz Türkiye'yi ziyaret etti.
25 Nisan	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Katar'ı ziyaret etti.
28 Nisan	Başbakan Ahmet Davutoğlu Katar'ı ziyaret etti.
26 Ağustos	Bahreyn Kralı Hamad bin İsa el-Khalifa Türkiye'yi ziyaret etti.
8 Eylül	Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Adil el-Cübeyr Türkiye'yi ziyaret etti.
8 Eylül	Katar Başbakanı Abdullah bin Nasır el-Sani Türkiye'yi ziyaret etti.
30 Eylül	Suudi Arabistan Veliht Prensi Muhammed bin Nayif Türkiye'yi ziyaret etti.
12-13 Ekim	Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi Dışişleri Bakanları Toplantısına Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu katıldı.
16 Ekim	BAE Dışişleri Bakanı Şeyh Abdullah bin Zayed el-Nahyan Türkiye'yi ziyaret etti.
23 Ekim	Katar Emiri Şeyh Tamim bin Hamad el-Sani Türkiye'yi ziyaret etti.

TÜRKİYE-KUZNEY AFRİKA İLİŞKİLERİ

Cezayir, Fas, Libya ve Tunus ile Türkiye arasındaki ilişkiler, 2016 yılında olağan seyrinde devam etmiş, taraflar arasında karşılıklı dostluk ilişkilerini geliştirmeye yönelik mesajlar verilmiş ve mevcut iş birliği çeşitli alanlarda sürdürülmüştür. Türkiye'nin Kuzey Afrika'da ticari ilişkilerinin bir hayli güçlü olduğu Cezayir ile ilişkiler artarak devam etmiştir. Türkiye-Fas ilişkileri karşılıklı dostluk çerçevesinde sürdürülmüştür. Türkiye, Libya'da tesis edilmek istenen ulusal mutabakata yerel, bölgesel ve uluslararası arenada destek vermiştir. Türkiye'nin Tunus ile olan dostane ilişkileri karşılıklı ziyaretlerle pekiştirilmiştir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, 31 Mart-1 Nisan tarihlerinde, Nükleer Güvenlik Zirvesi'ne katılmak için gittiği Washington'da Cezayir Başbakanı Abdelmalek Sellal ile ikili bir görüşme gerçekleştirmiştir.¹⁰⁷ 10-15 Nisan tarihlerinde Türkiye'nin ev sahipliğinde İstanbul'da düzenlenen İslam İş Birliği Teşkilatı 13. İslam Zirvesi'ne Cezayir Cumhurbaşkanı Buteflika'yı temsilen Millet Konseyi (Senato) Başkanı Abdelkader Bensalah başkanlığında, Dışişleri ve Uluslararası İş Birliği Bakanı Ramtane Lamamra'nın da bulunduğu bir heyet katılmıştır. Mayıs ayında, Türkiye'nin ev sahipliğinde İstanbul'da gerçekleştirilen Dünya İnsani Zirvesi'ne Cezayir Ulusal Dayanışma, Aile ve Kadının Statüsü Bakanı Muine Meslem Si Amur katılmıştır. Yine Mayıs ayı içinde, Türkiye'nin ev sahipliğinde Antalya'da düzenlenen En Az Gelişmiş Ülkelere (EAGÜ) Yönelik İstanbul Eylem Programı'nın Yüksek Düzeyli Kapsamlı Ara Dönem Gözden Geçirme Toplantısı'na, Cezayir Ulusal Halk Meclisi Başkanı Muhammed Larbi Halife ve Ulusal Dayanışma, Aile ve Kadının Statüsü Bakanı Muine Meslem Si Amur katılmıştır.¹⁰⁸ Eylül ayında, Birleşmiş Milletler 71. Genel Kurulu'na katılmak üzere ABD'yi ziyaret eden Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Cezayir Dışişleri Bakanı'yla ikili görüşme gerçekleştirmiştir.¹⁰⁹

107. "President Erdoğan Receives Algerian PM Sellal", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 1 Nisan 2016.

108. "Türkiye-Cezayir Siyasi İlişkileri", Dışişleri Bakanlığı, (Mayıs 2016).

109. "Türkiye-Cezayir İlişkileri", Timetürk, 25 Eylül 2016.

Fas Kralı 6. Muhammed, Mart ayında Ankara'da gerçekleşen terör saldırılarına ilişkin olarak Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a taziye telgrafi göndermiş, devlet ve halk olarak her zaman Türkiye'nin yanında olacaklarını ifade etmiştir.¹¹⁰ Haziran ayında, Atatürk Havalimanı'nda gerçekleştirilen terör saldırısından dolayı Fas Kralı 6. Muhammed, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a taziye telgrafi göndermiştir.¹¹¹ FETÖ'nün 15 Temmuz'daki darbe girişimi ve sonrasındaki gelişmelerle ilgili bilgi vermek üzere AK Parti Bolu Milletvekili Ali Ercoşkun, AK Parti Hatay Milletvekili Fevzi Şanverdi, AK Parti Aksaray Milletvekili Mustafa Serdengeçti ve HDP Diyarbakır Milletvekili Altan Tan Fas'a giderek resmi temaslarda bulunmuştur.¹¹²

Libya'da 2014 ortalarında Halife Haftar'ın darbe girişimi sonrasında ülkede şiddetin hakim olduğu bir döneme girilmiştir. 2014 yılı sonlarında BM öncülüğünde Libya'da çatışan taraflar arasındaki sorunları çözerek ulusal mutabakat sağlamak için başlatılan inisiyatif, Türkiye tarafından desteklenmiştir. 2015 yılı sonunda Fas'ın Suheyraat kentinde çatışan tarafların temsilcilerinin imza attığı Ulusal Mutabakat Metni (UMM) çerçevesinde teşkil edilen Ulusal Mutabakat Hükümeti'nin (UMH) başarılı olması için Türkiye çaba göstermiştir. AK Parti Ankara Milletvekili Emrullah İşler'in Libya Özel Temsilciliği'nde Türkiye'nin Libya'ya yakın desteği 2016 yılında güçlü bir şekilde sürdürülmüştür. UMH'nin teşkil edilmesinden çok kısa bir süre sonra UMH Başbakanı Fayez Serrac Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirerek, dönemin başbakanı Ahmet Davutoğlu ile görüşmüştür. Davutoğlu bu görüşmede, Türkiye'nin bütün imkanlarıyla Libya'nın yanında olduğunu belirterek, "Libya'nın birliğini, beraberliğini sağlayacak her adım Türkiye tarafından desteklenecektir. İnşallah bu birlik sağlanır, Libya'da istikrar gerçekleşince de Türkiye, Libya'nın ekonomik kalkınması, yeniden inşası bağlamında her zaman yanınızda olacak" ifadelerini kullanmıştır.¹¹³ Libya Özel Temsilcisi Emrullah İşler, bu göreve tayin edildikten sonra Libya'ya çok sayıda ziyaret gerçekleştirdiği gibi birçok yetkiliyle Türkiye'de görüşmüştür. İşler başkanlığındaki heyetin 4-5 Nisan tarihlerinde Trablus'a gerçekleştirdiği ziyaret de bu kapsamda önemli bir ziyaret olmuştur. İşler başkanlığındaki heyet Serrac, Başkanlık Konseyi üyeleri ve Dışişleri Bakanı Muhammed Tahir Seyyale ile görüşmüştür. Bu ziyaretlerde Türkiye'nin, UMH'nin Trablus'ta göreve başlamasından duyduğu memnuniyet yinelenmiş ve ülkede istikrar tesisine yönelik çabalarına Türkiye'nin desteği teyit edilmiştir. Özellikle bu süreçte Libya'daki tüm kesimleri kucaklayan bir tutum izlenmesinin gereği vurgulanmıştır.¹¹⁴

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Mayıs ayında İstanbul'da gerçekleştirilen BM Dünya İnsani Zirvesi'ne katılım için Türkiye'ye gelen Serrac'ı kabul et-

110. "Ankara'daki Terör Saldırısına Dünyadan Tepkiler", Anadolu Ajansı, 15 Mart 2016.

111. "Fas Kralı 6. Muhammed'dan Erdoğan'a Taziye Telgrafi", *Haber Türk*, 30 Haziran 2016.

112. "Milletvekillerinden Fas'a FETÖ Ziyareti", *Haber Türk*, 23 Ağustos 2016.

113. "Başbakan Ahmet Davutoğlu, Libya Ulusal Birlik Hükümeti Başbakanı Fayez Al-Sarraj ile Görüştü", *Haber Türk*, 11 Ocak 2016.

114. "Libya Özel Temsilcimiz Sayın Emrullah İşler'in Trablus Ziyareti Hk.", Dışişleri Bakanlığı, 5 Nisan 2016.

miŐtır.¹¹⁵ Bu görüşmeyi müteakip Dışişleri Bakanı avuŐoĐlu, 30 Mayıs 2016 tarihinde, Trablus'u ziyaret ederek Serrac, Başkanlık Konseyi yeleri, Dışişleri Bakanı ve Trablus Belediye Başkanı ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Söz konusu görüşmelerde Libya'daki son gelişmeler ile ikili ilişkiler ve bölgesel konular ele alınmıştır. Dışişleri Bakanı avuŐoĐlu'nun bu ziyareti, Türkiye'nin mevcut geçiŐ sürecinde Libya halkı ve UMH'nin yanında olduğunu bir kez daha göstermesi bakımından önemli bir vesile teşkil etmiştir.¹¹⁶ 15 Temmuz darbe girişiminin ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, "Sadece FETÖ ile değil diğerleriyle olan mücadelemizi daha glŐ Şekilde sürdüreceğiz. Suriye'de, Irak'ta, Libya'da oynanan oyunu da bozacağız" ifadelerini kullanması¹¹⁷ Türkiye'nin Libya'da daha etkin rol oynayacağı yorumlarına neden olmuştur.

Türkiye-Libya arasındaki yakın ilişkilerin bir göstergesi olarak Libya Yerel Yönetim Bakanı Badad Kansu Mesut Abdülcelil ve beraberindeki heyet, İstanbul BüyükŐehir Belediye Başkanı Kadir TopbaŐ'ı ziyaret etmiştir. Belediye olarak genel müdür seviyesinde bilgi ve deneyim paylaŐımına hazır olduklarını ifade eden TopbaŐ, daha önce de bu konuda başarılı çalışmalar yaptıklarını anlatmıştır.¹¹⁸ Aynı heyet daha sonra Ankara'ya geçerek Ankara BüyükŐehir Belediye Başkanı Melih Gökçek'i ziyaret etmiştir. UMH'nin Trablus'ta göreve baŐlamasının ardından Türk Őirketlerinin Libya'ya dönmesinin mümkün olup olmadığı yönünde iş dünyasında gündeme gelen tartışmalara Ulaştırma Bakanı Milad Matuk, Libya'daki faaliyetlerine ara veren Türk Şirketlerini ülkeye dönmeye davet ederek karşılık vermiştir. Matuk konuya ilişkin değerlendirmesinde, "Türk Őirketleri Libya'daki durumu takip ediyor. Ülkedeki güvenlik durumu, Türk Őirketlerin durdurdukları projelerini tekrar baŐlatmalarına el verecek düzeyde iyileŐti" ifadelerini kullanmıştır.¹¹⁹ UMH'nin kendisine yüklenen misyonu tam olarak yerine getirmediği ve Libya'daki çeşitli kesimlerin eleŐtirilerini artırdığı bir dönemde Emrullah işler, bir kez daha Libya'yı ziyaret ederek UMH Başbakan Yardımcısı Muhammed el-Ammari ile bir araya gelmiştir.¹²⁰ Bu erevede UMH'nin başarılı olması için Türkiye'nin desteğini sürdürdüğünü yinelemiştir.

Tunus Nahda Hareketi Lideri Raşid Gannuşi, Şubat ayında Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirerek AK Parti Genel Merkezi'nde dönemin Başbakanı Davutoğlu ile görüşmüştür.¹²¹ Cumhurbaşkanı Erdoğan, Mayıs ayında İstanbul'da gerçekleştirilen BM Dünya İnsani Zirvesi'ne katılmak üzere İstanbul'a gelen Tunus Başbakanı

115. "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Libya Başkanlık Konseyi Başkanı El Sarraj ile Görüştü", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 24 Mayıs 2016.

116. "Dışişleri Bakanı avuŐoĐlu'nun Libya Ziyareti", Dışişleri Bakanlığı, 30 Mayıs 2016.

117. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Suriye'de, Irak'ta, Libya'da Oynanan Oyunu da Bozacağız", Haber10, 30 Temmuz 2016, http://www.haber10.com/cumhurbaskani/cumhurbaskani_erdogan_suriye_de_irak_ta_libya_da_oynanan_oyunu_da_bozacakiz-645388, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2016).

118. "Libyalı Bakandan Başkan TopbaŐ'a Ziyaret", İstanbulajansı, 27 AĞustos 2016, <http://www.istanbulajansi.ist/haber/libyalı-bakandan-baskan-topbasa-ziyaret/58605>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2016).

119. "Libya'dan Türk Őirketlerine ağrı", Anadolu Ajansı, 12 Ekim 2016.

120. "AK Parti Milletvekili ve Libya zel Temsilcisi işler, Libya'da", Haberler, 3 Kasım 2016, <http://www.haberler.com/ak-parti-milletvekili-ve-libya-ozel-temsilcisi-8923077-haber/>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2016).

121. "Başbakan Davutoğlu Gannuşi ile Görüştü", TRT Haber, 2 Şubat 2016.

Habib Essid'i kabul etmiştir.¹²² Tunus Başbakanı Essid ve Nahda Hareketi Lideri Raşit Gannuşi, Başbakan Yıldırım'ı arayarak yeni görevinde başarılar dilemiştir. Tunus Eğitim Bakanlığı, 2012 yılında uygulamaya konulan, seçmeli yabancı dil olarak Türkçe derslerini, gerekli ilgiyi görmediği gerekçesiyle, müfredatından çıkarma kararı almıştır.¹²³ Kasım ayında Nahda Hareketi Lideri Gannuşi, Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiş, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edilmiştir.¹²⁴ Başbakan Yardımcısı Nurettin Canikli ve Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, 2020 Tunus'a Ekonomik Destek ve Yatırım Konferansı'na katılmak amacıyla Tunus'a bir ziyaret gerçekleştirmiş ve temaslarda bulunmuştur.¹²⁵

KRONOLOJİ-TÜRKİYE-KUZAY AFRİKA İLİŞKİLERİ

11 Ocak	Libya Ulusal Birlik Hükümeti Başbakanı Fayez Serrac Türkiye'yi ziyaret etti.
2 Şubat	Nahda Lideri Raşit Gannuşi Türkiye'yi ziyaret etti.
1 Nisan	Cumhurbaşkanı Erdoğan Cezayir Başbakanı Abdelmalek Selal ile görüştü.
5 Nisan	AK Parti Ankara Milletvekili ve Libya Özel Temsilcisi Emrullah İşler Trablus'u ziyaret etti.
24 Mayıs	Cumhurbaşkanı Erdoğan Tunus Başbakanı Habib Essid'i kabul etti.
24 Mayıs	Cumhurbaşkanı Erdoğan Libya UMH Hükümeti Başbakanı Fayez Serrac'ı kabul etti.
23 Ağustos	Türk Milletvekilleri FETÖ'yü anlatmak üzere Fas'ı ziyaret etti.
22-23 Eylül	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Cezayir Dışişleri Bakanı Ramtane Lamamra ile görüştü.
3 Kasım	AK Parti Milletvekili ve Libya Özel Temsilcisi Emrullah İşler Libya'yı ziyaret etti.
26 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan Nahda Lideri Gannuşi'yi makamında kabul etti.

122. "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Tunus Başbakanı Essid'i Kabul Etti", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 24 Mayıs 2016.

123. "Tunus'ta Türkçe Dersleri Kaldırılıyor", Haberler, 12 Ekim 2016, <http://www.haberler.com/tunus-ta-turkce-dersleri-kaldiriliyor-8851482-haberi/>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2016).

124. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Gannuşi'yi Kabul Etti", *Sabah*, 26 Kasım 2016.

125. "Canikli ve Çavuşoğlu Tunus'ta", Anadolu Ajansı, 29 Kasım 2016.

TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİ

Mısır ile Türkiye arasında 2013 yılından bu yana yaşanan siyasi kriz 2016'da da etkilerini göstermeye devam etti. Bu dönemde özellikle ikili ilişkilerde herhangi bir ilerleme kaydedilemezken krizin bölgesel ve uluslararası siyasete yansıyan etkileri de gözlemlendi. 2016'yı önceki yıllardan farklı kılan nokta ise zaman zaman taraflar arasında normalleşme yönünde irade beyan edilmesiydi. Bu çerçevede tarafların normalleşmenin sağlanabilmesi için bazı dolaylı girişimlerinden bahsedilebilecekse de bu anlamda somut bir adım atılmadı. İki ülke ilişkilerinde öne çıkan bir başka konu da 15 Temmuz'da Türkiye'de yaşanan darbe girişimi sürecinde Mısır yönetiminin olumsuz tutumu olmuştur. Sisi rejiminin Ankara'nın çağrılarına rağmen FETÖ faaliyetlerine göz yummaya devam etmesi Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu arka plan ışığında Mısır ile Türkiye arasındaki ilişkilerin 2016 yılında nasıl bir seyir izlediği ve hangi kriz alanlarının ön plana çıktığı kısaca anlatılacaktır.

Mısır ve Türkiye arasında 2013'ten bu yana en düşük seviyede olan diplomatik ilişkilerde 2016 yılında da herhangi bir ilerleme yaşanmazken taraflar arasında etkileşimlerin devam ettiği de görülmüştür. Bunlardan en önemlisi Mısır Dışişleri Bakanı Sameh Şükri'nin Nisan ayında İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) dönem başkanlığının devri için İstanbul'a gelişi olmuştur. Herhangi bir resmi görüşme yapmayan Şükri, devir töreninde bir konuşma yapmış ve sonrasında Türkiye'den ayrılmıştır.¹²⁶ İki ülke arasında bir başka üst düzey görüşme de D8 Ekonomik İşbirliği Örgütü toplantısında gerçekleşmiştir. Kahire'de düzenlenen zirveye Türkiye'den Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakan Yardımcısı Hasan Ali Çelik katılmıştır.¹²⁷ Bu anlamda bir başka üst düzey görüşme de Çin'de yapılan G20 Çalışma ve İstihdam Bakanları toplantısında gerçekleşmiştir. Dönemin Çalışma Bakanı Süleyman Soylu, Çin'deki temasları kapsamında Mısırlı mevkidaşı Muhammed Sagfan ile bir araya gelmiştir. Görüşmede Soylu, bölge sorunlarının çözümü için iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi-

126. "Mısır Dışişleri Bakanı Şükri İstanbul'da Konuştu", Mısır Bülteni, 14 Nisan 2016.

127. "Türkiye'den Mısır'daki D-8 Zirvesine Resmi Düzeyde Katılım", Mısır Bülteni, 11 Mayıs 2016.

nin gereğine vurgu yaparak, köklü medeniyetlere sahip iki ülke arasındaki ilişkilerin eskiden olduğu gibi güçlü olmasının gereğine işaret ederken Mısırlı bakan Sagfan ise ülkesindeki Türk yatırımlarını memnuniyetle karşıladıklarını ve bakanlık olarak Türkiye'nin Mısır'daki projeleri için iş gücü temin etmeye hazır olduklarını dile getirmiştir.¹²⁸

Siyasi düzeydeki temaslardan bir diğeri de ana muhalefet partisi tarafından gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi Başkan Yardımcısı Öztürk Yılmaz'ın başkanlığında oluşturulan heyet Mart ayında Mısır'a giderek temaslarda bulunmuştur. CHP heyeti Mısır Parlamentosu, Mısır Dışişleri Bakanlığı ve Mısır Sanayi ve Ticaret Bakanlığı yetkilileriyle görüşmeler gerçekleştirildiğini ve bu çerçevede ikili ilişkilerin ve bölgesel gelişmelerin ele alındığını açıklamıştır. Türkiye'ye dönüşünün ardından heyet adına açıklama yapan Öztürk Yılmaz, Mısır yönetiminin ilişkilerin bozuk olmasından Cumhurbaşkanı Erdoğan ve AK Parti hükümetinin sorumlu olduğuna inandığını ifade etmiştir.¹²⁹ Yılmaz ayrıca hükümete Mısır'ın iç işlerine karışmaması ve Sisi rejimini tanıması çağrısı da yapmıştır.¹³⁰

Türkiye'deki ana muhalefet partisinin aksine Sisi yönetimini kabul etmeyeceğini vurgulayan Cumhurbaşkanı Erdoğan ve AK Parti hükümeti, Mısır'daki insan hakları ihlallerini eleştirmeye devam etmiştir. Bu noktada özellikle Mısır yargısının Müslüman Kardeşler liderlerine yönelik aldığı kararlara tepki gösterilmiştir. Haziran ayında Muhammed Mursi'ye 40 yıl hapis cezası verilmesinin ardından Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan açıklamada kararın kınandığı belirtilmiştir.¹³¹ Kararla ilgili açıklama yapan Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Mursi suçsuzdur. Mursi hakkında alınan kararları kabul etmiyoruz" diyerek Sisi rejimine tepki göstermiştir.¹³²

Sisi rejimi Ankara'nın bu tutumuna cevaben Türkiye aleyhine faaliyet gösteren terör örgütlerine destek politikası izlemeye başlamıştır. Bu çerçevede öne çıkan konulardan birisi Mısır'ın PKK ve örgütün Suriye kolu olan PYD ile ilişkiler geliştirmesi olmuştur. Türk medyasında yer alan haberlere göre Türkiye istihbarat birimleri Mısır ile PKK arasında Aralık 2015'ten Haziran 2016'ya kadar üç kez görüşme gerçekleştirildiği bilgisine ulaşmıştır.¹³³ PKK/PYD ile Mısır yönetimi arasındaki resmi temaslar izleyen dönemde de devam etmiştir. Mısır'ın Paris büyükelçisi, PYD'nin Fransa temsilcisini Paris'te ağırlamış ve Mısır ile Rojova arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi konularını görüşmüştür.¹³⁴ PYD Eş Başkanı Salih

128. "Bakan Soylu, Mısırlı Mevkidaşı Sagfan ile Görüştü", Sputnik, 15 Temmuz 2016.

129. "CHP Heyeti Mısır Temaslarını Tamamladı", Dünya Bülteni, 28 Mart 2016.

130. "Mısır'ı Anlattı: Türk Dizilerini Kaldırmışlar", *Hürriyet*, 31 Mart 2016.

131. "Türkiye, Mısır Mahkemesinin Mursi Hakkındaki Kararını Kınadı", Mısır Bülteni, 19 Haziran 2016.

132. "Erdoğan'dan Mısır Açıklaması: Mursi Hakkında Alınan Kararları Tasvip Etmiyoruz", Mısır Bülteni, 5 Temmuz 2016.

133. "PKK ile Temasta: Kahire'de 3 Görüşme", *Hürriyet*, 26 Haziran 2016; "Sisi Yönetiminden PKK'ya Yardım!", A Haber, 28 Haziran 2016.

134. "Mısır'ın Paris Büyükelçisinden PYD'nin Fransa Temsilcisine Özel Davet", Mısır Bülteni, 30 Haziran 2016.

Müslim de yaptığı açıklamada Mısır'la görüşmelere devam ettiklerini ve PYD'nin Kahire'de ofis açmayı planladığını ifade etmiştir.¹³⁵

Bir diğer dikkat çeken konu ise Mısır yönetiminin Türkiye'deki darbe girişimi sürecinde başrol oynayan FETÖ yapılanmasına olumlu yaklaşımıdır. Bu anlamda en açık gösterge, 15 Temmuz 2016'da FETÖ üyesi askerler tarafından gerçekleştirilen darbe girişiminin Mısır yönetimi tarafından kınanmamasıdır. Bunun da ötesinde BMGK tarafından darbe girişiminin kınanması yönünde hazırlanan tasarı konseye geçici üye olan Mısır'ın vetosu nedeniyle reddedilmiştir. Kahire'nin FETÖ'ye desteğinin bir başka uluslararası yansıması da Mısır yönetiminin İslam İşbirliği Teşkilatı'nın (İİT), 15 Temmuz kalkışması sonrası FETÖ'nün terör listesine dahil edilmesi yönündeki karar tasarısına çekimsiz kalmasıdır.¹³⁶ Öte yandan Türkiye'nin taleplerine rağmen FETÖ'nün Mısır'daki faaliyetlerine Sisi rejimince herhangi bir kısıtlama getirilmemesi dikkat çekmiştir. Anadolu Ajansı ve TRT Türk gibi Türkiye'nin Mısır'da faaliyet gösteren resmi kurumları kapatılmaya zorlanırken FETÖ'nün eğitim, kültür ve ticaret alanında faaliyet gösteren kuruluşlarının rejim tarafından korunması, Kahire'nin Ankara aleyhine yürüttüğü daha geniş bir politikanın parçası olarak okunabilir.

EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye ile Mısır arasındaki siyasi krizden en az etkilenen alanların başında ekonomi gelmektedir. Bu durum 2016 yılında da değişmemiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi hemen hemen önceki yıla oranla aynı seviyede gerçekleşmiştir. Türkiye'nin Mısır'a ihracatında küçük bir azalma yaşanmış, buna karşın Mısır'ın Türkiye'ye ihracatında ise artış gözlemlenmiştir. Bunda hem siyasiler hem de iş adamları düzeyinde iki tarafın da siyasi krizden ekonomik ilişkilerin etkilenmemesi konusunda gösterdikleri ortak irade etkili olmuştur. Bu çerçevede TOBB Başkanı Rıfat Hisarcıklıoğlu'nun yaptığı açıklama dikkat çekmiştir. Mısır'la olan ekonomik ilişkileri artırarak devam ettirmek istediklerini belirten Hisarcıklıoğlu, Kahire'yle "ekonomi diplomasisi" yürüteceklerini söylemiştir.¹³⁷

Ekonomik ilişkilerin devam etmesi adına bazı görüşmeler ve toplantılar da yapılmıştır. Bu çerçevede öne çıkan ilk buluşma Türk-Mısır İş Adamları Derneği'nin (TÜMİAD) yönetim kurulunun Kahire'deki toplantısıdır. 99'u Türkiye vatanı olmak üzere 700 üyesi bulunan TÜMİAD, Ocak ayında bir araya gelerek iki ülke arasındaki ticaretin siyasi krizden etkilenmemesi için görüş alışverişinde bulunmuşlardır.¹³⁸ Haziran ayında da iki ülkenin tekstil sektörünün önde gelen yatırımcıları bir araya gelerek iyi niyet protokolü imzalamışlardır.¹³⁹ Bunun ya-

135. "Salih Müslim: PYD'nin Kahire'de Ofis Açması İçin Görüşmelerimiz Sürüyor", Mısır Bülteni, 30 Haziran 2016.

136. "Türkiye İle Mısır Arasında Fethullah Gülen Gerginliği", Mısır Bülteni, 2 Ağustos 2016.

137. "TOBB Heyeti Mısır Yolcusu", *Haber Türk*, 15 Temmuz 2016.

138. "Türk-Mısır İşadamları Derneği Yönetim Kurulu Kahire'de Toplandı", Mısır Bülteni, 23 Ocak 2016.

139. "Mısır ve Türkiyeli Tekstilciler İşbirliği Protokolü İmzaladı", Mısır Bülteni, 18 Haziran 2016.

nında Mısır'ın üst düzey bürokratları ülkedeki bazı Türkiye menşeli yatırımları ziyaret ederek olumlu açıklamalarda bulunmuşlardır.¹⁴⁰ Bunun yanında BİM ve ORKA Holding gibi Türk firmaları Mısır'da yeni mağazalar açarak bu ülkedeki yatırımlarını artırma kararı almışlardır.¹⁴¹

Mısır ile Türkiye arasındaki ilişkilerde kriz halinin sürmesi iki ülke açısından da maliyeti yüksek bir durum olarak görülmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin dış politikasında manevra alanını genişletmek ve bölgesel politikalarda daha aktif rol oynamak amacıyla Mısır'la ilişkileri normalleştirmeyi istediği görülmektedir. Bu durum 2016 yılının ilk aylarından itibaren gündeme gelmiş ve yıl boyunca zaman zaman iki ülke yönetimleri tarafından dillendirilmiştir. Özellikle Türkiye'de üst düzey açıklamalar yapılmış ve Mısır'la ilişkilerin normalleşebileceği belirtilmiştir.

Normalleşme girişimlerinin ilk etapta bir aracı ile gerçekleştirilmesi gündeme gelmiş, bu çerçevede 2016'nın ilk aylarında Suudi Arabistan'ın Ankara ile Kahire arasında normalleşmenin sağlanabilmesi için girişimlerde bulunduğu kaydedilmiştir.¹⁴² Haziran ve Temmuz aylarında ise Türkiye'den Mısır'la normalleşme konusunda üst düzey açıklamalar yapılmıştır. Başbakan Binali Yıldırım, Mısır'la ekonomik ve kültürel ilişkilerin artmasına önem verildiğini belirterek ilişkileri normalleştirmeye hazır olduklarını açıklamıştır.¹⁴³ Benzer şekilde Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da "Türkiye olarak güçlü ve istikrarlı bir Mısır istediklerini" ifade ederek iki ülke arasında bakanlar seviyesinde ilişki kurulabileceğini belirtmiştir.¹⁴⁴ Yine bu dönemde Mısır tarafından da resmi açıklamalar yapılmıştır. Mısır Dışişleri Bakanlığı Türkiye ile ilişkilerin normalleşebileceğini ancak bunun için öncelikle Ankara'nın Muhammed Mursi'nin görevden alınışının meşruluğunu kabul etmesi gerektiği ifade edilmiştir.¹⁴⁵

Her ne kadar normalleşme konusu iki ülke siyasetçileri tarafından gündeme getirilse de tarafların sundukları şartlar normalleşmenin ne kadar zor bir süreç olacağını göstermektedir. Mısır yönetiminin Türkiye'ye Sisi rejiminin meşruiyetini kabul etmeyi şart koşması Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kesin bir dille reddedilmiştir. Öte yandan Türkiye'nin Muhammed Mursi'ye ve diğer Müslüman Kardeşler üyelerine yapılan haksızlıkların giderilmesi şartının Mısır yönetimi tarafından ne derece karşılanabileceği belirsizliğini korumaktadır. Dolayısıyla gelinen noktada iki ülke arasındaki ilişkilerde normalleşme niyeti mevcut olsa da tarafların birbirlerinden talepleri bu ihtimalin 2016 içerisinde gerçekleşmesini mümkün kılmamıştır.

140. "Mısır Sanayi ve Ticaret Bakanı'nda Türk Tekstil Fabrikasına Ziyaret", Mısır Bülteni, 6 Mart 2016.

141. "BİM'in Mısır'daki Büyümesi Sürüyor", Mısır Bülteni, 9 Mart 2016; "Orka Yurtdışında 11 Mağaza Açtı", *Hürriyet*, 22 Ağustos 2016.

142. "Kral Selman Mısır'ı Türkiye ile Barıştırmak İstiyor", Aljazeera Türk, 7 Nisan 2016.

143. "Mısır, Başbakan Yıldırım'ın Açıklamalarını Memnuniyetle Karşıladi", TRT Haber, 28 Haziran 2016.

144. "Mevlüt Çavuşoğlu: Mısır ile Bakanlar Seviyesinde İlişki Kurmaya Hazırız", Mısır Bülteni, 5 Temmuz 2016.

145. "Mısır: Türkiye ile İlişkileri Normalleştirmeye Hazırız", Sputnik, 28 Haziran 2016.

KRONOLOJİ-TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİ

23 Ocak	Türk-Mısır İŞ Adamları Derneği (TÜMİAD), karşılıklı ticaretin iki ũlke arasındaki siyasi krizden etkilenmemesi amacıyla Kahire'de toplandı.
27-28 Mart	CHP'nin hazırladığı ũç kiŐilik heyet Mısır'da temaslarda bulundu. Mısır hũkũmeti ile gŕrũŐen heyet, medya ve sivil toplum kuruluşları ile de bir araya geldi.
14 Nisan	Mısır Dışişleri Bakanı Sameh Őũkri, İŞ İŞ Birliği Teşkilatı dŕnem başkanlığını Tũrkiye'ye devretmek ũzere İstanbul'a geldi. Devir teslim tŕrenine katılan Őũkri, herhangi bir resmi temas olmadan Tũrkiye'den ayrıldı.
11 Mayıs	Kahire'de dũzenlenen D8 Ekonomik İŞ Birliği Őrgũtũ toplantısına Tũrkiye'den Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakan Yardımcısı Hasan Ali Çelik katıldı.
26 Haziran	Mısır yŕnetiminin son altı ayda ũç kez PKK/PYD temsilcileri ile gŕrũŐtũđũ aŐıklandı.
30 Haziran	PYD lideri Salih Mũslim, Őrgũtũn Kahire'de ofis aŐma konusunda giriŐimlerini sũrdũrdũđũnũ aÇıkladı. Aynı gũn Mısır'ın Paris bũyũkelŐisi, PYD'nin Fransa temsilcisini elŐilik binasında ağırladı.
17 Temmuz	BMGK'nin Tũrkiye'deki darbe girişimini kınama kararı, Konsey'in geÇici ũyesi Mısır'ın vetosu nedeniyle kabul edilmedi.
28 Temmuz	Mısır hũkũmeti, FETÖ lideri Fetullah Gũlen'in iltica talep etmesi durumunda bunun değerlendirileceğini duyurdu.

TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ

Türkiye-Rusya ilişkileri 2016 yılına girmeden hemen önce patlak veren kriz ile farklı bir boyuta taşındı. 24 Kasım 2015 günü Türk hava sahasını ihlal eden bir Rus savaş uçağı Türk F-16'larınca düşürülmüş ve bunun üzerine Rusya Türkiye'ye bir dizi yaptırım uygulama kararı almıştı. Bu olayın ardından 2000'li yılların ortalarından itibaren ciddi bir gelişme göstererek özellikle turizm, ticaret ve enerji alanlarında iki ülkeye de kazanç sağlayan Türkiye- Rusya ilişkileri bir anda gerildi. Haziran ayının sonunda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Rusya'ya gönderdiği mektup ile Türkiye-Rusya ilişkileri görece pozitif bir seyir yakalasa da halen tam olarak düzelebilmemiş değildir. Son olarak Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Andrey Karlov'un katıldığı bir program sırasında polisin içine sızmış bir terörist tarafından suikaste uğraması Rusya-Türkiye ilişkilerinin üzerinde bulunduğu zemine zarar verdi. 2016 yılı Türkiye-Rusya ilişkilerini Kasım 2015'teki jet krizinden Haziran sonuna kadar yaşanan gerileme ve Türkiye'nin attığı adım sonrasında ilişkilerde yakalanan pozitif ivme şeklinde iki kısımda incelemek yerinde olacaktır.

Jet krizinin ardından Putin'in yaptığı "sırtımızdan bıçaklandık" açıklaması, Rusya açısından durumun özeti niteliğindeydi. Bu tavır, iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrini belirlerken Rusya Türkiye'ye birçok alanda bir dizi yaptırım uyguladı. Bu çerçevede ilk planda Türk vatandaşlarına Rusya'ya vizesiz seyahat imkanı sunan düzenleme iptal edildi. Türk ve Rus üniversiteleri arasındaki ilişkiler tamamen sonlandırıldı. Türkiye'nin Rusya'ya tarım ürünleri ihracatı ve Rus vatandaşlarının Türkiye'ye turizm amaçlı seyahatlerinin önüne zorlaştırmacı engeller kondu. Rus devlet televizyonları ve diğer basın yayın kuruluşları vasıtasıyla ulusal ve uluslararası alanda Türkiye aleyhine ciddi bir propaganda faaliyeti yürütülmeye başladı. Bunların yanı sıra Rusya'daki Türk iş adamları, öğrenciler ve turistler keyfi uygulamalarla karşılaştı. Türkiye ise bu süreçte itidal çağrısını yineleyerek Türkiye'nin uluslararası hukukun gereklerinden doğan haklarını kullandığı tezini yineledi.

Olayın ardından iki ülke yetkilileri arasında ilk temas Aralık 2015'te Lavrov ile Çavuşoğlu arasında AGİT toplantısı sırasında gerçekleşti. İki ülke dışişleri bakanları gö-

rüşmelerinde jet krizine yönelik pozisyonlarını koruyan bir görüntü çizdiler.¹⁴⁶ Türkiye aynı zamanda Rusya'nın Kırım'ı ilhaki sonrası Kırım Tatarları'na yönelik siyaseti¹⁴⁷ ve Suriye'de gerçekleştirdiği hava saldırılarından¹⁴⁸ duyduğu rahatsızlığı dile getirdi.

Rusya, Suriye ve Kırım'daki politikalarında Türkiye'nin hassasiyetlerine önem vermeyen tutumunu sürdürürken Türkiye'ye yönelik uyguladığı yaptırımları da genişletti. Suriye'de bir başka Rus savaş uçağı 29 Ocak 2016 tarihinde Türk hava sahasını ihlal etti ve bu durum bir kez daha Türkiye'nin sert tepkisine sebep oldu.¹⁴⁹ Öte yandan Rusya'nın uyguladığı yaptırımlar Türkiye'nin özellikle turizm ve ticaret sektörüne önemli darbe vurdu. Rusya'nın Türk mallarına uyguladığı kısıtlamalar özellikle Türkiye'nin güney bölgelerindeki üreticileri olumsuz yönde etkiledi. Rusya hükümetince kendi vatandaşlarına getirilen kısıtlamalardan ötürü turistlerin Türkiye'ye gelememeleri, her yıl sayıları milyonları bulan Rus turistlere endekslili faaliyet gösteren turizm işletmelerine olumsuz yansdı. Rusya'nın Suriye'deki saha hakimiyetini giderek genişleterek adeta Türkiye'nin güney komşusu haline gelmesi de Rusya ile ilişkilerin kopmasının gerek iki taraf gerekse bölge için maliyetini artırdı. Batı dünyası tarafından uygulanan yaptırımlara ek olarak Türkiye ile de ekonomik bağlarını koparma yoluna giden Rusya'nın ekonomisi de bu karardan olumsuz etkilendi.

Türkiye'nin sembolik de olsa atacağı bir adımın Rusya ile ilişkilerin düzelmesi yolunda önemli bir katkı sağlayacağını farkına varan Türkiye hükümeti sorumlu davranarak Nisan-Mayıs aylarından itibaren Rusya ile ilişkileri düzeltmeyi hedefledi. Türkiye'nin bu çabası Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın imzasıyla Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e hitaben yazılan, Rus pilotunun ölümünden dolayı duyulan üzüntünün dile getirildiği mektup ile neticelendi. Mektuba Kremlin'in internet sitesinde yer verilirken Türk tarafının duyduğu üzüntüye vurgu yapıldı.¹⁵⁰ Mektupta kullanılan Rusça "izvinite" ifadesi, kelime anlamı itibarıyla bir özürden çok karşı tarafın durumuna duyulan üzüntüyü yansıtır olsa da Türkiye'nin bu çabası Rusya'da karşılık buldu. Fakat Rus uçağının düşürülmesinden Erdoğan'ın mektubuna kadar geçen sürede Türkiye-Rusya ilişkileri turizm, ticaret ve enerji alanlarındaki iş birliği ciddi hasara uğramış ayrıca Suriye meselesinde herhangi bir ortak adım atma ihtimali ortadan kalkmıştı. Erdoğan ile Putin, mektubun ardından telefon görüşmesi vasıtasıyla gerçekleştirdikleri ilk temasta Suriye meselesi ve muhtemel iş birliği alanlarını konuştu.¹⁵¹ Türkiye birçok konuda hasar gören iş birliği alanlarını onarmaya hazırken Rusya, ilk planda temkinli davranma taraftarıydı.

146. "Lavrov-Çavuşoğlu Görüşmesi Sona Erdi", NTV, 3 Aralık 2015.

147. "Kırım Tatar Millî Meclisi'nin Faaliyetlerinin Yasaklanması Hk.", Dışişleri Bakanlığı, 27 Nisan 2016.

148. "RF'nin Hava Saldırılarında Sivilleri Hedef Alması Hk.", Dışişleri Bakanlığı, 15 Şubat 2016.

149. "Hava Sahasının 29 Ocak 2016 Tarihinde Rusya Federasyonu'na ait bir Savaş Uçağı Tarafından İhlal Edilmesi Hk.", Dışişleri Bakanlığı, 30 Ocak 2016.

150. "Vladimirom Putinom Poluçeno Poslanie Prezidenta Turtsii Recepa Tayyipı Erdogana", Prezident Rossii, 27 Temmuz 2016.

151. "Naçalsiya Telefonnıy Razgovor Putina i Erdogana", NTV.ru, 29 Haziran 2016.

15 Temmuz darbe girişimi sırasında Rusya'nın Türkiye hükümetine verdiği destek de iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelme eğilimine ciddi bir katkıda bulundu. Türkiye darbe girişimi sırasında ve sonrasında stratejik ittifak halinde olduğu birçok Batı ülkesinden yeterli desteği göremezken Rusya Devlet Başkanı Putin darbe girişimi sonrası Erdoğan'ı telefonla ilk arayan liderlerden biri oldu.¹⁵² Darbe girişiminden birkaç hafta sonra, 9 Ağustos'ta Erdoğan ile Putin St. Petersburg'da jet krizinin ardından ilk kez bir araya geldiler. Erdoğan'ın ziyareti 15 Temmuz darbe girişiminin ardından yaptığı ilk yurt dışı ziyaret olma niteliğini de taşıyordu. Görüşme sırasında iki ülke arasında ilişkilerin tekrar normalleşmesi için birçok adımın atılması kararlaştırıldı. Bu adımlar arasında iki ülke arasında charter uçuşlarının tekrar başlaması, Rusya'daki Türk öğrencilere yönelik engellemelerin kaldırılması, ekonomik ilişkilerin canlandırılması ve diğer iş birliği alanlarının geliştirilmesi gibi başlıklar bulunuyordu.¹⁵³ Atılan bu olumlu adımların yanında Rusya'nın Türkiye'ye yönelik uyguladığı vize rejimi gibi konular sonraya bırakıldı. Türkiye ile Rusya arasındaki bu olumlu atmosfere rağmen Suriye ve Kırım başta olmak üzere birçok alandaki görüş ayrılıkları devam etti.

Türkiye'nin 25 Ağustos'ta Suriye sınırının güvenliğini tehdit eden unsurlardan temizlenmesi amacıyla Fırat Kalkanı Harekatı'nı başlatmasının ardından Rusya ile askeri ve istihbarat alanındaki ilişkiler büyük önem kazandı. 15 Eylül'de Rusya Genelkurmay Başkanı Valeriy Gerasimov, mevkidaşı Orgeneral Hulusi Akar ile görüşmek üzere Ankara'ya geldi. Görüşmede Suriye'deki mevcut durumla alakalı fikir alışverişi gerçekleştirildi.¹⁵⁴ Bu görüşmenin ardından Orgeneral Akar 1 Kasım'da Rusya'ya seyahat ederek Gerasimov ile yeniden görüştü. Rusya Savunma Bakanlığının internet sitesinden yapılan açıklamada görüşmede Suriye'deki çatışmaların sonlandırılması, DEAŞ'a karşı mücadele, insani yardım ve Nusra Cephesi'nin Halep'ten çekilmesi meseleleri konuşuldu.¹⁵⁵ Ziyaret sırasında MİT Müsteşarı Hakan Fidan da Hulusi Akar'a eşlik etti.¹⁵⁶ Özellikle Fırat Kalkanı Harekatı sonrası yoğunlaşan askeri görüşmeler Türkiye-Rusya ilişkilerinde jet krizinin ardından yakalanan ivmenin en önemli göstergelerinden biri oldu.

11 Ekim tarihinde Putin'in 23. Dünya Enerji Kongresi vesilesiyle İstanbul'da bulunduğu sırada gerçekleşen Erdoğan-Putin görüşmesiyle atılan adımlar ise iki ülke ilişkileri açısından adeta yeni bir milat niteliği taşımaktaydı. Bu görüşmede Akkuyu Nükleer Enerji Santrali'nin yapımı konusundaki çalışmalara devam edilmesi ve santral inşasına stratejik yatırım statüsü verilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca iki ülke ekonomi bakanları tarafından Türk-Rus ortak iş forumu kurulması kararlaştırılırken savunma sanayii alanında da iş birliği öngörüldü.¹⁵⁷ Yapılan görüşmeler sırasında nihayete er-

152. "Telefonniy Razgovor s Prezidentom Turtsii Recepom Tayyipom Erdoganom", Prezident Rossii, 17 Temmuz 2016.

153. "9 Ağustos'taki Putin-Erdoğan Görüşmesi", Sputnik Türkiye, 9 Ağustos 2016.

154. "Rusya Genelkurmay Başkanı Gerasimov Ankara'da", İHA, 15 Eylül 2016.

155. "Genelkurmay Başkanı Orgeneral Akar'ın Rusya Ziyareti", TSK Genelkurmay Başkanlığı, 1 Kasım 2016.

156. "Fidan da Moskova'da", Aljazeera Türk, 1 Kasım 2016.

157. "5 Maddede yeni Türkiye-Rusya İlişkileri", NTV, 11 Ekim 2016.

dirilen bir başka önemli konu ise Türk Akımı Doğalgaz Boru Hattı anlaşmasının imzalanması oldu. 1 Aralık tarihinde TBMM tarafından onaylanarak yürürlüğe giren bu anlaşma ile birlikte Türkiye yeni bir enerji arz seçeneği kazanmış oldu. Rusya açısından ise Ukrayna'yı bypass ederek Avrupa'ya gaz ulaştırma fırsatı doğdu.

Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Andrey Karlov 19 Aralık günü Türk polisi içine sızmış bir terörist tarafından suikaste uğraması sonucunda hayatını kaybetti. Olay yaşandığı sırada Mevlüt Çavuşoğlu Türkiye-Rusya-İran üçlü zirvesine katılmak üzere Moskova'ya hareket halindeydi. Bu olayın ardından iki ülke arasındaki ilişkiler 2015 sonunda jet krizine benzer bir sorunla karşı karşıya kaldı. Ancak suikastın ardından Erdoğan ve Putin, olayı Türk-Rus ilişkilerine yönelik bir sabotaj olarak değerlendiren iki ülke arasında, özellikle Suriye konusunda süren iş birliğinin bu olaydan etkilenmesine izin vermediler. Böylelikle üçlü zirve, üç ülkenin dışışleri bakanlarının katılımıyla gerçekleşti ve Suriye konusunda belli noktalarda mutabakat sağlandı.

Karadeniz, Kafkasya, Güney-Doğu Avrupa ve Orta Doğu'da ciddi askeri, siyasi ve ekonomik varlık gösteren iki devlet olan Rusya ve Türkiye'nin jet krizi sonrası yaşadığı gerilim yalnızca iki ülkeyi değil tüm bölgeyi olumsuz yönde etkilemişti. Bu krizin aşılmasıyla birlikte Rusya ile yapılan askeri iş birliği Türkiye'nin bölge politikalarında özellikle Fırat Kalkanı Harekati'nda elini rahatlatmıştır. Bunun yanında Rusya ile enerji alanında imzalanan anlaşmalar Türkiye'nin nükleer enerji sahasında bir başlangıç yapmasını sağlamıştır. Bu olumlu gelişmelerin yanı sıra Suriye konusunda Rusya'nın Esed yönetimi konusunda Türkiye'den ayrılan tavrı sebebiyle herhangi bir yakınlaşma şu noktada mümkün gözükmemektedir. Ayrıca Türkiye, Kırım konusunda Rusya'nın ilhakını tanımamakta ve Kırım Tatarlarına yönelik Rusya'nın muamelelerini protesto etmeye devam etmektedir. Rusya ise Türk vatandaşlarına vize uygulamaya devam etmektedir. Jet krizi sonrası yaşanan gerilimler her iki tarafa da kaybettirmiş ve bu süreç son tahlilde iki ülkenin ilişkilerinin daha sağlam bir zemine oturmasına sebebiyet vermiştir. 2016 senesinde pozitif bir ivme kazanan Türkiye – Rusya ilişkilerinin önümüzdeki dönemde iki ülkenin atacağı adımlarla daha da gelişmesi muhtemel gözükmemektedir. Fakat bu olumlu trend bir yandan da iki ülkenin de tam olarak kontrolü altında olmayan Suriye iç savaşının gidişatının tehdidi altındadır. Son olarak Türkiye'nin Rusya Büyükelçisinin uğradığı suikast Türkiye-Rusya ilişkilerindeki bir dinamiğin de bu tip sabotajlar olduğunu göstermiştir.

KRONOLOJİ-TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ

29 Ocak	Türkiye'nin Suriye sınırı bir Rus savaş uçağı tarafından ihlal edildi.
27 Haziran	Cumhurbaşkanı Erdoğan Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e bir mektup aracılığıyla Türk savaş uçakları tarafından düşürülen uçağın pilotunun ölümünden dolayı duyduğu üzüntüyü ilettili.
9 Ağustos	Erdoğan ile Putin uçak krizi sonrasında ilk kez bir araya geldi. Görüşmede uçak krizi sonrası gerilen iki ülke ilişkilerini onarma yönünde atılacak ilk adımlar konuşuldu.
15 Ağustos	Orgeneral Hulusi Akar mevkidaşı Valeriy Gerasimov ile Ankara'da görüştü.
11 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan Rusya Devlet Başkanı Putin ile İstanbul'da Dünya Enerji Kongresi sırasında görüştü.
1 Kasım	Orgeneral Hulusi Akar ve MİT Müsteşarı Hakan Fidan Rusya'ya bir ziyaret gerçekleştirdi.
1 Aralık	Türk Akımı adı verilen Rusya ile imzalanan doğalgaz boru hattı projesi TBMM'de onaylanarak yürürlüğe girdi.
19 Aralık	Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Andrey Karlov uğradığı silahlı suikast sonucunda hayatını kaybetti.
20 Aralık	Türkiye-Rusya-İran Üçlü Zirvesi Moskova'da gerçekleşti.

TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİ

Bugün Ortadoğu 1. Dünya Savaşı sonrasında yaşananlara benzer bir şekilde tarihin çok hızlı aktığı bir dönemden geçmektedir. Tunus'ta başlayan ve domino etkisiyle Ortadoğu coğrafyasında yayılan halk isyanları, beş yıl gibi kısa bir süre içerisinde bölgenin 100 yıllık statükosunda önemli kırılmalara neden oldu. ABD işgalinin de yarattığı zeminde, Irak ve Suriye simbiyotik bir etkileşimle bu süreçten en fazla etkilenen ülkeler oldu. Bu iki ülke devlet otoritelerinin aşındığı ve devlet dışı aktörlerin yükseldiği melez bir dönem içerisine girdi. Bu kaotik dönemde yerel, bölgesel ve küresel aktörler ise bölgesel çıkarlarını maksimize edebilecek şekilde, Irak-Suriye hattında büyük bir mücadele içerisindedir. Başlangıcında sadece Suriye'nin yerel dinamikleriyle şekillenen Suriye krizi gittikçe önce bölgesel ardından küresel vekaletler savaşının zemini haline geldi. Aktör çeşitliliği ile gittikçe kompleks hale gelen meseleye dair Türkiye'nin aktif ve dinamik politikalar üretme zorunluluğu ortaya çıkarken Türkiye için 2016 yılı dış politika gelişmeleri açısından en büyük tehditler yine Suriye ve ilgili meseleler üzerinden şekillendi. Suriye'de yaşanmaya devam eden iç savaşta Türkiye, hem ulusal güvenliğini hem de bölgesel çıkarlarını tehdit eden önemli meydan okumalarla yüzleşmek durumunda kaldı.

2015 yılında Türkiye'nin Suriye politikasının temel parametrelerinde meşru Suriye muhalefetini desteklemek, Esed rejiminin yeniden uluslararası meşruiyet zemini elde etmesini önlemeye yönelik siyasi çabalarda bulunmak, artarak devam eden mülteci sorununu yönetebilmek, DEAŞ ve PKK/PYD'nin oluşturduğu yeni tehditlerle mücadele etmek önemli yer tutmaktaydı. Ancak 30 Eylül 2015'te Rusya'nın Esed rejimi lehine doğrudan savaşa müdahil olması ve ardından 24 Kasım 2015'te Türkmen Dağı'nda hava saldırıları düzenleyen bir Rus SU-24 uçağının Türk hava sahasını ihlal edince düşürülmesi¹⁵⁸ ve Rusya'nın buna yanıt vererek askeri açıdan Türkiye'ye yeni angajman kuralları uygulamaya başlaması 2016 yılının ilk ayları boyunca Ankara'nın Suriye'de elini zayıflatan bir süreci beraberinde getirdi.

158. "Rus Savaş Uçağı Sınırı İhlal Etti, Türk F-16'lar Düşürdü", NTV, 24 Kasım 2015.

Rusya'nın verdiği yoğun hava desteği sayesinde 15 Şubat'ta YPG, Afrin'in doğusunda Minnig Havalimanı ve Tel Rıfat'ın tamamını muhaliflerden aldı.¹⁵⁹ Bu kazanımla PYD'nin kantonları birleştirme hayali daha fazla realize olurken Türkiye; ABD, Rusya ve Esed rejimiyle aynı anda askeri ittifak geliştiren bir terör örgütüyle karşı karşıya kalmaktaydı. Türkiye'nin Suriye sınır hattı boyunca oluşabilecek bir terör koridoru tehdidinin belirginleşmesine paralel olarak PKK terör örgütünün Suriye uzantısı olan PYD'nin Kuzey Suriye'de bir kuşak oluşturmalarını önlemeye yönelik siyasi ve askeri adımlar daha fazla önem kazandı. Suriye kaynaklı terör ihracının devam etmesi Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit etmeye devam etti. 2015 yılında iki terör örgütü DEAŞ ve PKK'nın Türkiye'de gerçekleştirdiği eş zamanlı terör eylemleri sonucunda çok sayıda insan hayatını kaybederken Türkiye'deki fay hatlarını tetikle-meye yönelik terör eylemleri çok ağır sosyoekonomik bir maliyet de üretti.

Ocak ayı içerisinde İstanbul Sultanahmet'te bir turist kafilesine yönelik düzenlenen canlı bomba saldırısında 12 Alman turist hayatını kaybetti.¹⁶⁰ Hükümet olaydan DEAŞ'ı sorumlu tuttu. Şubat ayında ise Ankara Çankaya'da askeri servis aracının geçişi sırasında düzenlenen bombalı saldırıda 30 kişi öldü, 61 kişi yaralandı. Saldırıyı PKK'nın taşeron örgütlenmesi TAK üstlendi. Saldırı sonrası ortaya çıkan bulgular da PKK ve Suriye'deki kolu YPG'yi işaret etti. Mart ayında yine Ankara Kızılay'da (Güvenpark) bomba yüklü araçla düzenlenen saldırıda en az 38 kişi öldü, 125 kişi yaralandı.¹⁶¹ Saldırıyı PKK bağlantılı TAK üstlendi. Mart ayındaki diğer bir terör saldırısında İstanbul İstiklal Caddesi'nde bir canlı bombanın kendini patlatması sonucu 4 kişi öldü, 39 kişi yaralandı. Ölenlerden 3'ü İsrail, 1'i de İran uyruklu-ydu. Resmi makamlar saldırganın DEAŞ ile bağlantılı olduğunu belirtirken örgüt saldırıyı üstlenmedi. Nisan ayında Bursa Ulu Camii yakınında bir canlı bombanın kendini patlatması sonucu 13 kişi yaralandı. Saldırının TAK tarafından gerçekleştirildiği düşünülüyor. Bab'ın kuzeyinden Kilis'e DEAŞ tarafından ateşlendiği belirlenen çok namlulu Katyuşa roketatarına ait bir merminin Kazım Karabekir mahallesindeki bir yerleşim merkezine düşmesi sonucu biri çocuk iki kişi hayatını kaybetti, bir çocuk yaralandı. TSK anında karşılık vererek DEAŞ hedeflerini vurdu. Haziran ayında ise Türkiye tarihinin en büyük terör saldırılarından biriyle yüzleşti. DEAŞ mensubu olduğu belirlenen üç saldırgan, Atatürk havalimanı dış hatlar terminalinde önce uzun namlulu silahlarla etrafa ateş açtı, ardından da üzerlerindeki bombaları patlattı. Saldırı sonucu 45 kişi hayatını kaybetti, 236 kişi yaralandı.¹⁶²

Türkiye PKK ve DEAŞ'ın terör saldırılarına hedef olurken terör örgütleri Suriye'de aktif bir şekilde ilerleme çabasına girdi. Özellikle PKK'nın Suriye örgütlenmesi PYD-YPG, DEAŞ ile mücadele görüntüsü altında kontrolü altına aldığı toprakları

159. "YPG Tel Rıfat'ı Ele Geçirdi", Aljazeera Turk, 15 Şubat 2016.

160. "Sultanahmet'te Canlı Bomba Dehşeti", *Sabah*, 13 Ocak 2016.

161. "Ankara'da Terör Saldırısı", AA, 13 Mart 2016.

162. "İstanbul Atatürk Havalimanı'nda Terör Saldırısı", AA, 28 Haziran 2016.

genişleterek sahip olduğu kantonları birleştirme gayreti içerisinde oldu. ABD'nin hava desteği sayesinde Menbic DEAŞ'ın elinden alınırken bylelikle Suriye Demokratik Gleri (SDG) atısı altında PYD-YPG Fırat'ın batı yakasında önemli bir hattı eline geçirmiş oldu.¹⁶³

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ

Batı ittifakı içerisinde yarı edilgen bir aktör olarak görülmeye alışılmış olan Türkiye'nin Irak-Suriye hattında bağımsız bir oyun kurucu olma çabası başta ABD olmak üzere Batılı muhatapları tarafından olumsuz karşılanırken 15 Temmuz'a giden süreci de tetikleyen bir etki yarattı. Irak'ta yaşanan gelişmeleri parantez içine aldığımızda son yıllarda Türkiye ile ABD arasında yaşanan çıkar çatışmalarının merkezinde Suriye krizi olduğu görülmekteydi. Suriye devriminin ilk yıllarında Türkiye ile ABD ve Batı lkelerinin vizyonları genel olarak örtüőse de Suriye muhalefetinin ABD'nin güdümüne girmemiş olması, askeri unsurların İslami karakteri ve DEAŞ'ın ortaya çıkışı gibi faktörler üzerinden ABD'nin pozisyon değiştirmesi, Türkiye'nin farklı bir eksende kalmasına yol açtı. Özellikle Suriye'de ayırışan çıkarlar, ABD'nin PYD-YPG ile kurduğu askeri angajman ile var edilmeye çalışılan terör kuşağı ipleri iyice gerdi. Nihayetinde 15 Temmuz darbe girişimi ile Türk siyasal karar alıcıları FETÖ eliyle tamamen denklem dışına itilmeye çalışıldı. Ancak darbe girişiminin başarısız olması hedeflenenin aksine bir tesir yaparak Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın siyasal liderliğini güçlendirip Türkiye'nin Suriye politikasındaki kararlılığını pekiştirdi. TSK zerindeki FETÖ vesayetinin temizlenmesi ve milli unsurlarla yeniden dizaynı Türkiye'nin elini daha da güçlendirdi. Türkiye ilan ettiği yeni güvenlik doktrini çerçevesinde Fırat Kalkanı Harekatı'nı hayata geçirerek bölgenin kaderinin kendi hilafına şekillendirilemeyeceğini tüm muhataplarına gösterdi.

FIRAT KALKANI HAREKATI

2016 yılında en çok kayıp yaşanan terör saldırılarından biri Gaziantep'te gerçekleştirildi. 21 Ağustos'ta Gaziantep'in merkez şahinbey ilçesindeki bir sokak düğününde kalabalığın arasına karışan bir terörist, üzerindeki patlayıcıyı infilak ettirdi. DEAŞ tarafından gerçekleştirilen saldırıda 51 kişi hayatını kaybetti. Saldırı Türkiye'nin yeni güvenlik doktrini kapsamında Suriye'ye yönelik önleyici bir askeri hareketi hızlandıran bir etki yaptı.

Türkiye 24 Ağustos'ta altı yıldır devam eden Suriye krizinde bir ilke imza atarak doğrudan askeri bir müdahale başlattı. İlk merhalesinde Suriye'nin Halep eyaletine bağlı Cerablus kentini DEAŞ unsurlarından arındırmak için başlatılan Fırat Kalkanı Harekatı, TSK komutasında yrtlen, Suriyeli muhalif grupların da dahil olduğu askeri bir hareket olarak dizayn edildi. TSK'ya bağlı kara ve hava kuvvetlerinin yanı sıra zel

163. "YPG ve Arap Gler Menbic'i Ele Geçirdi", *Milliyet*, 13 Ağustos 2016.

Kuvvetler ile Milli İstihbarat Teşkilatı'nın (MİT) çeşitli unsurlarından oluşan Müşterek Özel Görev Kuvveti teşkil edilerek 24 Ağustos'ta doğrudan Suriye'ye girildi.¹⁶⁴

Suriye Dışişlerinden yapılan açıklamada, "Türk tanklarının Suriye'ye girmesi egemenliğimizin ihlalidir" dendi. İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Bahram Kasimi ise yaptığı açıklamada, "Suriye topraklarındaki terörist gruplarla mücadele, uluslararası hukukun temel ilkelerinden biri olan o ülkenin toprak bütünlüğü ve egemenlik haklarına saygı gösterilerek merkezi yönetimle koordineli şekilde yapılmalıdır" ifadesinde bulundu. Türkiye ise uluslararası hukuktan ve BM sözleşmesinin 51. maddesinde yer alan Meşru Müdafaa Hakkı ile BM'nin DEAŞ'la mücadeleye yönelik almış olduğu kararları meşruiyet zemini olarak kullandı.¹⁶⁵

Fırat Kalkanı Harekatı ile temel olarak bölgenin terör örgütleri PKK ve DEAŞ'tan temizlenmesi ve hudut güvenliğinin sağlanması aynı zamanda Suriye'nin toprak bütünlüğüne yönelik tehditlerin bertaraf edilmesi hedeflendi. Türkiye, içerisinde çeşitli merhaleler barındıran hareket kapsamında Azez, Cerablus, Bab ve Menbic kentlerinin kontrolünü sağlayarak bu bölgede yaklaşık 4 bin 500 kilometrekaRELİK bir alanda güvenli bir bölge oluşturmak istemektedir. Böylelikle terör örgütü PKK'nın Suriye örgütlenmesi olan PYD'nin Ayn el-Arab üzerinden Afrin'e doğru kantonları birleştirmesinin önüne geçebilecek, DEAŞ'ı bölgeden tamamen arındırarak terör saldırıları yapmasını engelleyecek ve aynı zamanda güvenli bölgeyi iskan ederek Suriyeli mültecilerin bir kısmını bu bölgelere yerleştirebilecektir.

Türkiye, uzun zamandır Azez-Cerablus arasındaki 90 kilometrelik hatta DEAŞ unsurlarını elimine edip, sınırını güvence altına alabilmek için çaba sarf etmekteyken Fırat Kalkanı Harekatı kapsamında DEAŞ unsurlarının bertaraf edilmesiyle Cerablus ve el-Rai (Çobanbey) arasındaki sınır hattının güvenliği sağlandı. TSK ve ona müzahir Suriyeli muhalif unsurlar sınır hattını güvenceye aldıktan sonra Dabık-Savran hattına yönelerek bu bölgeleri de DEAŞ'ın elinden almayı başardı¹⁶⁶ ve doğrudan Bab'a yöneldi. Bab'ı kuzeyden ve batıdan kuşatmayı başaran TSK ve muhalifler Menbic'den de PKK unsurlarını çıkarmayı hedefliyor.

164. Türkiye Fırat Kalkanı Harekatı için kendi askeri unsurlarının yanı sıra Sultan Murad Tugayı, Şamlılar Cephesi, Feylak eş-Şam, Ceş el-Nasr, Ceş el-Tahrir, Hamza Fırkası, Liva el-Mutasım, Nureddin Zengi Tugayı, 13. Tümen ve Liva Sukur el-Cebel'den oluşan Suriyeli muhalif unsurları uzun bir eğitim sürecinden geçirerek mobilize etti. Daha önce el-Rai'yi (Çobanbey) DEAŞ'tan temizlemek için oluşturulan Havar-Kilis Operasyon Odası'nda bulunan gruplarda hareketin akabinde dahil olmaya başladılar.

165. Can Acun ve Bünyamin Keskin, "5 Soru: Fırat Kalkanı Harekatı", SETA Yorum, 25 Ağustos 2016.

166. Gerek Yahudi ve Hristiyan eskatolojisinde gerekse İslami kaynaklarda adından bahsedilen Dabık, Halep'in kuzeyinde, Türkiye sınırına yaklaşık 10 km uzaklıkta, Kuveyk Ovası'nın ortasında yer alıyor. Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında bölgede yaşanacak ve "Armageddon" olarak adlandırılan büyük savaşa ev sahipliği yapacak bu alan, dünyanın sonunun geleceğinin habercisi. İslami kaynaklardaysa, "Melhame-i Kübra" olarak adlandırılan ve Amik Ovası (Türkiye sınırları içerisindeki Hatay ilinde yer alıyor) ve Dabık arasında yaşanacak bir savaşta Müslümanların galip gelerek İstanbul'u ve Roma'yı fethedeceği rivayet ediliyor. DEAŞ destekçileri için önemli bir motivasyon olan bu rivayetler, kendilerini seçilmiş ordu olarak kabul eden grubun, Dabık'ı savunmasında önemli bir neden teşkil ediyor. İngilizce yayın yapan ve örgüt tarafından yayınlanan *Dabiq* dergisinde de bu köye atıfta bulunuluyor.

HALEP KUŐATMASI

2012 yılının Temmuz ayından bu yana devam eden ve Suriye'deki savaşın en büyük cephesini oluŐturan Halep'te Esed rejimi ile müttefikleri uluslararası konjonktürden de yararlanarak muhalifleri, 300 bine yakın siville beraber dar bir alana sıkıŐtırmayı baŐardı. Temmuz ayının sonlarına doğru Castello yolunun rejim tarafından ele geçi-rilmesiyle Halep'teki muhalif unsurlar tamamen kuşatma altında kalırken kuşatmayı kırmaya yönelik askeri çabalar ardı ardına başarısız oldu. Son olarak Fetih Ordusu ve Özgür Suriye Ordusu'na bağlı muhalif unsurların "Tüm SavaŐların Anası" adıyla 28 Ekim'de başlattıkları saldırılar da etkisiz kalınca kuşatmanın kırılmasına yönelik tüm umutlar tükendi ve Doğu Halep'te çok zor Şartlar altında direnmeye çalışan muha-liflerin savunma hatları hızlı bir Şekilde düştü. Rejime bağlı askeri güçlerin yanı sıra İnan Devrim Muhafızları, Kudüs güçleri, Şii milisler ve Hizbullah da saldırılarda yer alırken Rusya'nın havadan ağır bombardımanları muhaliflerin savunma hatlarını çö-kertti. Şeyh Maksud bölgesinde PKK'ya bağlı YPG güçlerinin de muhaliflere saldırı düzenleyerek rejimle birlikte hareket ettikleri görüldü. Muhalifler ve sivil halk Doğu Halep'in güneyine doğru çekilmeye başladılar ve önce 30 kilometrekarelik bir alana sıkıŐtırdıktan ardından adım adım bu bölgeleri de kaybetmeye başladılar.¹⁶⁷

Halep'i tamamen ele geçirecek muhaliflerin savaşı kazanma iradesini kırabilecekleri düŐüncesindeki rejim ve müttefikleri, Suriye'deki diğer cephelerden askerlerini çekerek tüm güçleriyle Halep'e yüklediler. Rejimin buradaki hedefi, sivil katliamları da göze alarak ne pahasına olursa olsun Halep'i ele geçirmek, ardından adım adım İdlib ve Gü-ney Suriye'de küçük adacıklara sıkıŐan muhalif unsurları askeri olarak elimine ederek muhalifleri teslim alma ya da rejimin Őartlarının kabul edileceği bir siyasal zemine zorla-maktır. Türkiye ise Halep'te yaşanan insanlık krizine sert tepki gösterirken başta BMGK olmak üzere uluslararası platformları harekete geçirecek insani krizi durdurma gayreti içerisine girdi. Ancak Rusya ve Çin'in vetosu yüzünden BMGK'dan bu yönde bir sonuç çıkmadı. Türkiye, Rusya ile ilişkilerinin normalleşmeye baŐlamasının getirdiği yeni ma-nevra alanını da kullanarak Halep'te sivilere çıkıŐ koridorları açılmasına yönelik adımlar attı ve on binlerce sivil böylelikle Halep'teki kuşatma bölgesinden çıkartılmaya çalıŐıldı. Yine Ankara'da Suriye'nin silahlı muhalif grupları ile Rusya arasında görüşmeler yü-rütüldü. EŞ zamanlı olarak Suriyeli muhaliflerin siyasal geçiŐ müzakerelerini yürütmek için kurdukları Yüksek Müzakere Heyeti Genel Koordinatörü Riyad Hicab ile Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu arasında da bir görüşme gerçekleşti.

Muhalifler ise Őehirde tek bir çatı altında birleŐerek saldırılara yanıt verme çabasına girdilerse de Őehirde askeri anlamda savaŐın kaderini deđiŐtirebilmek müm-kün olmadı. Halep'e ilişkin bundan sonra atılacak adımların Türkiye'nin çabalarında olduğu gibi siyasal zeminde yürütülmesi ve en azından sivillerin içinde bulunduğu insani krizi hafifletmeye yönelik olması daha olası gözükmektedir.

167. Can Acun, "Halep Düşürse Ne Olur?", *Sabah*, 3 Aralık 2016.

KRONOLOJİ-TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİ

13 Şubat	TSK Suriye'nin kuzeyinde bulunan YPG mevziilerini bombaladı.
14 Şubat	Suriye rejimi TSK'nın, YPG mevziilerini bombalamasını "ulusal egemenliğin ihlali" olarak sayıp durdurması için BM Güvenlik Konseyi'ne başvurdu.
15 Şubat	YPG, Tel Rifat'ın tamamını ele geçirdi.
5 Mayıs	Kilis'e Suriye tarafından yedi roket atıldı, roketlerden biri apartmana isabet etti. Bir kişi öldü, 10 kişi yaralandı.
28 Haziran	Atatürk Havalimanı'nda DEAŞ'ın gerçekleştirdiği terör saldırısında 45 kişi hayatını kaybetti.
7 Temmuz	Rejim Doğu Halep'i kuşatma altına aldı.
13 Ağustos	SDG-YPG güçleri ABD'nin desteği ile Menbic'i DEAŞ'tan aldı.
21 Ağustos	Gaziantep'te bir sokak düğününde gerçekleşen canlı bombalı saldırıda 51 kişi hayatını kaybetti.
24 Ağustos	Fırat Kalkanı Harekatı başlatıldı.
16 Ekim	TSK, Dabık'ı DEAŞ'tan aldı.
22 Kasım	PYD Eş Başkanı Salih Müslim hakkında yakalama kararı çıkarıldı.
24 Kasım	Fırat Kalkanı Harekatı'nda yürütülen operasyonlar kapsamında üç asker şehit oldu.
29 Kasım	İki Türk askeri DEAŞ tarafından Bab civarında kaçırıldı.
1 Aralık	Türkiye'nin arabuluculuğu ile Rusya, Ankara'da Suriyeli silahlı muhalif gruplarla görüştü.
11 Aralık	Bab kenti TSK ve muhalifler tarafından kuşatma altına alındı.

SONUÇ

2016 Türkiye için güvenlik kaygılarının ön plana çıktığı bir yıl oldu. Darbe girişimi ve terör eylemleri gibi ülkede barış ve huzuru temelden sarsan gelişmeler içeride OHAL ilan edilmesine ve bir dizi tedbire başvurulmasına yol açarken dış politikada da önemli etkiler meydana getirdi. Son yıllarda Suriye krizinden kaynaklanan birçok güvenlik tehdidiyle karşılaşan Türkiye, bunların en çabuk ve etkin biçimde ortadan kaldırılması için daha proaktif bir strateji izlemeye başladı. Irak ve Suriye'nin kuzeyindeki terör hedeflerine yönelik çok sayıda hava operasyonu gerçekleştirilirken buralardaki yerel unsurlara verilen destek artırıldı. Nihayet 24 Ağustos'ta sınır ötesindeki terör unsurlarına karşı başlatılan Fırat Kalkanı Harekatı ile Türkiye ilk kez Suriye iç savaşına doğrudan müdahil oldu.

Gerek bölgede artan güvenlik riskleri gerekse potansiyel iş birliği imkanlarından yeterince istifade edilememesi Türkiye'yi bölge ülkeleriyle ilişkileri düzeltme konusunda harekete geçirdi. Rusya ile 2015 yılı sonlarında ortaya çıkan ve ciddi bir gerginlik içerisinde ilerleyen kriz ortamı fazla uzatılmayarak yaz aylarında gerçekleştirilen karşılıklı temaslarla ilişkiler hızla normalleştirildi. Bu sayede enerji ve ticaret alanlarında Türkiye ile Rusya arasındaki iş birliği kaldığı yerden devam ederken iki ülke arasındaki gerginliğin Suriye'de meydana getirebileceği olası bir çatışma önlenmiş oldu.

2016 yılının son ayında polisin içerisine sızmış FETÖ bağlantılı olduğu değerlendirilen bir teröristin Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Andrey Karlov'u bir suikastle öldürmesi, iki ülke yönetimi tarafından "iki ülke ilişkilerini hedef alan" bir saldırı olarak nitelendirilerek normalleşen ilişkilere zarar vermesine müsaade edilmedi. 2017 yılı başlarında Türk-Rus ilişkilerinde Karlov suikastinin aydınlatılması konusunun bir hayli önemli bir gündem maddesi teşkil edeceği ve Suriye sorununun çözümüne ilişkin görüşmelerin devam edeceği öngörülebilir.

Türkiye yıl içerisinde, 2013'ten beri diplomatik bakımdan sorunlar yaşadığı İsrail ile de ilişkilerin normalleştirilmesi üzerinde anlaşta. Anlaşmadan sonra Türkiye'nin İsrail'e yönelik tutumunun yine Filistin sorunu merkezli olmaya devam edeceği ama bunun yanında enerji ve ekonomi alanlarında ilerlemeler kaydedileceği tahmin edilebilir.

2016 yılında gerek Suriye ve Irak gerekse Körfez ve Yemen konularında görüldüğü üzere Ortadoğu'da farklı tercih ve angajmanları bulunan Türkiye ve İran, bu duru-

ma rağmen aralarındaki diplomatik kanalları hiçbir zaman kapatmadılar. İki ülkenin 2017 yılında da bu tutumlarını devam ettireceği tahmin edilebilir. Suriye krizinin çözümüne ilişkin Kazakistan'ın başkenti Astana'da yapılacak görüşmeler başta olmak üzere Türkiye ve İran'ın gerek bölgesel gerekse ikili ilişkilere yönelik gelişmelerde diplomatik süreçleri takip edeceği ifade edilebilir.

2016 Türkiye-AB ilişkileri açısından oldukça iyimser bir havayla başladı ve bu iyimserlik yıl ortalarına kadar devam etti. İki tarafın ortak problemi olan göçmen krizi konusunda beraber hareket etmeleri ve bunun karşılığında AB'nin birçok konuda Türkiye ile ilişkileri hızlandıracağını vaat etmesi bu iyimserliğin kaynağını oluştururken aynı dönemde Rusya'nın hem AB hem de Türkiye ile ilişkilerinin sorunlu olması tarafları birbirlerine yaklaştırmaktaydı. Ne var ki Türkiye'nin beklediği vize serbestliği konusunda AB'nin çekimser hareket etmesi ve daha sonra meydana gelen gelişmelerin bu süreci daha da zorlaştırması Türkiye'de AB'ye dair güvensizliği artırdı. Bu güvensizlik, AB'nin 15 Temmuz darbe girişimi ve PKK'nın Türkiye'deki faaliyetlerine yönelik net olmayan tutumu yüzünden daha da güçlendi.

Yılın ikinci yarısında Türkiye, Rusya ve İsrail gibi aktörlerle ilişkilerini hızla normalleştirirken AB'ye yönelik şüphelerini daha net biçimde dile getirmeye başladı. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın üç yıl kadar önce ilk kez ortaya attığı "AB yerine Şanghay" opsiyonunu yeniden gündeme getirmesi bu durumun bir göstergesidir. Reel anlamda düşünüldüğünde özellikle ekonomik ve stratejik alanlarda Türkiye ile Avrupa arasında bulunan güçlü karşılıklı bağımlılık Türkiye'nin kolayca eksen değiştirmesini mümkün kılmamaktadır. Bununla beraber tam üyelik perspektifi ve vize serbestliği şöyle dursun, AB'nin Türkiye'ye karşı sığınmacı mutabakatından kaynaklanan tahahütlerini dahi hakkıyla yerine getirememesi ve Avrupa çevrelerinden Türkiye'ye sürekli olarak eleştirel bir tutum sergilenmesi ilişkilerin sıhhatini fazlasıyla olumsuz etkilemektedir. Birleşik Krallık'ın aldığı AB'den ayrılma kararı ve sistem karşıtı partilerin güçlenmekte olduğu dikkate alındığı takdirde Türkiye ve AB'nin aralarındaki ilişkileri ve ortak gelecek vizyonunu yeniden değerlendirerek daha sağlıklı ve sürdürülebilir bir ilişki zemini arayışına girmeleri faydalı olacaktır. Önümüzdeki dönemde üyelik müzakerelerinde açılacak yeni fasıllar ile vize serbestisi ve Gümrük Birliği'nin revizyonu gibi kritik konularda sağlanacak somut ilerlemeler, iki taraf arasındaki ilişki zeminini yeniden sağlamlaştıracaktır.

AB ile ilişkilerin bağlı olduğu bir başka kronik mesele olan Kıbrıs sorunu, Şubat 2014'te oluşan iyimser havaya rağmen 2016'da da çözüme kavuşturulamamıştır. Bununla beraber özellikle iki lider Akıncı ve Anastasiadis'in göstermiş oldukları yapıcı tutum, müzakerelerin rayında ilerlemesini sağlamıştır. Taraflar arasında mevcut görüş ayrılıkları devam etmekte olduğundan hala bir ortak çözüm metni üzerinde uzlaşmış değildir. Rum tarafı, statüko devam ettiği takdirde kaybedecek bir şeyinin bulunmaması ve Rumlar arasında "egemenliğin devredilmemesi" ve "Türkiye'nin işgalinin meşrulaştırılmaması" gibi sloganlaşmış yaklaşımların hala güçlü olmasından

dolayı masada maksimalist bir pozisyon benimsemektedir. Bu tutum karşısında çözüme fazlasıyla müzahir bir yaklaşımla hareket eden Akıncı dahi bazı noktalarda anlaşmakta güçlük çekmektedir. 2017 yılı başlarında garantör ülkelerin de katılacakları yeni müzakere süreçlerinde taraflar arasında bir orta noktanın bulunması ve çözümün referanduma götürülmesi, Kıbrıs'ta adil ve sürdürülebilir bir çözümü desteklediğini uluslararası platformlarda dile getiren Türkiye için olumlu bir gelişme olacaktır.

ABD'nin PYD ve FETÖ ile ilgili sergilediği tutumun Türkiye-Amerikan ilişkileri açısından oldukça önemli olduğu görülmektedir. Türkiye tarafından ulusal güvenliğe tehdit olarak kabul edilen bu iki yapı hakkında ABD'den beklenen destek ve yardımın gelmemesi durumunda ikili ilişkiler önümüzdeki dönemde daha da içinden çıkılmaz bir hal alabilir. Ocak 2017'de Donald Trump başkanlığında oluşacak yeni yönetimin Türkiye ile ilişkiler konusunda alacağı pozisyonda özellikle bu iki meseleyle ilgili sergileyeceği tutum belirleyici olacaktır.

Türkiye'nin Kuzey Afrika ile ilişkilerinin 2016 yılında olağan seyrinde devam ettiği görülmektedir. İlişkilerde karşılıklı dostluk anlayışı dikkati çekerken ayrıca ticari ilişkilerin bir hayli güçlü olduğu ifade edilebilir. Dostane ilişkilerin gelecek dönemde de devam edeceği ve ticari ilişkilerin canlılığını koruyacağı öngörülebilir.

Türkiye-Körfez ilişkilerinde 2016 yılı Türkiye ve Birleşik Arap Emirlikleri arasındaki buzların erimesine tanıklık etmiştir ve 2017'de ilişkilerin karşılıklı olarak gelişeceği tahmin edilebilir. İki ülke arasındaki ilişkilerin seyrinde bölgede yaşanan gelişmelere karşı takınılan tavırların belirleyici olacağı öngörülebilir. Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri de 2016 yılında ciddi gelişme göstermiştir ve 2017 yılında bu durumun devam edeceği ifade edilebilir. İki ülke arasındaki ilişkilerin niteliğinin, bölge sorunlarının çözümünde belirleyici bir etkisi olabilir.